Sámi čálakultuvrralaš áigečála ■ Nuvtta ■

Sámis

43
Skábmamánnu
2026

SÁMI KRITIHKKA

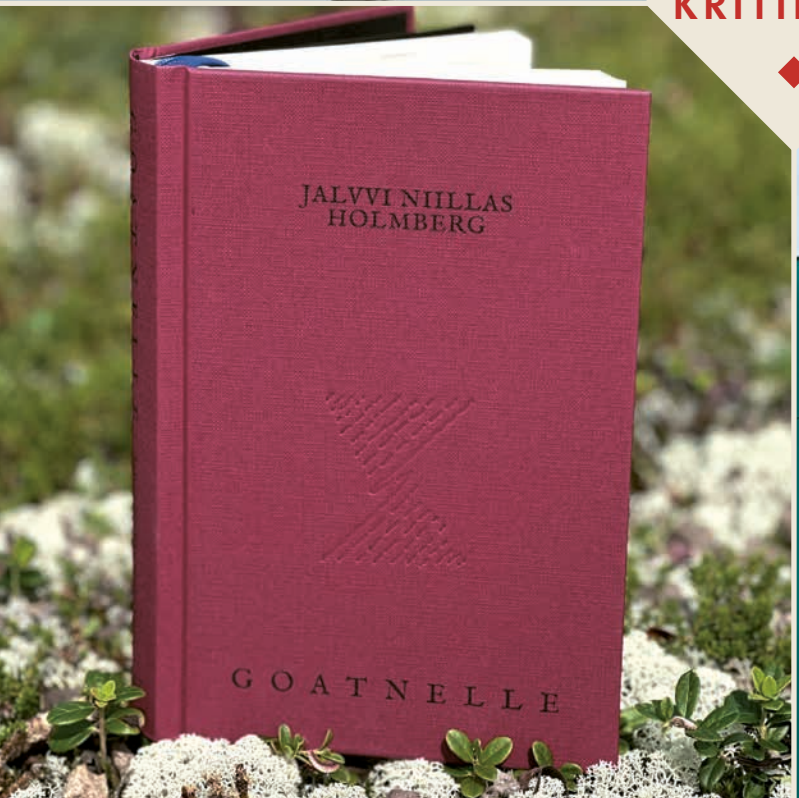

NJUNUŠČÁLUS

3 **Dearvuođat doaimmahusas**
HARALD GASKI, JOHN T. SOLBAKK

ARTIHKKALAT

4 **Árvvoštallama árvvoštallan**
JALVVI NIILLAS HOLMBERG

10 **Mohkohallan ja geažideamit – sámi girjjálašvuođa eahpe-njuolgga árvvoštallanvuogit**
HARALD GASKI

18 **Mo oahpahit ođđa árvvoštalliid?** Alitoahppoásahusaid ovddas-vástádus oahpahit kritihkalašvuođa, álgoálbmotkritihka ja árvvoštallama dan oktavuođas
LILL TOVE FREDRIKSEN

28 **Kritihkka dutkikritihka vuostá** Gievrie- ja goavddis-govvosat eaiggádiid čilgehusaid ja dutki-dulkomiid mielde
HÅKAN RYDVING

38 **Britta Marakatt-Labba – kommentere servodaga bastilis sákkaldagaiguin**
ANNE BERIT ANTI

45 **Johan Turi – Sápmelaš Herodotos?**
GUILLAUME GIBERT

52 **Etniid moraš poehtalaš arkiivan**
MATHIS ÁILU EIRA MELØY

58 **Láhppon Operas, gávdno Sámis**
SIRI K. GASKI

SÁMIS Nr. 43

Skábmamánnu 2026

ISSN 0809-7410

Sámi čálakultuvrralaš áigečála, man ČálliidLágádus almmuha Sámi fágagirjjálaš čálliid- ja jorgaleaddjiid-searvvi (SFS) ovddas.

Dán nummira doaimmahus
Harald Gaski
John T. Solbakk

Ruhtadeaddjit
Norgga kulturráđđi, ČálliidLágádus ja SFS.

Sámis artihkkaliid ja govaid ii oaččo almmuheaddji, čálli dahje govvi-deaddji lobi haga almmuhit.

Gráfalaš bargu
Studio Borga, Ohcejohka/Utsjoki

Olggošgovat
Erik Berg, Niklas Hart / KORO, DAT o.s, Anne Berit Anti

Deaddilan
Dardedze Hologrāfija, Latvia

Sámis lea nuvttá. Dan sáhttá maiddá diŋgot almmuheaddji neahttagirjegávppi bokte.

www.lagadus.org

Sámis artihkkaliid sáhttá maiddái lohkat dás

www.samifaga.org

Dearvuođat doaimmahusas

Dát *Sámis*-nummir earrána veaháš dábálaš *Sámis*-nummiriin dan dáfus ahte dát lea fáddánummir sámi kritihka birra. Dan dihtii lea sisdoallu fáttáid dáfus veaháš gáržžibut go láve leat. Vaikko kritihkka sáhttá leat sihke máŋggabealat ja fágaidrasttideaddji, de dat lea bealistis ráddjejuvvon dasa ahte dat árvvoštallá juoidá maid gii nu lea dahkan. Árvvoštallamii gávdnojit jahkečuđiid čađa sajáiduvvan vuogit ja hámit mat sáhttet earránaddat olbmuid, fágaid ja kultuvrraid gaskkas, muhto oktasaš buohkaide lea ahte dat árvaladdá buktaga lihkostuvvama sihke hámi ja ovdanbuktinvuogi hárrái.

Eurohpálaš kulturhistorjjás kritihkas leamaš hui dehálaš doaibma dan jurdaga vuođul ahte árvvoštallan galggai doaibmat bagadallin ja ovddideaddjin. Intellektuella árbevierru árvvoštallama hárrái ovdánii jogo akademalaš kritihka vuođul – masa čatnasii vuđolaš analysa dáiddabarggu birra – dahje dat vulggii berostuvvon mielde-jurddašeames, mii gis lei vuođđuduvvon dovdduide ja dan dihtii dávjá gárttai imprešunisttalažžan – namalassii ahte dovddut ledje árvvoštallama duohken dan sadjái go analyhtalaš vihkkedallan. Sámis lea álo gávdnon árvvoštallan, muhto kritihkalaš analysa dáiddabargguid birra leat seammá ođđaáigasaš go dáidda ieš ge. Ii dat mana olus maŋŋelii go 1980-jagiid.

Dán nummiris doaimmahusa ulbmil leamaš čájehit sámi kritihka viidodaga, sihke mo dáiddárat ieža atnet kritihka sin bargguid birra ja mo sii ieža gaskkustit dáiddabargguid sisdoalu ja duogáža. Dasa lassin min mielas lei somá máhcahit (dahje mávssahit) dáža ja davviriikkalaš servodahkii mo sii leat árvvoštallan min symbolalaš ja seremoniella reaidduid dego omd. goavdása, ja buohtastahttit dan sápmelaš árbediehtoguoddiid ieža-set čilgehusaiguin. Somá lei maiddá fidnet artihkkala mii buohtastahttá Eurohpá "historjjá áhči" čállimiid min iežamet klassihkára, Johan Turi, čállosiiguin. Dasa lassin dieđusge dákkár nummir dárbbaša artihkkala mii bidjá sámi kritihkkahistorjjá dan kontekstii masa dat gullá, ja mo dat 1980-jagiid rájes lea ovdánan min iežamet eavttuid vuođul – ja mo sámi árvvoštallama sáhttá oahpahit ođđa buolvvaide.

Nubbi erohus dán *Sámis*-nummira hárrái lea ahte Sámediggi ii leat leamaš mielde dan ruhtadeamen. Ii fal dan láhkai ahte leat biehttalan áigečállaga doarjumis, muhto dan oaivilis ahte dat ruhta maid Sámediggi juolluda jahkásaččat almmuhit *Sámis* áigečállaga ii leat doarvái dasa ahte buvttadit guokte nu stuorra nummira go maid mii dán jagi leat dahkan. Dán nummira lea ruhtadan Norgga kulturráđđi ja Sámi fágagirjjálaš foanda. Sámi fágagirjjálaš foanda gal lea álggu rájes leamaš mielde áŋgiruššamin *Sámis* áigečállagii buori ja ceavzilis boahtteáiggi, muhto muđui áigečállagis eai leamaš nu olu ruđalaš doarjaleaddjit. Dan sadjái mis leamaš áŋgirušši ja čeahpes čállit, de buot rámit doaimmahusa beales sidjiide. Sin haga *Sámis* ii moktige livčči sáhttán ceavzit nu guhká go lea dahkan. Mo geavaš ovddosguvlui lea mealgadii Sámedikki duohken; ahte loktejit go doarjaga ollásit sámegielat čálakultuvrralaš áigečállagii, vai báhcet go politihkáriid sánit sámegiela satsema hárrái dušše guoros seahkkan mii ii biso ceaggut, go orru dađebahábut nu ahte dat mii dušše sámegillii almmuhuvvo, dat illá oidno iige fuomášuvvo – ii oppa min iežamet olbmuid gaskkas ge!

John T. Solbakk Harald Gaski

JALVVI NIILLAS HOLMBERG

Árvvoštallama **árvvoštallan**

Go almmuhin iežan vuosttas romána *Halla Helle* (Gummerus, 2021), de bárustišgođii. Almmuhanbeaivvi 6.2.2021 muitaluvvui girjji birra earet eará riikkaviidosaš *YLE TV*-ođđasiin, Suoma stuorámus aviissa *Helsingin Sanomat* viiddis jearahallamis ja dan oktavuođas almmuhuvvon girjeárvvoštallamis. Beakkeheame geažil *Halla Helle* lei ovtta gaskka eanemus luoikkahuvvon girji olles Helsset guovllu girjerájuin. Mediaárvvoštallamat čállojuvvojedje nuppelohkái, iešguđetlágan artihkkalat ja bloggačállosat ihtaladde, girji šattai ovtta Helsset universitehta mastergráđa dutkamuša fáddán, lohkanbiiret lohke ja ságastalle girjji birra, Instagrámmii ilbme lohkameahttun cavgileamit ja oaivilat. Girjji goalmmát deaddileapmi vuvdui lohppii vel almmuhanjagi.

Diekkár vásáhus addá nannejumi čállima ja girjjálašvuođa mearkkašumis. Aisttan fuolkegáibmán *Sombbi Niillasa*, máilbmi ii leat dušše *nuo*. Háladettiin olmmoš dadjala dávjá menddo oktageardánit; julggašta ja dieđiha, dego eallin ja máilbmi eai livčče dievva ruossalasvuođaid ja badjálas duohtavuođaid. Čálli giehta háhppeha vihkkehallat ášši nu, ahte dat ii boađe ovdan čáhppesvielgadin. Danin čállimis lea sáhka maid gudnejahttimis. Dat guoská skihkalašvuhtii ja čorgatvuhtii.

Naba girji? Mii lea girjjálašvuohta? Mun in čále girjji danin go hálidan álggahit ságastallama muhtun ášši birra, baicce danin go hálidan oassálastit dasa. Ságastallan lea ”álo” leamašan, ovtto joatkašuvvan. Girječálli ii čále girjji guorosvuođas dego Ipmil luovvá máilmmi – in goittotge mun, gean *Halla Helle* -románas leat valjis čujuheamit iešguđetlágan psykologaid, filosofaid, girječálliid, govvadáiddáriid, vuolggahusbargiid, eiseválddiid, politihkkáriid ja eará olbmuid jurdagiidda ja bargguide. *Halla Helles* leat dievva jurdagat, guottut, govat ja vásáhusat, mat muhtun muddui bohciidit mu oaivvis, muhto stuorra oassi eará sajis mu eallinbirrasis. Nuppe dáfus – nu mo *Halla Hellege* evttoha – ii soaitte álo nu álki dahje buorre geassit rájá indiviidda ja kollektiivva gaskii. Mun in leat goassige dušše *mun.* Mun lean álo ovttalágan mikrokosmos, man

Leahan dat somá go gii nu ráhmosta girjji giellariggodaga, muhto ii gielalaš govddástallan leat miige sivaid čállit girjji.

siste olles biras ja servodat oaivvilda, čuoččuha, sivaha, rámida, čavggaha ja … árvvoštallá. Illá jáhkan ovttage čálli čállit báljo maidige jurddaškeahttá du – lohkki – birra.

Girjjálašvuohta lea gulahallan. Čálus – leš dal romána, diktagirji dahje diehtogirjjálašvuohta – lea mu sáhkavuorru. Dat ii oppanassiige leat leahkimin árat sáhkavuoruid haga, ja dat viggá hásttuhit boahttevaš ságastalliid.

Halla Helle lea romána ruossalasvuođaid ja guovttádastima dahjege ambivalenssa birra. Sámiid dilit dolin ja dál leat guovddážis. Mieđihan ahte hálidin girjjiinan čilget ja njulget muhtun áššiid sápmelaččaid birra namalassii váldoálbmoga olbmuide. Danin čállen girjji suopmelaš albmá, Samu, geahččanguovllus suomagillii, ja danin in hálidan jorgalit girjji sámegillii. Orui dušši báibmat dieid seamma áššiid min olbmuide. Čállen girjji baicce áibbas ođđasis sámegillii sápmelaš nissonolbmo, Elle, geahččanguovllus. Girji almmustuvai namain *Goatnelle* (DAT, 2024).

Viiddis beroštupmi, man *Halla Helle* bohciidahtii, nannii dovddu girjjálašvuođa mearkkašumis gulahallangaskaoapmin olbmuid ja joavkkuid gaskkas. Dat lea ain dat servodathuksejeaddji institušuvdna, mii dat nu máŋggaid jahkečuđiid leamaš čálalaš máilmmis.

Naba Sámis? Go almmuhin *Halla Helle* sámegielat curretoappá *Goatnelle,* de šávihii dat oahpes čoaska ráššu. Oktage sámemedia ii lean beroštuvvan, vaikke girji almmuhuvvui stuorra sámi festiválas čuđiid olbmuid ovddas. Go almmuheamis lei gollan jahki, de mu dihtui lei boahtán ovtta priváhta olbmo árvvoštallan Facebookas. Su lassin dieđán moaddása, geat leat lohkan girjji lohppii. Diet ii heađisge lean miige ođđa áššiid; ovdal *Goatnelle* ledjen almmuhan njeallje sámegielat diktagirjji, ja sullii nie dat lei álo mannan. Leahan dat somá go gii nu rábmosta girjji giellariggodaga, muhto ii gielalaš govddástallan leat miige sivaid čállit girjji.

Diet lea sámegielat čálliide oalle oahpes vásáhus. Girji almmustuvvá, ja dan birra soaitá ságastallot muhtun girječálliide lágiduvvon čoahkkaneamis Kárášjogas dahje Álttás, man Sámi girječálliid searvi lágida. Muđui lea jámas. Girječálli oažžu dovddu, ahte lea oassálastimin muhtun suollemaslihtu buđaldusaide, mat eai galggage beaggit. Mu millii boahtá dušše okta sámegielat girji, mii maŋimuš áiggiid orru dagahan báruid, namalassii Fredrik Prosta *Leŋges hearggi, sáhčal fatnasa*. Dat lea áidna sámegielat girji, man birra lean gullan olbmuid hállamin viidát maiddái ámmátsuorgámet olggobealde.

Vaikke sámegielat girjjálašvuođa ámmátsuorggis leat stuorra váilevašvuođat – dego vaikkeba čáppagirjjálaš doaimmahanbarggu váilun masá jo álfrárot – de ii dattetge dáidde leat nu, ahte dušše Prost čállá buriid girjjiid sámegillii. Danne ferte jearrat: Leago čáppagirjjálašvuohta oppanassiige dehálaš midjiide? Girjevuovdin čájeha, ahte vaikke gilvaleaddji formáhtat leat olu eambo go 50 jagi dassái, de gal olbmot ain ostet girjjiid, maiddái sámegillii. Manne sámegielat girjjálašvuohta ii dasto oro adnomin árvvus? Manne sámi media čállá girjji birra (dahje buorebutge máinnaša dan) dušše dalle, go dat lea evttohuvvon muhtun stuorra (millosamosit našunála) bálkkašupmái?

Dat, mo lean govvidan girjjálašvuođa gulahallangaskaoapmin, guoská dieđusge eará dáiddasurggiide maiddái. Ja vaikke girjjálašvuohta orru leamen máŋgga sivas veahá soancárut dilis go muhtun eará dáiddasuorggit, de seamma láhkai váillahit sámi filbmabargit, musihkkárat ja govvadáiddáratge vuđolaš árvvoštallamiid sin bargguid birra. Muhto eai árvvoštallamat dárbbašuvvo dušše danin, vai dáiddár oažžu fuopmášumi dahje juogalágan eksisteanssa nannejumi.

Árvvoštallan bargá oktanaga máŋgga guvlui: Dat doaibmá dieđiheaddjin ja diehtojuohkkin, mii veahkeha dáiddavásiheaddji ja čálli gávdnat nubbi nuppi, ja ofelastá vásiheaddji čiekŋalut ja máŋggabealat dáiddavásáhussii; dat kontekstualisere, árvala makkár dáiddabargguid, -kategoriijaid dahje -fenomenaid joatkkan dien namalas dáiddabarggu sáhttá oaidnit, soaitá vel láidestit vásiheaddji eará sullasaš dáiddabargguid guvlui; dat sáhttá guorralit ja ráhkadit viidát ságastallama muhtun áššis, man dáiddabargu lea guoskkahan.

Dasa lassin árvvoštallama bargun lea gohcit dási. Dan ovddasvástádus lea ásahit kritearaid dahjege gáibádusaid buori ja dehálaš dáidagii, doallat dain gitta – dahje rievdadit daid áiggi mielde. Dajašin, ahte earenomažit Sámis lea stuorra dárbu ámmátdási árvvoštallamiidda. Vaikke hutkás ja huksejeaddji dáidda maid dihtto, de gal sámi kulturlávdegottit mieđehit valjis almmuhandoarjagiid dakkár dahkkiide, geat livčče jullon ovddidit dáidduideaset vel muhtun jagi, oažžut bagadeami, hárjánumi ja viidát oidnolaga. Dat dáidá kulturealáskahttima luksusváttisvuohta. Sámis almmuhuvvojit girjjit ja lávlagat, maid giella lea nu heittot, ahte olmmoš váillahišgoahtá juoba juogalágan silli.

Láikodat lea nubbi ášši, sihke dahkkiid ja vásiheaddjiid gaskkas. Mis lea olu servodatlaš dáidda, mii dieđusge daninassii lea buorre, muhto dehálaš fáddá ii reahkká – ii oppa karismáhtalaš ovdanbuktimiin. Go dáiddár bajida oidnosii kollektiivvalaš muitalusa, mii lea áiggiid čađa jávohuhtton, de áddemis dat bohciidahttá stuorra dovdduid. Muhto gálihit geahčči dahje guldaleaddji rastá joga, mii bárusta dušše affeavttaid, lea dáiddalaš láikodat. Dakkára sáhttá veardidit duohtavuođa- ja soabadan-

Lohkan lea mu ovddasvástádus girječállin.

prosessii, mas eai čuovo duođalaš doaibmabijut. Olu sápmelaččaide orru reahkkámin duohtavuođa gulaheapmi, muhto dušše dat ii rievdat maidige servodagas. Mis gal leat doarvái modeallamuitalusat, main unnitlogu olmmoš čájehuvvo birgejeaddji oaffarin. Muhto birgego dáidda? Leago das ođasmahttinfápmu?

Máilmmis lea sadji maiddái triviála ájanasgirjjálašvuhtii, muhto árvvoštallama bargun lea čuoldit ja muitalit mii lea mii. Danin livčcii dehálaš doarjut girječállinfitnuid ja girjealmmuheami lassin maiddái ámmátdási árvvoštallanvuogádaga huksema.

Manne in dasto ieš čále árvvoštallamiid? Dovddastan, ahte okta sámi lágádus jearai mus, sáhtašingo árvvoštallat sin ođđa girjjiid. Smiehtastin, ahte vaikke mus ii livčče nu astu, de ferten beare miehtat go ášši lea nu dehálaš. Mun lohken girjjiid, muhto dađibahábut in čállán ovttage árvvoštallama.

Kultursápmi lágidii bargobájiid ja ságastallama kulturkritihka birra, go olu sámi dáiddačeahpit čoahkkanedje Johkamohkkái čakčamánus 2024. Jos jearrat manne mis váilu kulturárvvoštallan, de seamma njálbmerahpaleapmái galggašii jearralit: Makkár vuordámušat mis leat árvvoštallama hárrái? Vaikke *kritihkka*-sáni vuođđu lea greikagielat doahpagis *kritike tekhne,* mii mearkkaša dáiddu vihkkehallat, čuolddašit ja árvvoštallat, de mun goit iežan sáhkavuorus Kultursámis hilgon dan. *Kritihkka* doalvvuha álkit veahá boastto lahkonan- ja vuostáiváldinvugiide. Fátmmastin sáhkavuorustan baicce sáni *árvvoštallan.* Dáiddaoktavuođas árvvoštallan vihkkedalla muhtun ášši dáiddalaš ja kultuvrralaš árvvu.

Muitalin Kultursápmái iežan barggu birra. Girječállimis lea sáhka gulahallama birra. Ja go olmmoš váldá sáhkavuoru, de lea buorre diehtit joba sullii mii lea daddjon ovdal. Seammaláhkai čállái lea issoras mávssolaš diehtit, mii lea jo čállon ja mo – ja guđeláhkai giella lea geavahuvvon, makkár oliide dat lea vanahuvvon. Danin čálli dehálamos oahppu lea máŋggabealat ja viiddis lohkan. Muitalin Kultursápmái mo sámegielat diktagirjjálašvuođa logadettiin lean vihkon, ahte min čállit eai leat vázzán dien skuvlla, baicce leat beare čálligoahtán. Váivi mieđihit, muhto lohkameahttunvuohta vuhtto stuorra oasis sámegielat girjjálašvuođas. Go lohken dien vissis lágádusa sádden girjjiid, de dađibahábut das ii boahtán mihkkige, go in viššan álggahit dien suorggis njuovvin.

Lohkan lea mu ovddasvástádus girječállin. Lean lohkan olu ja dat lea dieđusge váikkuhan mu giellageavaheami ovdáneapmái. Muhto mađe eanet lean iežan mielas čehppon, dađe guhkkeliidda oron gáidan sápmelaš lohkkis. Čuolbman beaggá dat, ahte olbmot eai ”ádde” mu divttaid.

Muhto deges vávjjahalan alccesan: Leango mun baicce ieš menddo báinnahallan oarjemáilmmi estetihkaiguin ja gáidádusaiguin? Eskehan mun čállen: Dáiddakonteavsttas *árvvoštallan* vihkkedallá muhtun ášši dáiddalaš ja kultuvrralaš **árvvu**. Lea sáhka árvvuid birra! Makkár árvovuođu alde árvvoštallan dáhpáhuvvá Sámis? Dat lea dehálaš gažaldat, dathan meroštallá daid vuođđoeavttuid maid čađa dáidda árvvoštallo. Mii lea čába Sámis? Mii lea dehálaš, dearvvaslaš, deaivil ja heivvolaš justa Sámis? Illá dáidda gažaldagaide gávdnojit doallevaš vástádusat, ja árvvoštallan lea álo loahpaloahpas subjektiivva duodji. Muhto dattetge lea čielggas, ahte min estetihkka spiehkku váldoálbmogiid estetihkain.

Njuovvanniibbi oažžu sturgalit dohppii.

Nu mun jorbbodan ja smiehtastan, ahte hás Sápmi ii dárbbaš mu hásttuheaddji poetihká ja árváduslaš symbolihka. Hás diktahápmái bardojuvvon prosateaksta lea dat, maid min álbmot dárbbaša, nu guhká go fáddá lea áigeguovdil, dego kolonialisma, veahkaváldi ja birasáŧestus. Hás fámuidahtti ja suorggahahtti muhto dávjá veahá ovttačoalat artivisma daikke historihkka lea dál juohkebeaivválaš láibámet.

Muhto árvvut eai meroštala dušše árvvoštallama kriteararaid, baicce maiddái dan, makkár hámis árvvoštallan boahtá ovdan. Kultursámis orui gávnomin ovttamielatvuohta dan hárrái, ahte sámi dáiddaárvvoštallan ii dárbbaš iige galgga čuovvut váldoálbmogiid málle. Min kulturárvvoštallan berrešii baicce huksejuvvot iežamet bagadanvugiid ala. Moatti sáhkavuorus boðii ovdan, ahte árbevirolaččat mii eat soaitte álo moaitán, čuggen ja árvalan nu njuolga. Eahpenjuolggo muitalanvugiid bokte lea sápmelaš dibmen ráði ja moaitaga, nu maiddái gildosiid ja rámi. Máinnas čáhcerávgga birra várjala máná olu buorebut go ceaggás gielddus lahkonit čáhcegátti. Danin(ge) mis leat máidnasat. Seamma sivas leŽŽet viisodagat čihkkon maid sátnevádjasiid hápmái: *Beaivi boagusta ija barguid, muora ii galgga sojahit eambo go gierdá* jnv. Eahpenjuolggo bálgát leat maid dahkan vejolaŽŽan hállat rašes, priváhta áššiid birra nu, ahte vaikkeba nuoramusat eai ádde. *Diet vuonjal dáidá čovjon*, *diet čoarvás sarvvis dat gal vel loahpas nulpe, diet lihtti ii jeage ii geđggiidge* …

Harald Gaski muitalii sáhkavuorustis iešguđet vugiin lidnet moaitaga. Mu millii bázii earenomažit duálahámi geavaheapmi. ”Mo dat manai **munnos** dat bargu …” Árvvoštalli váldá nie oasi ovddasvástádusas iežas hárduid ala. Ná moaitaga vuostáiváldin geahppu, ja das leat olu šattolut čuovvumušat. Nie eallilan olbmuid gielas ja sámi árbevirolaš bajásgeassinvugiin sáhttá váldit málle dasa, makkár lea sámiid *kritike tekhne*. Njuovvanniibbi oažžu sturgalit dohppii.

Muhto gos mii leat justa dál? Leatgo mii šat doppe, gos eahpenjuolggo sánálaš gulahallan dáhpáhuvvá lunddolaččat? Eathan mii šat hála nie – eat goit áhku ja ádjá ektui! Go smiehtan sámegielat divttaidan amašeami, de dáidá oassi čuolmmas bohciidit sámegielagiid giellamáilmmi rievdamis. Vásihan garrasit ahte njuolggo gulahallanmálliid sajáiduvvan Sápmái lea gárŽŽidan giela ja poetihká fieskki. Justa seamma sivas ođđa luđiin eai báljo gullo šat seamma miellagiddevaš ja árváduslaš giellagovat go dološ luđiin.

Ságastallan dáiddaárvvoštallama birra šaddáge hui miellagiddevažžan, go dan čanastagat min oppalaš gulahallanmálliide bohtet oidnosii. Sámi dáiddaárvvoštallama institušuvnna huksen ii galgga dáhpáhuvvat dušše danin, vai dáiddárat ja sin duojit ožžot fuopmášumi. Jos mii nagodat hukset árvvoštallanvuogádaga iežamet árvvuid ala, de dat sámáidahttá min giellageavaheami ja gaskanas gulahallama. ČSV, dajašin.

SÁMI mánáidgirjjit

GIRJI/BOK
KR 225

EGIRJI/EBOK
KR 195

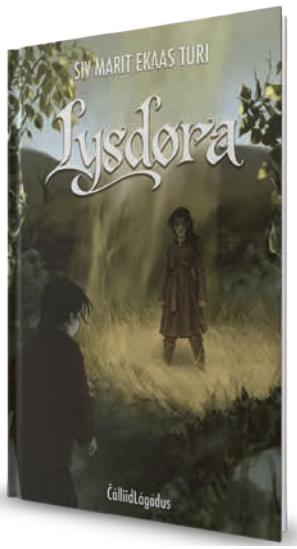

SIV MARIT EKAAS TURI
ČUOVGAUKSA

«Lea go beare maŋŋit geavahit čuovgauvssa?»
«Lea go gaskaidja?»
«Dii fertebehtet vuolgit! DÁL!»

Vuovddis lea čiegus uksa. Dan duohken lea máilbmi, man birra Ánne lea dušše gullan muitalusaid.

Go 12-jahkásaš Ánne deaivvada gufihttarniiddain Sáráin, son gávdná ođđa ustiba – ja bálgá čuovgauvssa čađa. Muhto nuppi bealde eai buohkat leat ustibat.

Juoga čilgemeahttun dáhpáhuvvá Ánne stuorraoabbái. Veahkki sáhttá gávdnot máilmmis, masa Ánne ii galggašii mannat. Dál son ferte duostat. Muhto beassá go son šat ruovttoluotta?

Čuovgauksa lea gelddolaš muitalus čiegus ustitvuođa ja váralaš mátkki birra oaidnemeahttun máilbmái.

ISBN 978-82-8263-563-9
Davvisámegillii girji/Nordsamisk bok

ISBN 978-82-8263-611-7
Davvisámegillii egirji/Nordsamisk ebok

SIV MARIT EKAAS TURI
LYSDØRA

«Er det for sent å bruke lysdøra?»
«Er du kommet halvveis?»
«Dere må dra! NÅ!»

I skogen skjuler det seg en hemmelig dør. På den andre siden venter en verden Ánne bare har hørt fortellinger om.

Da 12 år gamle Ánne møter *gufihttarjenta* Sara, får hun en ny venn – og følger henne gjennom lysdøra. Men på den andre siden er ikke alle venner.

Noe uforklarlig skjer med storesøsteren til Ánne. Kanskje finnes hjelpen i en verden Ánne aldri skulle ha reist til. Nå må hun være modig. Men finner hun veien hjem igjen?

Lysdøra er en spennende fortelling om et hemmelig vennskap og en farlig reise til en verden ingen kan se.

[Ilbmá giđđat/Utgis våren: 2027]

ISBN 978-82-8263-564-6
Dárogillii girji/Norsk bok

ISBN 978-82-8263-619-3
Dárogillii egirji/Norsk ebok

DIŋGOT DÁPPE – BESTILLES HER:

ČálliidLágádus
www.lagadus.no

GÁVPI
www.gavpi.org

HARALD GASKI

Mohkohallan ja geažideamit

Dán persovnnalaš čállosis vilppasta Harald Gaski ruovttoluotta maŋimuš vihttalot jagi ovdáneapmái sámi girjjálašvuođas ja girjjálašvuođa árvvoštallamis. Gaskkamutto 1980-jagiid bivdojuvvui Gaski eret iežas journalistabarggus dalá NRK Sámi Radios Romssa universitehtii huksen dihtii sámi girjjálašvuođadutkama sierra fágan. Dán artihkkalis čatná Gaski muittuid, fágalaš ja fágapolitihkalaš hástalusaid oktii smiehttamušaiguin kritihkka-ásahusa sajádagain álgoálbmotservodagain.

In áiggo čuoččuhit ahte ledjen vuosttas olmmoš gii árvvoštalai sámi girjjálašvuođa, go mealgat ovdal mu áiggi ledje sámegielat girjjit árvvoštallojuvvon. Muhto lea deaŧalaš cuiget ahte lea prinsihpalaš erohus girjjálašvuođakritihka ja girjjiid máinnašeami gaskkas. Beaivválaš gielas adnoba synonyman, muhto máinnašeapmi ii dárbbaš leat kritihkalaš. Kritihkka-doaba dán oktavuođas čadnojuvvo kritihkalaš dahkui, nugo eaŋgalasgielas adno 'criticism'-doaba, ahte čállosa vuođđu lea analyhtalaš. Máinnašeapmi sáhttá deattuhit áibbas eará áššiid, sáhttá leat sakka liikon girjái dahje čállosii, dahje háliida ovddidit dieđu áššiid hárrái mat ovdal eai leat beaggán.

Go sámi girjjálašvuođakritihkka gullogođii, de soite vuordámušat leat ahte galggai máidnut sihke čálliid ja sin čállosiid, ja guođđit namatkeahttá kritihkalaš oaiviliid čállosiid kvalitehta hárrái. Dát celkojuvvui ge muhtun Sámi girječálliidsearvvi jahkečoahkkimis 1980-logus go mun ledjen bovdejuvvon dohko muitalit mii sámi girjjálašvuođadutkan lea. Bovdejumi duogáš ledje moadde girje-árvvoštallama maid ledjen čállán sámi aviissaide, mas in muitalan dušše girjjiid sisdoalu birra, muhto maiddái ledjen árvvoštallan sisdoalu kvalitehta. Dan dahken dan vuođul maid ieš ledjen oahppan go lohken dábálaš girjjálašvuođadiehtaga. Dán fágas – measta jo dajan dieđusge – ii lean sámi sisdoallu, ii dalle, ii ge dál. Lei – ja lea – stuorra máilmmigirjjálašvuohta mii lea lohkanmearri, mainna studeanttat galget oahpásmuvvat. Ahte mun bessen čállit iežan dutkosa sámi girjjálašvuođa birra, adnui beanta spiehkastahkan, ja eaktun lei ahte galgen čuovvut dábálaš girjjálašvuođa teoriijaid ja vugiid.

Buorrelihkus lei ideologiijakritihkka boahtán girjjálašvuođafágii 1980-logus. Vuostebeallin nu gohčoduvvon estehtalaš suorgái mas galggai deattuhit dušše dáiddalaš árvvoštallamiid, de suovai ideologiijakritihkka fátmmastit sosiálalaš, kultuvrralaš ja servvodatlaš diliid kritihkkadoibmii. Seammás lei Native American girjjálašvuođadutkan álggahuvvomin ja doppe dohkkehuvvui ahte álgoálbmot girjjálašvuohta earránii oarjemáilmmi girjjálašvuođas. Ságastallojuvvui mo buoremusat sáhtii lahkanit

— sámi girjjálašvuođa eahpe-njuolgga árvvoštallanvuogit

Native American Literature ja vuhtiiváldit erohusaid kultuvrras ja buvttadaneavttuin eanetloguálbmoga ja álgoálbmogiid vejolašvuođain almmuhit iežaset čállosiid. Dát attii munnje liibba ákkastallat ahte leat ollu sullasašvuođat sámi girjjálašvuođas ja girjjálašvuođas maid davvi-amerihká álgoálbmogat buvttadedje sihke USAs ja Canadas. Mu dutkkus lei ge vel sámi juoigama birra, mii gullá Eurohpá boarráseamos musihkkasurggiide mii ain lea eallimin ja aktiivvalaš anus. Váttisvuohta lei dušše ahte olggobeale dutkit ledje defineren juoigama musihkkan, de gažaldat lei sáhttá go dan oppanassiige dohkkehit girjjálašvuohtan.

Loahppaboađus lei ahte mun bessen čállit dan dutkosa maid háliidin, ja dainna lágiin maiddái čájehit mo árbevirolaš šáŋŋerjuohkimat eai heive sámi girjjálašvuhtii. Sámi kultuvra rasttida šaŋŋerrájáid, de dan sadjái go bágget dan baskkes hiŋgaliidda masa ii heive, de leat maiddái eanetloguálbmoga ásahusat dohkkehišgoahtán eanet cross- ja interdisciplinary oainnu sámi dáidagii, girjjálašvuhtii ja musihkkii. In mun áiggo dan gudni alccen geassit ahte nu lea dáhpáhuvvan, muhto lean goittot iežan dutkamuša ja girjjiidan ja artihkkaliid bokte leamaš mielde čájeheamen ahte sámi ja álgoálbmotdáidaga ferte geahččat viidát ja earálágan oaidninsajis go maid ieš-guđet fágaárbevierut livčče háliidan dahkat.

Go dál logadan muhtin iežan áramus girjjálašvuođaárvvoštallamiid 1979 rájes ja ovddosguvlui, de orun iežan mielas leamaš mearálaš, ja illudin das man ollu sámegielat girjjálašvuođateavsttat ledje almmuhuvvogoahtán. Ahte mus ledje muhtin kritihkalaš oainnut muhtun teavsttaide, lei mu mielas dalle riekta, ja dan ain oaivvildan. Mun dieđusge in leat iežan teavsttaid dáfus bealátkeahtes lohkki das maid čállen badjel njealljelot jagi áigi, muhto oaivvildan ahte mun konstruktiivvalačča árvvoštallen sámi girjjálaš ilbmamiid. 1970-logus šaddagođii stuorra beroštupmi sámi girjjálašvuhtii, dáidagii ja musihkkii oppalačča, ja seammá dáhpáhuvai dieid áiggiid eará álgoálbmogiiguin, nugo Inuit Ruonáeatnamis, Native American USA:s ja First Nations Canadas.

Davvi Šuvva kulturfestiválas Gárasavvonis, Suoma ja Ruoŧa rájá alde 1979s (logi jagi maŋŋá Woodstock!) lei sihke musihkka, dáidda ja girjjálašvuohta guovddážis lassin politihkalaš ságastallamiidda. Nu lei maiddái Aasivik-festiválas Ruonáeatnamis loahppa 1970-jagiid. 1974s ásahuvvui sierra riikkaidgaskasaš álgoálbmotorganisašuvdna, World Council of Indigenous Peoples, mas politihkka ja kultuvra leigga giehtalagaid. Buot dát ovddastedje álgoálbmotkultuvrraid ealáskahttima, kultuvrrat mat ledje geahččaluvvon jávkaduvvot, muhto mat dál ealáskedje globála álgoálbmotlihkadussan mii ain dál ge lea stuorrumin ja ovdáneamen.

... sápmelaččat ieža besset láidestit – on our own terms, nugo daddjo álgoálbmotdutkamis ...

Lea lunddolaš ahte go ođđa áššiid lea ásaheamen, de ii dáhtošii gullat cuiggodemiid, dalle lea dušše ávvu ja eallјárvuohta mii lohkko. Konstruktiivvalaš kritihkka maid adno unohassan, vaikko mihttomearri lea oktasaš: nannet ja ovddidit iežas kultuvrra iežas eavttuid mielde. Buot dáid lea miellagiddevaš muittašit – áinnas kritihkalaččat árvvoštaladettiin dan maid ieš lea dahkan dán proseassas. Dasa mun áiggun máhccat.

Girjjálašvuođas lei uhccán dáhpáhuvvan maŋŋá moadde almmuheami árra 1900-logus Ruoŧas ja Norggas, ja dikta- ja noveallačoakkáldat mii almmuhuvvui Suomas 1940s. Buot dát girjjit ledje sámegielat girjjit maid sápmelaččat ledje čállán. Dáid lassin ledje dutkit almmuhan sámi máinnas- ja muitalusčoakkáldagaid, ja maiddái gávdnojedje muhtin muittašangirjjit. Muhto sámi girjjálašvuohta ealáskii duođas 1970-logus ja ovddosguvlui.

1970-logu álggus ásahii Norgga kulturráđđi fágajoavkku mas fágaolbmot ávžžuhuvvojedje movttáskahttit olbmuid čálligoahtit eambo sámegiel mánusiid. Lávdegoddi ásahii čálaráiddu man namma lei *Čállagat*, ja jagiid mielde lávdegoddi almmuhii sihke ođđa sámi lyrihka, noveallaid ja muitalusaid dán ráiddus. Sáhttá dadjat ahte lávdegotti váldoulbmil – buvttadit ođđa originála čáppagirjjálašvuođa sámegillii – ollašuvai go muhtin beaivve bođii poasttas mánáidgirjegiehtačálus – giehtačálus mii de šattai vuosttas sámegiel mánáidgirjin, *Ámmol ja alit oarpmealli*, maid Marry A. Somby lei čállán. Dán almmuheami vihttalotjagiávvudeapmi dáhpáhuvvá sierra festiválas 2026 čavčča. Somby girji oktan Kirsti Paltto, Paulus Utsi ja Nils-Aslak Valkeapää vuosttas girjjiid dagaha ođđa sámi girjjálašvuođahistorjjá álggu, mas sápmelaččat ieža čállet, árvvoštallet ja almmuhit sámi girjjálašvuođa.

1970- ja 1980-jagiin ásahuvvojedje maiddái eanet sámi mediat – sihke áviissat ja áigečállagat – mat čálle sámi girje- ja musihkkaalmmuhemiid birra, ja maiddái ođđa sámi govvadáidaga birra, mii ahtanušai seammá áiggi. 1979s ásahuvvui sihke Sámi girječálliid searvi ja Sámi dáiddačehpiid searvi vai sámi jietna gullo. Sámi dáiddárat háliidedje ieža ovddidit áššiideaset iežaset servviid čađa, eai ge dušše miellahttun riikkaid váldoservviin mat sin mielas dávjá vajáldahtte sámi oainnuid go ledje sáhkalaga riikkaid eiseválddiiguin. Dát guoskkai doarjjaortnegiidda ja iežaset ásahusaid huksemii, dego girjelágádusaid mat sáhtte almmuhit sihke girjjálašvuođa ja musihka, skáhppot čájáhuslanjaid dáidagii, ja lávddiid mat sáhtte doaibmat sihke teáhterii ja konsearttaide. Lei hearvás áigi mas lei ollu áŋgiruššan ja ledje čielga gáibádusat eiseválddiide ahte dál fertii assimilašuvnnapolitihkka molsojuvvot áŋgiruššamiin ovddidit sámi dáidaga, kultuvrra ja dutkama.

Sáhttá dadjat ahte mii leat seammá sajis dál ge. Sihke Norggas ja Suomas leat ožžon Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnnaid raporttaid, ja Ruoŧas lea sin kommišuvdna juste almmuhan iežas Duohtavuođa-raportta. Gáibádus sámiid beales lea ahte raporttaid čuovvuleapmi ferte dagahit buoret doarjjaortnegiid ja eanet áŋgiruššama sámi dáidaga, kultuvrra ja oahpahusa buorrin, ja ahte ásahuvvo infrastruktuvra mii dahká ahte sápmelaččat ieža besset láidestit – *on our own terms,* nugo daddjo álgoálbmotdutkamis ja Sámedikkiid ja dáiddárservviid cealkámušain. Sáhttá measta jearrat lea go mihkkige dáhpáhuvvan maŋimuš vihttalot jagi go gáibádusat eiseválddiide ain leat dat seammát. Seammás diehtit ja oaidnit duođaštuvvon sihke dáidagis ja kultuvrras ahte sámi fáttát leat eanet oidnosis go ovdal – sámevuohta lea šaddan oassin almmolašvuođas. Dattege vásihit ahte oktasaš sámi deaivvadanbáiki

KulturSápmi – mii čohkke sámi dáiddáriid ja kulturbargiid miehtá Sámi – bivdet stuorát almmolaš ruhtadoarjagiid vai sámi dáidaga sáhttá buorebut fáluhit riikkaidgaskasačča t, ja ahte háliidivčče ásahit arenaid gos sámi dáidda sáhttá viidát ja máŋgga bealis árvvoštallojuvvot.

Mun leamaš ieš mielde čállimin muhtun dáid resolušuvnnaid ja deklarašuvnnaid – nugo gohčoduvvojit – ja mun lean logaldallan KulturSápmi-seminárain árbevirolaš sámi árvvoštallanvugiid birra, ja mo sáhtášii hábmet ođđa sámi kritihkka. Dat leamaš máŋgga láhkái dego vásihit ahte riekkis ollašuvvá, ahte lean fas iežan álgo vuolggasajis, muhto muhtin daláš kulturnjunnožat ávžžuhedje vuordit veaháš kritihkain, dassá go girjjálašvuohta lei sajáiduvvan, nugo dadje. Hástalus lea ain ahte dáhttut go kritihka dahje máinnašeami, ja maiddái ahte galgá go árvvoštallan leat kritihkalačča t konstruktiiva vai dušše positiivvalaš doarja. Mun geahčča lin earuhit nu ahte dárogillii čállen dáža mediaide presenterejeaddji oahpástusartihkkaliid sámi ja álgoálbmotgirjjálašvuođa birra, ja baicce eanet kritihkalaš árvvoštallamiid ovttaskas girjjiid birra sámegillii sámi áviissaide ja áigečállagiidda. Lean gal ožžon doarjaga guktuid lahkananvugiide, muhto unnit doarjaga kritihkalaš beallái. Dat illá goassige dáhpáhuvai ahte čálalačča t vuostálastojuvvojin dain áviissain maidda ledjen čállán, muhto sáhtten gullat njálmmálačča t oahpesolbmuid bokte ahte muhtumat eai lean nu liikon mu čálliimiidda. Dalle munnje čielgagođii ahte sámi kultuvra dan áigge ain vuosttažettiin lei njálmmálaš kultuvra, ja elii árvvuid ja gulahallanvugiid mielde mat gulle árbevirolaš kultuvrii. Mun duođaid illosin dan vuorddekeahtes fuomášumis, ja mađe boarráseabbon lean šaddan, dađe vuđoleabbo lean geahčča lan oahppat ja áddet dieid árbevieruid. Muhto dalle, go ledjen nuorra, áŋgiris akademihkkár lei váttis áddet ahte čálakultuvra ii lean min gaskkas eanet ovdánan. Lean maid easkka maŋŋil duođaid árvvus atnigoahtán eahpenjulges kritihka subtiila beliid.

Lea álki áddet ahte háliida árvvoštallojuvvot iežas eavttuid mielde, ahte árvvoštallit leat gelbbolačča t ja dovdet dáiddasuorggi, seammás go dovdet kultuvrra, nu ahte árvvoštallamat leat vuđolačča t ja fágalačča t dievasmahtti. Eará deatalaš bealli lea gean várás árvvoštallan lea jurddašuvvon – sámiide vai eanetlohkoservodahkii. Lea čielggas ahte árvvoštalli čállá eará láhkai daidda geat dovdet kultuvrra go maid dahká daidda geaid ii vuordde seammá bures dovdat kultuvrra mas dáidda riegáda, ii ge dan dáiddasuorggi mas lea sáhka. Navddášii ahte siskkáldas kritihkka – áinnas álbmoga iežas gillii – sáhttá leat eanet njuolggočoalat, muhto de vásiha ahte nu ii leat. Dát vuostálasvuohta – jos danin sáhteš dan gohčodit – šattai munnje hástalussan guorahallat. Seammás šattai ohcan gávdnan dihtii vástádusa dán hástalussii juoga lágán guorahallamuššan ahte man muddui ferte iežas ge dekoloniseret – luvvet iežas daid jurddašanvugiin maid lei oahppan skuvla ja studerema bokte, ja mat ledje váikkuhan dasa mo jurddaša dáidaga ja kultuvrra hárrái álgoálbmotoktavuođas.

Seammás dat dagahii ahte mun kritihkalačča t árvvoštallagohten dan maid ledjen oččodišgoahtán johtui 1970- ja 80-logus. Dat maiddái mielddisbuvttii ahte dohkkehin dan dárbbu masa ee. maori-dutki Graham Smith lea čujuhan ahte ferte fuomášit makkár koloniála struktuvrraid ja áddejumiid vuolde mii leat eallán álgoálbmogin, ja mo dat leat midjiide váikkuhan. Smith lea ovttas vel dovdoseabbo eamidiinnis, Linda Tuhiwai Smithain, leamaš guovddážis huksemin Kaupapa Maori – filosofiija mii lea

Ferte muitit ahte sámi girjjálašvuohta fágan leamaš dušše 1980-jagiid rájes.

vuođđuduvvon maoriid iežaset máilmmeoidnui ja kultuvrralaš dábiide oahpahusas ja servodatovdáneamis. Dát filosofiija dagaha ahte mii fuomášit man báidnojuvvon mii buohkat leamaš – ja ain ge leat – koloniála struktuvrraide, vel dalle ge go navdit ahte mii leat joksan iešmearrideami. Graham Smith govvidii dán káffeságastallamis mii munnos lei ovtta mu moanat mátkkiin Aucklandii, Aotearoas ahte buot álgoálbmotstudeanttat berrešedje leat geatnegahtton váldit ovtta jagi lassi oahpahusa heivehit daid maid leat oahppan universitehtas iežaset kultuvrra árvvuide ja áddenmálliide. Dat livčcii lean dekoloniserenoahppu máhttit earuhit álgoálbmotjurddašeami ja oahpahuvvon oarjemáilmmi prinsihpaid.

Mun lean atnán ollu eanet go dušše ovtta jagi áddet mo sámi máilmmeoaidnu earrána sakka das maid oahpaimet skuvllas, mo min láhttemat leat vuođđuduvvon luonddu lahkavuhtii ja eatnamiidda main mii eallit ja mat addet midjiide birgejumi. *Birgejupmi* lea dál šaddamin doaban mii adno maiddái eará go sámi oktavuođain, govvidit álgoálbmogiid vuogi eallit iežas birrasiin dássálagaid. Sámi áddejumis birgejupmi lea ahte olbmot, eallit ja luondu leat ovttadássásaččat ja vedjet bures. Seammás leamaš munnje persovnnalaččat duhtadahtti ja miellagiddevaš dárkileappot dutkat mo máhttosirdin dáhpáhuvai dolin, ja geahččalit gávnnahit maid odne sáhttá dan oahpus geavahit. Dan oktavuođas mun lean vilppastan maŋás geahččalit áddet manin muhtin čállit atne fuotnin mu kritihkkadoaimma badjel njealljelogi jagi dassá.

Ferte muitit ahte sámi girjjálašvuohta fágan leamaš dušše 1980-jagiid rájes. Mus lei dat ovdamunni ahte bessen ásahit sámi girjjálašvuođa dutkan- ja oahpahusfágan das mii dalle lei Romssa Universitehta – Universitetet i Tromsø, dál UiT Norgga árktalaš universitehta. Go Sámi allaskuvla ásahuvvui 1989s, lei sámi giella ja girjjálašvuohta okta skuvlla deatalaeamos fágasurggiin. Sámi giela ja girjjálašvuođa doavttergrádaprográmma lea ain allaskuvlla áidna PhD-oahpahus. Oulu ja Roavvenjárgga universitehtain Suomas ja Ubmi universitehtas Ruotas lea sámi girjjálašvuohta dušše sámi giela ja kultuvrra doarjjafágan.

Lei lunddolaš fátmmastit girjjálašvuođakritihka oassin sámi girjjálašvuođadiehtagii girjjálašvuođahistorjjá ja šaŋŋeriid meroštallamiid lassin. Dán oktavuođas gárttai miellagiddevažžan guorahallat girjjálašvuođa doahpaga mearkkašumi sámegillii. *Girji* sánis leat moadde mearkkašumi. Dat sáhttá leat báberhámis almmuhuvvon čálus, muhto sáhttá maiddái leat hearva, omd. eallis dahje biktasis. Lea álki áddet dán oktavuođa, go girjjálašvuohta maid čuovvu sierra minstariid, girjjiid. Praktihkalaš boađus dán definišuvnnas lea ahte sámi doaba *girjjálašvuohta* lea viiddit go dáru ja eaŋgalas meroštallamat, maid duogáš lea *litera*, seammá go eaŋgalas *letter* – bustáva. Litera čatná girjjálašvuođa dasa mii lea čállojuvvon, muhto sámi doaba sisttisdoallá juohke lágán muitalusaid, sihke njálmmálaš ja čálalaš, ja maiddái oinnolaš áššiid, nu mo mii oaidnit báktesárgosiin ja govvanjuohtamiin. Sámi juoigan maiddái gullá girjjálašvuhtii – nugo mu kommišuvdna dohkkehii ge. Dat lea dieđusge lunddolaš go juoigan lea gaskaoapmi man bokte min myhtalaš muitalusat leat midjiide juhkkojuvvon. Dán oktavuođas lea miellagiddevaš gažadit ahte lea go dát viiddis meroštallan moktige váikkuhan girjjálašvuođa kritihkkii; ahte ohcá go árvvoštalli teavsttas minstariid mat soitet gáibidit eará lágán lohkanvuogi vai oainnášii ođđa ja stuorát oktavuođaid, ja mo de daid gis galggašii gaskkustit lohkkái. Dát leat gelddolaš gažaldagat maid livčcii somá viidáset dutkat.

Dat maid lean oahppan – ja ieš alddes álo diehtán, vaikko in leat ollásit čuovvulan ovdal maŋimuš moaddelot jagi – lea ahte sámi kritihkka lea moalkái ja eahpenjuolgat. Dat geažuha eanet go čuoččuha, dat evttoha dahje jearrá livčče go eará čovdosat sáhttit buorebut doaibmat go dat mii lea válljejuvvon. Leat máŋga buorre siva dasa ahte dilli lea nu. Dološ bivdoservodagas olbmot elle siiddain. Siida lei vuođđuduvvon viidduvvon bearašoktavuođaide, masa gulle smávit joavkkut mat bivde ovttas. Olbmot ásse lahkalagaid ja ledje gaskaneaset sorjavačča vai barggut lihkostuvve buoremusat. Diekkár servodatortnegiin lea deaŧalaš vealtat siskkáldas riidduin vai joavku sáhtii buoremus lági mielde ovttas doaibmat. Dát váikkuhii dasa mo árvvoštallamat ja cuiggodeamit ovddiduvvojedje joavkkus. Lea álki govahallat ahte jos don leat garrasit cuiggodan siidaguoimmi su daguin, de ii soaitte son boahtit dutnje veahkkin nuppi beaivve jos don su dárbbašat. Dan dihtii ovdánii áiggi mielde kritihkkavuohki mii lei láivásat ja eanet geažuheaddji, ja mii seammás áimmahušai siidaservodaga árvovuođu, mas álo leamaš guovddážis atnit árvvus luonddu ja eará olbmuid.

Sámegielas leat ollu sánit ja dadjanvuogit mo hállat eahpenjuolgadit ja measta beasadeaddji láhkái olbmuiguin. Deaŧaleamos vuohki lea geažidit dahje geažuhit. Go ii daja njuolga, de ferte vuostáiváldi dulkot dajaldaga sisdoalu. Jos vuostáiváldi ii leat sihkar mo galgá dán áddet, de ferte jearrat, ja dalle lea jo ulbmil ollašuvvan – dan sadjái go ahte lea šaddan čuoččuhussan ahte juoga lea boastut dahje cuoigunveara, de lea sáddejeaddji bidjan vuostáiváldi jurddašit dan maid son lea dahkan. Šaddá oktasaš hástalus sudnuide áddet mii duođaid oaivvilduvvui dainna mii daddjui. Dat mii livčči sáhttán ovddiduvvot nuppi cuiggodeapmin, šaddá baicce hálešteapmin das mii lea daddjojuvvon, ja mo ieš dahku lea dahkkojuvvon. Digrešuvdnan sáhttá namahit ahte dákkár gaskaneas áddehallan lea vuođustis hui hermeneauttalaš. Diet ge lea ášši mii dávjá báhcá go ságastallá iešguđet lágán dieđalaš lahkanemiid álgoálbmotvásáhusaid birra – ahte álgoálbmotkultuvrrain leat iežaset láhttemat maid duohken lea sierra logihkka ja áddejupmi maid sáhtá atnit dieđalažžan.

Eahpenjuolga kommunikašuvdna dieđusge doaibmá buoremusat njálmmálaččat. Dat lea ge čuožžilan njálmmálaš kultuvrrain gos olbmot ellet lahkalagaid ja leat ollu ovttas. Mun lean guorahallan ja digaštallan iežan studeanttaiguin ja lean geahččalan jurddašit vejolaš vugiid mo geažideami sáhtášii geavahit árvvoštallamiin, muhto in leat fuomášan vel mo dan dagašii. Eahpenjuolga kritihkas leat maid eará vuogit, nugo beasadeapmi, bonjasteapmi, garvvašeapmi ja mohkohallan. Buot dát háleštanvuogit leat avanserejuvvon giellageavaheapmi mas leat sihke árgabeaivválaš dajaldagat ja subtiila mearkkašumit čihkkojuvvon sánálaš cealkagiidda main lea suollemas sisdoallu masa sáhttá leat vátis vástidit.

Dáinna muittašeaddji ja ieškritihkalaš geahčastagain jáhkán ahte vuohki mo mun geahččalin ovddidit sámi girjjálašvuođakritihka, ii lean doarvái bures čadnojuvvon árbevirolaš sámi jurddašeapmái ja láhttemiidda. Dat lei amas mu studeanttaide, geat dan áigge dávjá ledje boarráseabbo go mun ieš, de mun ohppen sis hui ollu sámi árbevieruid birra miehtá Sámi. Studeanttat oainnat bohte measta buot sámi guovlluin, go fága lei ođas ja geasuheaddji. Lei ge studeanttaid eahpádus ja muhtin girječálliid reakšuvdna mii dagahii ahte mun jurddašišgohten eará láhkái olles sámi kritihkkavuogádaga hárrái. Go mun dasto oahpásmuvvagohten álgoálbmotmetodologiijii, mas

leat ollu oktavuođat Kaupapa Maori-jurddašeapmái, ja iešalddes maiddái dan oahpahanvuohkái maid mun ieš dađistaga ledjen ovddidan – aiddo das ahte deattuhit álgoálbmogiid iežaset láhttemiid, ja ohcat máhttovuođu min iežamet máilmmegovas, de šattai munnje hui deatalaš buorebut vuodjut sámi áddenvugiide ja leahkimii. Mun ohcen myhtain, sátnevádjasiin, árbevirolaš jáhkuin ja das mo muitalusat gaskkustuvvojedje. Áddejupmi, ahte giella lea diehtogáldu, lea nu guovddáš ášši: ollu sámi viisodat lea vurkejuvvon min dadjanvugiide. Ja go vuos lea sáhka dadjanvugiin, de ferte muitit ahte leat máŋga vuogi mo ovddidit iežas sága, sáhttá atnit sániid, juoigama, duoji, dáidaga, lávdedáidaga, girjjálašvuođa, musihka, fotogovaid, ealli govaid jna.

Dát lea oainnat gelddoleamos áššiid gaskkas mat dáhpáhuvvet sámi dáidagis otná beaivvi, dat vuohki mo min kultuvra čađat fuomáša ođđa albmanahttinvugiid, seammás go vurke, gieđahallá ja ođasmahttá árbevieruid ođđa áigái – nugo álo lea dahkan. Diet lea sámi pragmatisma ja birgenlávki – árvvusatnit árbevieruid dainna lágiin ahte dat heivejit min otná eallimii. Jos galgá kritihkalačča sáhttit árvvoštallat olles dán viidodaga, de dárbbašuvvo máhttu – máhttu maid sápmelačča eai goassige leat beassan oahppat skuvlla ja oahpahusa čađa. Mii leat ieža ferten ohcat dan, ja olu sápmelaččaide ii leamaš álki oahppat giela dahje skáhppot kulturmáhtu stáhtaid guhkes ja garra assimilašuvdnapolitihka geažil. Dan dihtii lea min buohkaid ovddasvástádus bargat ovttas loktet máhtu ja iešárvvu, ja goargatvuođa dan kultuvrii maid mii ovddastit.

Danin dárbbašuvvo maiddái máhtolaš kritihkka sámi dáidaga ja kultuvrra birra, man vuođđun leat min iežamet árvvut, ja mas leat estehtalaš norpmat ja kriterat mat leat dahkkon *on our own terms*, nu go daddjo álgoálbmotdutkamis. Min oahpahusvuogádat ferte čeahpput gaskkustit dáid eavttuid olles skuvlavuogádagas, bákkolaš oasis mánáide ja nuoraide, ja viidáset das maid mii gohčodit eallima skuvlan. Mii dárbbašit eallinagi sámi universiteh-ta. Go mii ovttas geahččaladdat dáid ođđa ovttastallanvugiid – bagadallan, oaivvadeapmi ja válddahallan – de das doaivumis riegáda ođđa lágán kritihkka. Lea leamaš gelddolaš leat mielde álggaheamen dán proseassa, mun lean das ollu oahppan, ja jos in eará, de lean áddegoahtán manin álgoálbmotservodagat nu atnet árvvus *the Elder's knowledge*. Boarrásiid máhttu lea ovddastan vásáhusaid ja eallinviisodaga. Dat leat njálmmálačča gaskkustuvvon, dan dihtii lea olles árbevirolaš máhttovuogádat njálmmálaš, ja nu lea maiddái kritihkka-vuohki. Danin lea áibbas ođđa hástalus ráhkadit ee. girjjálašvuođakritihka mii váldá vuhtii árbevieruid seammás go gokčá árvvoštallandárbbu dálá ođđaáiggi máilmmes.

Lea go vejolaš ovdánahttit njálmmálaš girjjálašvuođaárvvoštallama mii lea eanet go dušše giehtačállosia lohkan, ja nuppe dáfus mii ii ge leat dušše hálešteapmi girječálliin mas son muitala girjjis birra? Jáhkkimis dárbbašuvvošii joavku mii ságastallá girjji birra, sihke dan buriid ja heajut beliid birra. Dat sáhttá dahkkot almmá girječálli oasálastima haga, mii dasto sulastahttášii čállon árvvoštallama. Eará vuohki sáhttá muittuhit girjeságastallama mii dáhpáhuvvá lohkangierddus, muhto dat dábálačča lea eanet eahpeformálalaš ja gehppes dilálašvuohta. Maiddái dán hárrái lea dárbu geahččaladdat vai gávnnašii praktihkalaš ja produktiivva čovdosiid jos ulbmil lea viidáset doalvut njálmmálaš servodaga árvvuid. Lea vejolaš ahte eahpenjulges kritihkka ii doaimma ođđaáigge dáidagii ja girjjálašvuhtii, muhto sáhtášii leat

mávssolaš dan iskat. Modernitehta várra gáibida eará lágán ovttastallanvugiid go maid árbevierru sáhttá fállat. Soaitá ahte álgoálbmotkultuvrrat ge fertejit ovdánahttit kritihkkavuogádaga mii lea heivehuvvon oðða dáiddamálliide maid ii dáidde sáhttit árvvoštallat árbevirolaš árvvuid mielde. Leat ollu gažaldagat ja stuorra hástalusat jos ii dušše dáhto oamastit oarjemáilmmi árvvoštallanvugiid.

Oarjemáilmmi árvvoštallan lea čatnasan čállimii. Dát guoská earenoamážit girjjálašvuođadiehtagii. Olles girjjálašvuođa oahpahusas leamaš čállin premissan, mii maiddá orru sisttisdoallamin dan áddejumii ahte čállin lea buoret ja divraset go njálmmálašvuohta. Dán oainnu mielde lea romána buoret ja árvvoleabbo go vel buoremus njálmmálaš muitalus. Dieid guottuid duohken lea oarjemáilmmi čeavli, beroškeahttá duohtavuođas, ja dat hástala vuostálastima. Go ieš gulan álgoálbmotkultuvrii mas juoigan lea gaskkustan mávssoleamos myhtaid ja muitalusaid sápmelačča saji ja posišuvnna hárrái dán eatnamis, de lean garrasit bealuštišgoahtán njálmmálaš kultuvrra árvvuid ja máilmmeoainnu. Dat ii mearkkaš ahte in návddaš dan šattu ja ovdáneami mii lea dáhpáhuvvan sámegiel poesiijas ja prosas dan viđalot jagis go mun lean bargan sámi girjjálašvuođain – dat lea dušše mearkan dasa ahte lean rávásman dan áiggis, rávásmuvvan mii várra ii livčči lean dat seammá almmá dan smávva vuostálastima haga maid lean vásihan. Otná Elder-posišuvnnas lea buorre muittašit nuorra áŋgirvuođa mii dáhtui hástalit, ja ain ge beassat dovdat dan beroštumi ja áŋgiruššama mii bissu álgoálbmotdáidaga hárrái mii rastida buot rájáid ja seammá dahká girjjálašvuohta mii čállá sápmelačča ja álgoálbmogiid boahtteáiggi.

Artihkal lea vuosttasin almmuhuvvon ruoŧabealde Autor Chap bokte 2026, autor.se

Muhtun čujuhusat

Stueng, Saia Marilena ja Gaski, Harald (In press): Avoiding a clear conclusion – Indigenous indirect and relational criticism. *AlterNative – International journal of Indigenous Peoples.* Auckland: New Zealand.

Gaski, Harald 1979. Leago boahtimin áigi? Riđđunjárga. Kirsti Paltto, *Sámi Áigi* 12/79.

Gaski, Harald 1981. Jieŋat menddo árrat golggiidan. Jieŋat vulget. Rauni Magga Lukkari. *Sámi Áigi* 12/81.

Gaski, Harald 1985. Kunsten for håpets skyld – også for minoriteten. Göteborg: *café Existens* nr. 25: 65-70.

Gaski, Harald 1986. Rava čalmmiidat sámi lyrihkkii. *Sámi Áigi* 20. januar.

Gaski, Harald 1987. Den samiske joiken – fra tradisjon til litteratur og symbol. Oslo: *Samtiden* nr. 6/87: 65-71.

Gaski, Harald 1987. Buorre mielas váivves lohkosa maŋŋá. Losses beaivegirji. Rauni Magga Lukkari. *NRK, Sámi Radio* 6. februar.

Gaski, Harald 1987. Árvvoštallan ja dieđalaš analysa. Kárášjohka: *Sámi Áigi* 20. mars.

Gaski, Harald 1988. Sámi teaksta ihtá dárogiela čađa. *Palimpsest*. Aagot Vinterbo-Hohr. *Sámi Áigi*, 9. mars.

Gaski, Harald 1988. Den nye joiken. Om mottakelsen av Ailo Gaups første diktsamling. *Edda Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, hefte nr. 1. Oslo: Universitetsforlaget, s. 21-29

Gaski, Harald 1988. Samisk diktning på frammarsj. Oslo: *Dagbladet* 3. mai.

Gaski, Harald 1989. Dálvi indiánaid varas. Kárášjohka: *Sámi Áigi* 17. februar.

Gaski, Harald 1989. Når mytene dør. Oslo: *Dagbladet* 18. september.

Gaski, Harald 1991. Dutki, servodat ja kritihkka. – *Cafe Boddu essayčoakkáldat 1*. Davvi Girji o.s. s. 131-142.

Gaski, Harald 1997. Voice in the Margin. *Sami Culture in a New Era. The Norwegian Sami Experience*. Kárášjohka: Davvi Girji OS: s. 199–220.

Gaski, Harald 2017. Indigenous Aesthetics. Add Context to Context. *Sámi Art and Aesthetics*. Eds. Aamold, S, E. Haugdal & U.A. Jørgensen. Aarhus: Aarhus University Press: 179-193.

Gaski, Harald 2017. Samisk kultur, litteratur og kritikk. *Sápmi i ord och bild II*. Ed. Kajsa Andersson. Hyltebruk: On Line Förlag: 446-458.

Gaski, Harald 2020. *Myths, Tales and Poetry from Four Centuries of Sámi Literature.* Kárášjohka: ČálliidLágádus, 219 pp.

Gaski, Harald 2025. *Vuoiŋŋalašvuohta / Samisk åndelighet/ An Essay on the Sámi People's Spiritual Connection to Land.* Deanu-Instituhtta/ČálliidLágádus, 139 pp.

https://kaupapamaori.com/ and https://whatworks.org.nz/kaupapa-maori/ Checked on May 11, 2026.

BIRET-JON-RISTEN-KIRSTE-HANNA-LILL TOVE
LILL TOVE FREDRIKSEN

Mo oahpahit ođđa árvvoštalliid?

Alitoahppoásahusaid ovddasvástádus oahpahit kritihkalašvuođa, álgoálbmotkritihka ja árvvoštallama dan oktavuođas

Kritihkka ja árvvoštallan

Mo gullet Outi Pieski dáidda *AAhkA* ja Jalvvi Niillas Holmberga romána *Goatnelle* alitoahppoásahusaid ovddasvástadussii oahpahit kritihkalašvuođa ja álgoálbmotkritihka? Ja mii lea fárda? Šaddá somá oaidnit.

Sátni kritihkka lea loatnasátni mii girjjálašvuođa ja dáidaga oktavuođas ii leat oaivvilduvvon cuiggodeapmin. Dál gieskat ledjen girjjálašvuođafestiválas gos sámegielat girječállit ja dáiddárat ledje čoahkkanan, de sii áivve geavahedje sáni 'árvvoštallan'. Mun de jurddašan, go gearddi sámegielat čállit ja dáiddárat ieža hállet árvvoštallama birra, ja dat govvida sámi vuogi geahčča sihke duoji, girjjálašvuođa, teavsttaid ja dáidaga. Dán artihkkalis muitalan dasto mo láven oahpahit árvvoštallama, iežan studeanttaide UiT Norgga árktalaš universitehtas. Geavahan sáni kritihkka erenoamážit go čujuhan gáldui mas kritihkkasátni geavahuvvo ja gieđahallo.

Máhttu ja diehtu

Láven álohii sidjiide lohkat ahte mii galgat jáhkkit iežamet máhttui. Sámi kultuvrras lea práksismáhttu ja muitalanárbevierru lea dehálaš ja guovddáš min eallimis, árbevierus ja birgejumis. Giella lea buot deháleamos sámi kultuvrras. Giellamáhtus ja kulturmáhtus leat alla akademalaš dássi ja árvu. Studeanttat lávejit sakka movttiidit go áddejit ahte sin máhttu njálmmálaš árbevieruid birra, muitalusaid, luđiid ja dološ olbmuid birra, lea dehálaš ja addá sidjiide fágalaš čikŋodaga, maiddái go galget bargat eksámenbihtáiguin.

Outi Pieski: AAhkA Govva: Niklas Hart / KORO.

Sámi kulturmáhttu lea guovddážis go ráhkadan pensumlisttuid ja oahpahusplánaid girje- ja dáiddaárvvoštallama birra. Go geahččat maid ja mo sámi čállit barget, de fertet geahččat oppalačat maid ja mo sámi dáiddárat ja artisttat barget. Pedagogihkadutki Aimo Aikio lea gávnnahan ahte oassi sámi birgemis lea go olmmoš beassá atnit ávkin iežas attáldagaid ja máŋggabealatvuođa. Gáržžes čehppodat ráddje olbmo ja hehtte su šaddamis harmonalaš olmmožin. Dakkár olbmuid gohčodedje ovtta barggu olmmožin (Aikio 2010: 28–30). Olmmoš ferte máhttit iešguđet bargguid vai birge eallimis.

Dán eallinfilosofiija oaidná maiddái sámi dáiddáriin ja artisttain. "Dáidda riegáda seamma vuolggasajis go ieš eallin. Eallin oainnat ii livčče vejolaš guovtti vuostegeaži gičču haga" (Jalvvi Niillas Holmberg, *Gaskkas* 2026, s. 8). Dán čállá nuorra girječálli 2026s, go muitala iežas romána *Goatnelle* birra. Jalvvi Niillas ovddida seammá jurdagiid go máŋggasuorggedáiddár Nils-Aslak Valkeapää, Áillohaš, barggai. Son oinnii dáidaga oassi eallimis, go olmmoš lea oassi luonddus, ii ge dan bajábealde. Son elii ieš dan mielde, ja čálii 1998s: "Olles eallin lea dáidda." Harald Gaski čállá Áillohačča girjji birra, *Eanni, eannážan* (2001): "Sáhttá imaštit manin Nils-Aslak válljii sámegillii čállit girjji mii lea oaivvilduvvon nu rikkaidgaskasaččat, giellaválljen ráddje gal lohkkiidlogu hui sakka. Muhto sutnje lei dárbbašlaš čállit girjji sámegillii, danin go aiddo eadnigiela bokte sáhttá olmmoš buoremusat govvidit dovdduidis, ja girjjiin *Eanni eannážan* hálidii Nils-Aslak fidnet álgoálbmogiid ságaide."
Áillohaš – álgoálbmotfilosofa - Stiftelsen Lásságámmi.

Nils-Aslak Valkeapää lea ge dán rádjái áidna sámi čálli guhte lea ožžon Davviriikkaid girjjálašvuođabálkkašumi, mii sutnje geigejuvvui 1991s. Giitossártnis logai loahpas: *EALLIN*
meašttir, dáiddár, girječálli, šuokŋadahkki, ja orkeastara jođiheaddji
Giitu didjiide! - Stiftelsen Lásságámmi
(Outi Länsmän jorgalan ruotagielas sámegillii 2014).

Go deattuhan studeanttaid iežaset máhtu, de láven singuin háleštit dehálaš ja dárkilis sániid birra: *máhttu* ja *diehtu*. Dát leat davvisámegiel sánit mat muitalit eanet go erohusa sániid gaskkas. Máhttu lea juoga maid oažžu vásáhusaid bokte, omd: "Mun máhtán sámegiela. Máhtán láibut. Máhtán čállit." Diehtu gis doaibmá analyhtalaš dásis: "Mun dieđán sámegiela (gávdnot). Mun dieđán láibumis (juoidá). Lean gullan čállima birra." Dieđuid sáhttá čálálaččat čilget ja dakko bokte sihke oahpahit ja oahppat juoidá. Dán lea dehálaš studeanttaide diehtit, go mun ávžžuhan sin geavahit iežaset máhtu ja dieđu go barget girjjálašvuođakritihkain. Leksikála erohus 'máhttit mo bargat', ja 'diehtit juoidá' čujuha vel čiekŋalabbot; mo sáhttá áddet teavstta ja dáidaga. Sin iežaset máhttu lea kulturmáhttu: giellamáhttu, duodjemáhttu ja eará praktihkalaš árbevirolaš máhttu maid eai gávnna makkárge oarjemáilmmi akademalaš girjjálašvuođas.

Máhttu- ja diehtu-doahpagat čájehit mo čiekŋalis giellaáddejupmi lea čadnon eallima práksissaide. Dutki, guhte barggai čiekŋalis giellaáddejumiin, lei nuortariikalaš filosofa Ludwig Wittgenstein (1889–1951). Son vuođđuda girjjis *Philosophical Investigations* (1953) doahpaga *čiekŋalisgrammatihkka*. Čiekŋalisgrammatihkas, čiekŋalis giellamáhtus, gávdná bálgá giela čiekŋalis áddejupmái. Čiekŋalisgrámmatihkka ii leat grámmatihkka nu mo lingivisttalaččat geavahit doahpaga. Čiekŋalis-

grámmatihka čujuha dasa mo giella práktihkkalaččat doaibmá, dat čujuha giellaspealuide ja eallindábiide. Árgábeaigiela eallidábiide, eavttuide mat eai leat celkon jitnosit dahje teavsttas. Wittgenstein govahallá dan giellaspeallun, čujuhan dihte ahte giella ja eallima geavatlašvuohta leaba oktii čuldojuvvon. Duohtavuođaáddejupmi ja máilmmigovva leat guovddáš oasit dán oktavuođas.

Leat čállon oahppogirjjit, maidda mun maid čujuhan oahpahusas. Girjjit leat vuohkkásat dien láhkai ahte daid sáhttá geavahit čájehan dihte erohusaid majoritehta máilmmeáddejumi ja sámi máilmmeáddejumi gaskkas. Oahppogirjeovdamearkan geavahan Erik Bjerck Hagena girjji: *Litteraturkritikk* (2004). Hagen čilge ahte almmolaš girjjálašvuođakritihkka vuođđuduvvui Čuvgehusáiggis mii leai Eurohpás 1700-logus. Jierpmálašvuohta, dieđa ja olbmo friddjavuohta ledje dán Čuvgehusáiggi guovddáš mihttomearit. Girjjálašvuođakritihkka gulai 1700-1800 logu boargárluohká ságastallamii. Girji galggai muitalit olles duohtavuođa. Mii "olles duohtavuohta" lei, ii čilgejuvvo. Dán gánneha veaha jurddašaddat. Lea go sámi ontologiija seammá go oarjemáilmmi ontologiija? Dainna mun jearan: Lea go mis buohkain seammá duohtavuođaáddejupmi? Jos mat jearan: gávdno go gobmi? Naba gufihttárat, gánežat ja ulddat? Lávet go nieguid tulkot, ja guldalit nieguid neavvama? Dát leat muhtin ovdamearkkat mat leat oassin sámi ontologiijas, sámi duohtavuođaáddejumis, maid mii gávdnat njálmmálaš árbevierus ja otnábeai olbmuid ságastallamis maid. Stuorra gažaldat lea: geas lea váldi defineret duohtavuođa, ja duohtavuođaáddejumi? Makkár mearkkašupmi lea das go oahpaha kritihkalašvuođa ja árvvoštallama?

Girjjálašvuođakritihka ovdáneapmi lea dasto čuvvon girjjálašvuođa teoriijaid ovdáneami áiggiid čađa, mas fokus lea sirdásan čálli áigumušas, teavstta siskkáldas struktuvrras – masa čálli áigumušat ja čálli persovdna eai ba gula ge, ja vel makkár mearkkašupmi teavsttas lea/leamaš servodagas. Lei ge guhká nu ahte lohkandáidu, ja girjjiidlohkan, lei bajitdási ja boargárklássa olbmuid várás. Álgoálbmotgirjjálašvuohta duvdujuvvui rávddaide, vilgesolbmuid, majoritehta dutkit ja ráđđejeaddjit eai atnán dan "ovdánan" girjjálašvuohtan. Dat navdojuvvui 'folkloren', 'myhtan', nu maiddái árbevirolaš muitalanárbevierru.

Lean *Litteraturkritikk*-girjjis válljen jurddavuođđun moadde čuoggá mat govvidit áddejumi mii lea dábálaš oarjemáilmmi fágamáilmmis. Dakkár čuoggát nu mo čállit čálli birra, maid lea čállán ja veahá girjjálašvuođa šáŋŋeriid birra, lea dábálaš bargat go čállá árvvoštallama. Miellagidevaš šaddagoahtá go árvvoštallama fáddá leat girjjálašvuođa árbevierru ja historjá, girjjálašvuođa dovdomearkkat ja mii dáhpáhuvvá lohkki ja teavstta gaskkas? Sohpet go son oahppogirječuoggát sámi jurddašanvugiin ja árvvoštallanvugiin? In áiggo buktit eksplisihta "vástádusaid" dása, muhto gieđahalan baicce muhtin čuoggáid, ja mo mun jurddašan sihke oahpahusas ja go ieš čálán árvvoštallamiid.

Go jurddaša sáni 'girjjálašvuođakritihkka', de sáhttá jurddašit ahte dál lea muhtin negatiivvalaččat kritiseren, cuiggodan girjji. Sámi girjjálašvuođa álmmolaš árvvoštallan boahtigođii easkka 1980-logu rájes. Sámi čállit eai lean dasa nu mielas. Árvvoštallit besse dan gullat, njálmmálaččat, ahte manne leat nu ja nu čállán su girjji birra. Árvvoštallan ii leat seammá go muitalit

ođđa girjjiid birra, ja sáhtii šaddat váttis sámi kritihkkárii čállit fágalaš kritihka iežas oahppásiid girjjiid birra. Go jurddaša sániid 'árvvoštallan' ja 'kritihkka', dat dávjá čadnojuvvojit estetihkka-doahpagii. Dán sáni ferte suokkardit ja čielggadit go bargá sámi estetihkain. Estetihkka lea doaba man filosofiijasuorgi lea viidát gieđahallan. Sámi estetihkka lea árbevirolaččat čadnon práksisii; praktihkalaš hápmái ja dárbui. Artihkkalis: "Dåajmijes vuekie lea saemien vuekie" (2018) gieđahallaba Lena Kappfjell guovttos Harald Gaskiin doahpaga *dåajmjies vuekie*. Ráhkadit čáppa tiŋggaid merkkašii ráhkadit buriid adnotiŋggaid. Sámi kultuvrras lea maid 'čáppa vuohki', maiddái čábbát láhttet ja eallit olmmožin earáid ja luonddu ektui. Kristoffer Sjulsson muitala girjjis *Kristoffer Sjulssons minnen* (1979) ahte čáppa duodji lea dakkár mii lea symmetralaš, eai leat čohka oasit dahje ravddat mat sáhttet ráiget maidege. Leat biergasat mat leat hábmejuvvon dasa masa geavahuvvo. Dåajmijes vuekie lea vuogas doaba go oahpaha árvvoštallama ja álgoálbmotkritihka. Dat mii lea čáppat ja doaibmá bures geavahit, ja olmmošlašvuohta, leat sámi kultuvrra árvvut. Dása gáibiduvvo sierralágan čehppodat, ja čehppodat lea álo gudnejahtton sápmelaččaid gaskkas.

Sámi estetihkka ja dåajmijes vuekie

Saia Stueng lea almmuhan guokte artihkkala (2024) maid fáttát leat pragmáhtalaš lahkoneapmi sámi estetihkkii ja kritihkkii nuoraid girjeságastallamiid bokte ja manne nuorra álgoálbmotkritihkkáriid árvvoštallamat leat dehálaččat. Saia Stueng oaidná ahte duohtavuohta lea čadnon praktihkalaš váikkuhusaide ja duođaštusaide. Duohtavuohta ferte soahpat albma vásáhusaiguin. Stueng čujuha Fierranjot Kirstte Rávnná ja Bekkun Hánnu Asta Mitkijá artihkkalii sámiid relašunalitehta birra (2024), mas čálliba gulahallama birra. Saia Stueng čálá ahte gulahallan mearkkaša, sámi girjjálašvuođa kritihka oktavuođas, ahte sámi ja pragmahtalaš áddejupmi girjjálašvuođalohkamis livččii ohppiide ja studeanttaide veahkkin geavahit girjjálašvuođakritihka dekoloniseremii, bidjat vuođđun álgoálbmogiid giela, máhtu, árvvuid ja kultuvrra ja nannet identitehta. Sámi girjjálašvuohta doaibmá duohtavuođagáldun. Sámi giella- ja kulturmáhttu lea guovddáš studeanttaide go árvvoštallet lea go muitalus jáhkehahtti. Gulahallama bokte sáhttá gažadit Norgga stáhta duohtavuođanarratiivva ja viiddidit studeanttaid historjjá eahpevuoiggalašvuođa áddejumi. Sihke sámi ja eai-sámi lohkkit ožžot eará duohtavuođanarratiivva go lohket sámi girjjálašvuođa. Dát gis sáhttá addit lohkkái ođđa duohtavuođaáddejumi. Árvvoštallan šattašii lohkkái vásáhussan, mii oahpahivččii lohkki ovttaskas olmmožin ja kollektivvalaččat servodaga. Sihke fikšuvdnateavsttat ja filmmat sáhttet govvidit sympatiija ja empatiija buorebut go fágateavsttat. Dat sáhttet buktit eambbo persovnnalaš ja realisttalaš jiena servodatságastallamii, juoga mii nannešii relašuvnnaid ja gulahallama. Go teaksta, filbma dahje visuála dáidda dadjet juoidá mihtilmas ja ealli min máilmmi birra, ja mii lea dehálaš sámi ja álgoálbmotárvvoštallamii, de sáhttá studeanta geavahit iežas konteakstamáhtu, dasa lasihit eambbo konteakstamáhtu, ja de šaddá studentii vel somát!

Mii lea dasto ulbmil árvvoštallamiin? Sánit máhttu ja diehtu sáhttet veahkehit. Seammaláhkai go sániin leat čiekŋalis distinkšuvnnat, de dát guoská maiddái sámi, ja álgoálbmotkritihka vuđđui – árvvoštallid oaivilat eai goaikkit dovdameahttumis, sii eai buvtte oaivviliiddiset guorus, biekkakeahtes lanjas, dat vuolgá dihto

sajis, báikkis, áiggis, konteavsttas – eallimis, gitta tekstii ja dáidagii. Háliidan namuhit artihkkala man oidnen máŋga jagi áigi: ”Suoládan nuppi konfirmántta gápmagiid” (*Áššu* 20.04.2007). Guovdageainnus leamaš konfirmašuvdna. Govvejeaddji lea váldán gova konfirmánttain. Vánhemat fuobmájit ahte govvejeaddji lea divvon gova ja bidjan nuppi nieiddaža gápmagiid nuppi nieiddažii. Nuppi nieiddaža eadni lohká ahte govvejeaddji lea ”suoládan” su nieiddaža gápmagiid, ja lea hárbman. Ii loga govvideaddji ipmirdit maidege duojis ja sámi čiŋain. Jos su nieiddažii livčče biddjon nuppi nieiddaža gápmagat, livččii jurddašan: Ii go su duodji oba lean ge dohkálaš govvii. Nuppi nieiddaža eadni ii ge leat unnit hárbman.

Ášši lea buorre ovdamearka mo sámi servodagas doaibmá estetihkkaáddejupmi. Mo árbevirolaš servodagas doaibmá árvvoštallan? Áviisaášši hárrái lea govvejeaddji guhte ii leat dovdan sámi kultuvrra ja duoji árvvuid. Dát guoská maiddái lohkkái guhte lohká árvvoštallamiid, ja logaldallái guhte oahpaha sámi ja álgoálbmotárvvoštallama universitehtas: son ferte máhttit sámi kultuvrra ja máilmmeáddejumi. Mun oahpahan sámegillii, ja dalle lea diehttelas ahte studeanta, lohkki, ferte máhttit sámegiela. Gielas lea čiekŋalis semánttalaš, historjjálaš ja dáiddálaš máhttu, mii ovddida sámi(id) duohtavuođa. *Áššu*-áviissačállosis lea bures muitaluvvon mo sámiid vuohki lea nuppi(id) árvvoštallat duoji hárrái. Guktuid nieddažiid eatnit ovddasteaba oktasaš kultuvrralš vuođu ja áddejumi, go guktot leaba seammá hárbman go govvejeaddji lea ”suoládan” nuppi nieiddaža gápmagiid konfirmašungovvii. Soai guktot dadjaba njuolga mii sudno mielas lea boastut, ja manin.

Servodatkritihkka (cuiggodeapmi) servvodaga siskkobealde, lávii sámi báikegottiin doaibmat eambbo eahpenjuolgga gulahallanvugiid bokte, nu mo geažidit, garvvašit, leaikkastallat, ja njulgestaga jaska orrut. Girjjis *Litteraturkritikk* leat guokte čuoggá mat buktet munnje gažaldaga: girjjis čuožžu: árvvoštalli galgá rápmot teavstta nu ollu go vejolaš ja cuiggodit teavstta nu ollu go vejolaš (Bjerck Hagen, 2004). Gažaldat lea: sohpet go dát čuoggát árbevirolaš gulahallanvugiin?

Kárášjohka 11.09.26: Jalvvi Niillas Holmberg muitalii Árktalaš ja Davviriikkaid smávitgiellaguovlluid girjjálašvuođafestiválas (Kárášjogas 11.09.2026) ahte lei iežas áhčis Veikko Holmbergas jearran mo lávii dadjat go ii áiggo nu njuolga cuiggodit. Áhčči muitala ahte lávejedje lohkat ”moalkebissun báhčit”, go sámi servodagas ii leat suige heiven nu njuolga leat. Dákkár gulahallanvuohki lea oassi sámi kultuvrralaš kapitálas ja oassi smávva servodaga birgendáidduin. Olmmoš fertii gulahallat ja soabadit iežas siidaguimmiiguin, ja dalle lei dehálaš máhttii olmmožin eallit. Gulahallama dehálaemos oassi lea čiekŋalis giellamáhttu. Harald Gaski (1997) ja Vuokko Hirvonen (1991) guktot deattuheaba sámi giellamáhttu ja konteakstamáhttu leat erenoamáš dehálaččat jos galgá áddet kultuvrralaš siskkáldas koda.

Goatnelle ja *AAhkA*

Lean ođđa sámi áigečállagii *Gaskkas* (2026), čállán árvvoštallama Jalvvi Niilas Holmberga románas *Goatnelle*. Sámi, ja álgoálbmogiid máhttu, ferte leat guovddážis máhttobuvttadeamis ja dan áddejumis go oaidná *AAhkA* ja lohká *Goatnelle*. Jearahallamat, ságastallamat ja eará teavsttat buktet buriid jurdagiid ja fuomášumiid, ja leat mielde ráhkadeamen intertekstuála fierpmádaga *AAhkA* ja

Goatnelle birra. Jalvvi Niillas oačču ollu eanet fuomášumi go lei almmuhan iežas vuostta romána *Halla Helle*, man čálii suomagillii. Son muitala Riddu riđus (2026) ságastallamis Petra Laitiin, ahte son lea ollu eanet dego olmmoš go čállá sámegillii. Son lohká maid: "Gielat han leat máilbmi, máilmmegovat." Čiekŋalis giellariggodat lea erenoamáš dehálaš humora áddet. *Goatnelle* muitalusas álggus oažžu lohkki muosáhit giellariggodaga gáldus, govviduvvon váldopersovnna perspektiivvas (s. 9): "Eallin gal lea olles jorggulásse. Moatte mánotbadjái in leat nagodan eará go suffás njaŋgát, muhto go jápmasáhka beaškkehii, dehan de olmmoš gižihii johtui."

Kultuvrralaš siskkáldas koda lea vuogas áddet go árvvoštallá visuála dáidaga. Fitnen gieskat geahččamin keampas *AAhkA*, Outi Pieski monumentalaš dáidaga Ráđđehusgoartilis. Dáiddár lea muitalan *AAhkA* birra jearahallamiin Irene Snarbyiin ođđajagis 2026s. Outi Pieski muitala ahte su hágas máttaráhkku Golle Gáddjá movttidahtii su ráhkadettiin *AAhkA*. "Su eallinvuohki báinnii su sámi árbevirolaš máilmmioaidnu ja vuoiŋŋalašvuohta, ja son čuovui ja doahttalii daid, maid mielde buot olbmo dagut ja buot luonddu báikkit ledje devdojuvvon vuoiŋŋalašvuođain. Danne olbmot gudnejahtte ja gáhttejedje luonddu. Servodat ii lean nu hierárkkalaš, ja buohkat, sihke eallit, lottit, eanadat ja olbmot ledje sorjavaččat guhtet guimmiineaset, juoga mii soaitá boahtit goaves dálkkádagas mii lea Sámis, gos buohkat leat ovtta deatalaččat juos galget ceavzit heakkas."
AAhkA – Luonddu gáhttejeaddji - KORO

AAhkA lea nugohčoduvvon monumentála dáidda. *AAhkA* lea 51 m allosaš dáidda, mii máŋgga dáfus symboliseare ja gudnejahttá sámi matriárkkaid. Su gal muitá bures. Jos geahččá su Ráđđehusgoartila siste, ferte duođai niskki sojahit jus áigu oaidnit olles ebmos *AAhkA*. Sámi árbevirolaš kultuvrras ii leat dábálaš hukset stuorra monumeanttaid. Sámi vuohki lea vánddardit meahcis várrugasat, ii guođđit luottaid dahje mearkkaid. Sámi vuohki ii leat hukset smávva muvrraid juohke áidna čohka ala, dušše danne go "dáppe ledjen mun". *AAhkA* muitala ahte su ferte duođas váldit, ja symolisere ja gudnejahttá nissona materiárkalaš fámu. Jos dárkilit geahččá, de fuomáša heavnni vázzinsoappis. Oktii lei olles siida čiehkádan go čuđit ledje sin ohcamin. Okta gánda gávnnahalai, ja čuđit áigo su fáhtet ja bágget su muitalit gos earát leat. Gánda báhtarii ja čáŋai bávtti vuolláí. Heavdni oinnii dan ja gođestii fierpmi diehko gokko gánda lei čiehkádan. Čuđit eai álgán dasto doppe ohcat, ja nie heavdni gájui olles siidda. Dan rájes lea heavnni ja sápmelaččaid gaskkas leamaš soahpamuš: jos heavnni fuomáša viesus, de ii galgga dan goddit, baicce várrugasat guoddit dan olggos.

Muitalusat leat nana oassi sámi árbevierus, ja muitalusaid gávdná sihke fikšuvdnateavsttain ja visuála dáidagis. Máhcan fas ruovttoluotta *Goatnelle* románii, mas árbevirolaš muitalus stálu niibbi birra lea oassi *Goatnelle* románamuitalusas. Románas šaddá 'stálu niibi' beaktilis oassi stáhtaid strategiijas, manin eiseválddit áigot fillet sápmelaččaid geavahit eiseválddiid vugiid go vuostálaset bieggafápmohuksema (s. 182). Jos stállu vuoittahallá sápmelažžii, ja dáhttu su goddit iežas niibbiin, de son ealáska fas issoras fámuiguin. Dát dáhpáhus hásttuha lohkki ohcat muitalusaid stálu birra sámi rikkis njálmmálaš árbevierus. "Stálu niibi"-strategiijas oahppat ahte stállu ii leat okto, stállu lea struktuvra. Jos sápmelaččat servet kapitalisma sisabahkken-

doaimmaide kapitalistalaš fámuid eavttuid mielde, muitit go son mii mo stálu niibi doaibmá? Muitalusat leat dasto heakkadeatálaš kapitála otná servodagas. Beakkán Laguna čálli Leslie Marmon Silko girjjis *Ceremony* lea álggus beakkán sitáhta (1977, s. 2): "I will tell you something about stories. They aren't just entertainment. Don't be fooled. They are all we have, you see. All we have to fight off illness and death. You don't have anything if you don't have the stories." Cherokee girjjálašvuođa dutki Daniel Heath Justice deattuha maid muitalusaid vuoimmi: "We are still here – stories have been integral to that survival. They are good medicine" (2018: 5–6).

Buorre giella lea muđui ge dakkár man geahčča go árvvoštallá teavsttaid, sihke fága- ja fikšuvdnateavsttaid. Prosačálli Jovnna-Ánde Vest girjjis *Árbbolaččat I* (1997:18–19) lea buorre ovdamearka: "Dálvvi čielgi doddjogođii. Dálvi iskkastii maŋimuš návccaidisguin hehttet geasi boahtima, leat buolašijat ja bohtet maŋimuš borggat." Dát árbevirolaš dajaldat čuodjá ollu buoret go jos livčči čállán hui goikádit: "De nogai dálvi." Nuppi ovdamearkka lean viežžan nuppi girjjis románatrilogiijas: *Árbbolaččat II*, go váldopersovdna Heaika jurddašaddá mo áiggit leat rievdan: "Áiggit ledje dáid jagiid dákko boktege nuppástuvvan. Ii oktage máhttán muitalit, leigo fanas- dahje heastasáhttu juoga mearrádusas gildojuvvon vai muđui dušše vierrun nohkan guovllus." Dát čuodjá maid eahpikeahttá buorebut go mahkáš: "Áiggit ledje rievdan. Ii oktage diehtán manne eai šat geavahan heastasáhtu guovllus." Buorre giella lea ge guovddáš oassi das mo árvvoštallat girjjálaš kvalitehta. Luohteárbevierus ja muitalanárbevierus oaidná ahte sámegielas leat poehtalaš dadjanvuogit, somás giellastoahkamat. Ieš sánis *girjjálašvuohta* leat ollu suorggideamit. Lea beare ohcat girji, ja girjái-sániid sátnegirjjis.

Árvvoštalli geavaha iežas fágamáhtu árvvoštallat girjji dahje dáidaga girjjálaš ja dáiddálaš kvalitehta. Sensitivitehta, dahje várvešvuohta, lea ressursa man árvvoštalli galgá geavahit. *Litteraturkritikk*-girjjis čožžu ahte árvvoštalli galgá váruhit njuorasmuvvamis go árvvoštallá girjji, dalle lea dat govva mii báhcá teavsttas (2004, 39). Seammás čilgejuvvo ahte moralalaš cuoiggudeami ákkat leat maid buorit estehtalaš ákkat, ovdamearkka dihte makkár oktavuohta lea teavsttas sisdollui, guottuide, govvidemiide ja nu ain. Láven ovdamearkan váldit iežan vásáhusaid, go lean lohkan girjjiid mat goas eai vuovssit mu. Láven oahpahusas muittuhit ahte lohkkit leat olbmot, ja mii olmmožin maid dovdat, vásihit ja reagerejit dasa maid lohkat. Ii leat ávki dadjat: "muhto lea nu buorre giella, lea nu bures čállojuvvon…". Munnje gal okta ja seammá, jos dat, maid logan, vaikko vel fikšunteaksta, ii leat ba deike gežiid, ii problematiserejuvvo teavstta muitalusas. Lohkki várvešvuohta - dat mii lihkahallá dovdduid, njuorasmahttá lohkki, guoskkaha sielu – gullá maid árvvoštallamii.

Loahppasánit

Fitnen 2010s Olmmáivákkis geahččamin Synnøve Persena čájahusa Davvi olbmuid guovddážis. Dat rahppojuvvui Riđđu riđu festivála oktavuođas. Dalle go ain leddjen čállimin iežan PhD-dutkamuša. Okta geahčči jearai Synnøves: "Goas dieđát ahte govva lea geargan?" Synnøve vástidii ahte ii leat nu álki diehtit juste goas, muhto son láve jurddašit: Maid bivdá govva? Mun válden dan bealljái, ja jurddašan go guorahalan ja analyseren teavsttaid: maid bivdá teaksta mus? Seammaláhkai

sáhttá maid jurddašit go bargá árvvoštallamiin: Maid bivdá *Goatnelle* mus? Maid bivdá *AAhkA* mus?

Dehálaš distinkšuvdna máhttu- ja diehtu- sániid gaskkas čájeha man dehálaš lea áddet čiekŋalisgrámmatihka; giela ja eallima geavatlaš oktiigullevašvuohta. Dás vel loahpas vástidan gažaldahii, man álggus bukten: mii lea fárda? Fárda lea sátni mii lea čadnon duodjemáhttui, ja daid gaskkas maid mo galgá gárvodit go coggá gávtti. Fárda čádnojuvvo dávjá almmáiolbmo gáktái, mo son lea gárvodan ja bidjan boahkána. Hálešteimme studeanttain fárdda birra. Son dajai ahte fárda geavahuvvo sihke almmáiolbmuid ja nissonolbmuid birra, ja mo biktasat oppalaččat leat dutnje ordnejuvvon, mo leat gárvodan ja biktasat heivejit dutnje. Fárddaheapmi lea go biktasat leat menddo baskit, menddo galljit. Go lea fárda, de leat biktasat vuohkkásat ja heivvolaččat. Dát lea máhttu mii gullá studeantta vásáhusaide, su čiekŋalisgrámmatihka máhttui.

Mii lea dasto girjjálašvuođa rolla servodagas? Stuorra gažaldat, máŋggat vástadusat. Girjjálašvuohta lea olbmuid buvtta, giella, dovddut, duohtavuođaáddejupmi, máilmmigovva, dáidda. Dehálaš lea aŋkke gean ja geaid servodat. Gean duohtavuođaáddejupmi lea guovddáš go árvvoštallama oahpaha. Lea go teaksta áddehahtti, oaidnit go iežamet go dan lohkat, mo tulkot mearkkašumiid, mohkiid, geažidemiid, giellakodaid ja giellaspealu?

Gáldolistu

Fredriksen, Lill Tove 2011. "Mánáid ja nuoraidgirjjiid árvvoštallan". *Sámis. Sámi čálakultuvrralaš áigečála,* nr. 10, s. 20–23.

Fredriksen, Lill Tove 2026. "Árvvoštallan: Jalvvi Niillas Holmberg, *Goatnelle*." *Gaskkas*, 1.

Gaski, Harald 1997: "Voice in the Margin: A Suitable Place For a Minority Literature?" – Harald Gaski (doaimm.), *Sami Culture in a New Era: the Norwegian Sami experience*. (Karasjok: Davvi girji, s. 199–220).

Gaski, Harald 2017: "Indigenous Aesthetics: Add Context to Context", girjjis: *Sámi Art and Aesthetics. Contemporary Perspectives*. The authors and Aarhus University Press, s. 179–193.

Hagen, Erik Bjerck 2004. *Litteraturkritikk: en introduksjon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hirvonen, Vuokko 1991. *Gumppe luođis Áillohaššii. Luođi šládjateorehtalaš guorahallan ja Valkeapää divttat njálmmálaš tradišuvnna joatkin.* Prográdubargu, Oulu universitehta.

Jalvvi Niillas Holmberg 2024. *Goatnelle*. Guovdageaidnu: DAT.

Justice, Daniel Heath 2018. *Why indigenous Literatures Matter*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.

Kuokkanen, Rauna 2004. "Border Crossings, Pathfinders and New Visions: The Role of Sámi Literature in Contemporary Society", *Nordlit*, No. 15, Summer 2004. Working Papers in Literature, Faculty of Humanities, Univ. of Tromsø, s. 91–103. http://septentrio.uit.no/index.php/nordlit/article/view/1909

Fierranjot Kirstte Rávdná ja Bekkun Hánnu Asta Mitkijá 2024. "Ovttastallan: sámiid relašunalitehta ja dan vierut", *Sámi dieđalaš áigečála*, "Siidaskuvlla fáddánummir", 1:2024, s. 13–45.

Silko, Leslie Marmon 1977. *Ceremony*, First ed., Viking Press.

Pieski, Outi 2025. *AAhkA*, Norgga Ráđđehusgoartil.

Stueng, Saia 2024: "Sisabahkkemat eai leat nohkan". Pragmáhtalaš lahkoneapmi sámi estetihkkii ja kritihkkii nuoraid girjeságastallamiid bokte". *Sámi dieđalaš áigečála* (2): 27–52. "Sisabahkkemat eai leat nohkan": Pragmáhtalaš lahkoneapmi sámi estetihkkii ja kritihkkii nuoraid girjeságastallamiid bokte | Sámi dieđalaš áigečála

Stueng, Saia 2024: "Contesting Hegemonic Narratives: The Educative Power of Indigenous Sámi Youth's Literary Review". *Speki. Nordic Society for Philosophy of Education*. Special issue article. Contesting Hegemonic Narratives: The educative power of indigenous Sámi youth's literary reviews | Speki. Nordic Philosophy and Education Review

Valkeapää, Nils-Aslak (doaimm.) 1998. *Hans Ragnar Mathisen Elle Hánsa Keviselie*. Guovdageaidnu: DAT.

Vest, Jovnna-Ánde, 1997. *Árbbolaččat I*. Kárášjohka: Davvi girji.

Vest, Jovnna-Ánde, 2002. *Árbbolaččat II*. Kárášjohka: Davvi girji.

Gi det norske folk diktanalyse – så skjønner de kanskje Karpe - itromso.no

SÁMI mánáidgirjjit

Irene Länsman
Govat/Ill. Inga-Wiktoria Påve

DIELKOLAHKKI – HALVMÅNE

Dielkolahkki ii sáhte áddet manne muzet lea nu bahá sutnje. «Mii mus lea vigiid?», son jurddaša. «Manne mun lean nu ropmi? Manne mus lea gállus dielkolahkki iige dielku?»

Čearpmat man namma lea Dielkolahkki lea liekkus muitalus dan birra ahte duosttat leat nugo leat, dan birra ahte dadjat ándagassii, ja ahte ii oktage galgga leat okto. Mánáidgirji mii rahpá ságastallamiid givssideami, ustitvuođa ja dorvvolašvuođa birra.

Halvmåne forstår ikke hvorfor Muzet, den mørke reinkalven er så slem mot ham.
«Hva er det som er galt med meg?» tenker han. «Hvorfor er jeg så stygg? Hvorfor har jeg en halvmåne i panna, og ikke bare en vanlig flekk?»

Reinkalven Halvmåne er en varm og rørende fortelling om å være seg selv, om å tørre å si unnskyld, og om hvor viktig det er at ingen trenger å stå alene. En barnebok som åpner for gode samtaler om mobbing, vennskap og trygghet.

ISBN 978-82-8263-594-3
Davvisámegillii girji/Nordsamisk bok

ISBN 978-82-8263-604-9
Dárogillii girji/Norsk bok

ISBN 978-82-8263-606-3
Davvisámegillii egirji/Nordsamisk ebok

ISBN 978-82-8263-605-6
Dárogillii egirji/Norsk ebok

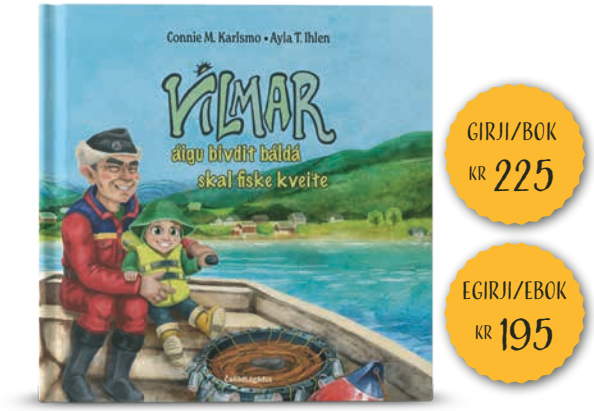

Connie M. Karlsmo
Govat/Ill. Ayla T. Ihlen

Vilmar áigu bivdit báldá

Vilmara sohká lea agibeaivvi guolástan vuonas – ja dál lea viimmat su vuorru vuolgit bivdit báldáid. Son illuda nu sakka vuolgit ádjá, áhči ja Magnor-ádjá fárrui meara ala. Muhto fáhkká šattái sihke mearra ja dovddut veaháš stuorát go Vilmar lei govahallan.

Vuolgge fárrui gelddolaš ja liekkus mátki mearrasámi lundui, árbevirrui ja bearrašii – okta muitalus mii govvida mo duostat, nagodit ja nannet iežas go máilbmi orru veaháš stuoris.

Vilmar skal fiske kveite

I flere generasjoner har Vilmars slekt fisket i fjorden – og nå er det endelig hans tur til å bli med på kveitefiske! Det kribler i hele kroppen når han får være med bestefar, pappa og gammelonkel Magnor ut på havet. Men ute på fjorden blir både havet og følelsene litt større enn Vilmar hadde sett for seg.

Bli med på en spennende og varm reise gjennom sjøsamisk natur, tradisjon og familie – en fortelling om mot, mestring og om å vokse litt på innsiden når verden rundt er stor.

ISBN 978-82-8263-593-6
Sáme- ja dárogiella seamma girjjis / Samisk og norsk i samme bok.

ISBN 978-82-8263-607-0 Ebok/Egirji

DIŋGOT DÁPPE – BESTILLES HER:

ČálliidLágádus
www.lagadus.no

GÁVPI
www.gavpi.org

HÅKAN RYDVING

Kritihkka dutki-kritihka vuostá

Gievrie- ja goavddis-govvosat eaiggádiid čilgehusaid ja dutkidulkomiid mielde

*Gievrie*t ja goavdát geavahuvvojedje sierralágán vugiin sierralágán guovlluin. Lullisápmelaš guovllus lei ovdamearkka dihte dábálaš ahte juohke bearrašis lei *gievrie*. Dat geavahuvvui veahkkin beaivválaš eallimis, nugo oažžut buori bivdo-, boazo- ja guollelihkku. Dan govvosat danin govvejedje earet eará bivdosálašiid, dálkkiid, ealibiid ja fievrruid. Eará guovlluin dušše noiddiin lei goavddis. Moadde govvosa dain goavdáin nai ovddastedje beaivválaš eallima, muhto eanemus govvosat čájehedje "oaidnemeahttumiid", daid oaidnemeahttun oruhiid geat ledje deatalaččat ovttaskas noaidái.

Juobe lullisápmelaš guovllus sihke dat sápmelaččat geat buohtastahtte iežaset risttalaččaiguin ja dat geat ledje kritihkalaččat risttalašvuhtii geavaheadje *gievrie*. Go eiseválddit 1600-logu loahpas sivahedje daid sámiid geat geavahedje *gievrie* vai goavdá ahte sii eai lean buorit risttalaččat ja dasa lassin uhkidedje sin ráŋggáštusaiguin jus eai guođahan daid, de diggeáššibeavdegirjjit čájehit ahte máŋga sápmelačča šadde hui morašlaččat. Sii geahččaladde jáhkihit eiseválddiid ahte ii lean mihkkige vuostálasvuođaid dan gaskkas ahte leahkit risttalaš ja ahte geavahit *gievrie* vai goavdá. Dat lei praktihkalaš bierggas, deatalaš beaivválaš eallimis dego ovdamearkka dihte kompássa dahje kaleanddar, sii dadje. Okta lullisápmelaš ruotabeal Sámis, Sjuvlen Åvla (Olof Sjulsson), aitto čálii gonagassii (Gárral XI) ja ánuhii su dahkat *gievrie* lágalažžan. Eiseválddit dattege eai beroštan sápmelaš ákkastallamiin muhto bággehedje *gievrie*- ja goavddis-eaiggádiid guođahit daid. Máŋggas dan dahke, muhte earát válljejedje dan sadjái čiehkat *gievrie*- ja goavdáideaset. Julevsámegiel árbevieru mielde danin dadjet ahte dan áigodagas "da sjaddin goabddájt tjiegadit", 'dat fertejedje goavdáid čiegadit'.

***Gievrie* Freavnantjahkes**
(© Saemien Sijte, Snåase; CC BY-NC-ND).

*Gievrie*t ja goavdát nappo suoláduvvojedje eaiggádiinniset 1600-logu loahpas 1700-logu álgogeahčái. Máŋga dain boldojuvvojedje, earát fievrriduvvojedje Københápmanii dahje Stockholbmii ja doppe máŋggalágán dávvirvuorkkáide Skandinávias ja eará riikkain Eurohpás. Muhtin oase dain danin gávdnojit dávvirvuorkkáin ja priváhta čoakkáldagain Duiskkas, Italiás, Ránskkas ja Stuora-Británnias. Easkka maŋimus jagiid, muhtin hárve dain leat máhcahuvvon Sápmái.

Dát čálus muitala guovtti *gievrie* ja ovtta goavdá birra mat leat máhcahuvvon. Dat leat earenoamáš miellagiddevaččat danin go eaiggádiid ja eará sápmelaččaid čilgehusat govvosiin leat bisson. Eanemus dutkit dattege leat láitán ja badjelgeahčča daid čilgehusaid ja earet eará čuoččuhan ahte eaiggádat gielistedje amaset ráŋggástuvvot. Movt galgat oaidnit, dat ii leat dohkkehahtti ágga. Mon máhcan dasa, muhto vuohčča namuhan moadde ovdamearkka mat čájehit mo eaiggádiid ja eará sápmelaččaid čilgehusat ja dutkidulkomat earránit nubbi nuppis. Lean válljen etnologa Ernst Mankera dulkomiid ovdamearkan dákkár dutkidulkomiin danin go son lea áidna dutki gii lea dulkon buot *gievrie*- ja goavddisgovvosiid, ja dasa lassin su dulkomat leat leamaš eanemus vuoibmái. Čáhkama dihte, namuhan dušše muhtin hárve ovdamearkka iešguhtege *gievrie*s ja goavdás.

Gievrie Liksjoes

Gievrie suoláduvvui eaiggádis 1688s. Sápmelaš báhppa Liksjoes, Steefanen Åvla (Olof Stefansson Graan) merkii oanehaš čilgehusaid *gievrie*duolljái. Son vissásit lei mielagiddevaš olmmoš; lei vuovdesápmelaš "Graan" čearus, vihahuvvui báhppan 1657s, barggai álggos Sjelties, muhto 1659 rájes Liksjoes gos son 1673s šattai vuosttaš girkohearrán. Son dasa lassin lei vuosttaš sápmelaš gii olggosattii girjjiid, ja vaikko lei báhppa, sus leat buorit dieđut lullisápmelaš *gievrie*-árbevieruid birra. Liksjoe-*gievrie* sáddejuvvui Stockholbmii juo seamma jagi go suoláduvvui ja seaillui dasto das, muhto miessemánus 2014s dat máhcahuvvui Sápmái ja gávdno dál Vuovde ja sáme-dávvirvuorkkás Liksjoes.

Steefanen Åvla (*SÅ*) lea 1688s čilgen ja Ernst Manker (*EM*) lea 1950s dulkon moadde *gievrie*-govvosa ná (gč. govvosa 1):

[…]

2: *SÅ*: čáppa dálki; *EM*: muorra- dahje vuovdevuoigŋa, *Liejp'ålmaj*, 'leaibeolmmái' (?); dás symbola čáppa dálkái nai (?).

3: *SÅ*: baján; *EM*: baján; *Hovragaellies* 'Dierpmis, Baján'.

4: *SÅ*: vuovdeolmmái; *EM*: bivdi dávgiin ja sáittiin; várra bivdoipmil *Liejp'ålmaj*.

[…]

6: *SÅ*: muohtti; *EM*: *Bïegk'ålmaj*, 'bieggaolmmái', maiddái gohčoduvvon *Bïegkegaellies*, 'biegga-áddjá', biekka ja borgga ipmil bieggagovaidisguin.

[…]

11: *SÅ*: skiipa; *EM*: fanasuvhri (uvhri = oaffar).

12: *SÅ*: olgoriikalaš fanas, vuovdi; *EM*: fanas su speadjalastimiin; lea maiddá vejolaš dulkot govusjoavkku guoktin noaidefápmun mat leat jorggihan goabbat guoimmiska vuostá.

13: *SÅ*: leaŋgaboazu; *EM*: noaidesarvvis dahje noaideheargi maiguin noaidi jođaša ja doarru vuoigŋamáilmmis.

[…]

17: *SÅ*: arvi, muohta; *EM*: dálkevuoigŋa arve- ja muohtasymbolaiguin; várra ideanttalaččat *Liejp*-olbmáin.

[…]

19: *SÅ*: šerres dálki; *EM*: dálke- ja vuovdevuoigŋa.

[…]

44: *SÅ*: oarrevuovdi; *EM*: noaidi gii gonstoša; […] várra […] šattolašvuođavuoigŋa; […] nissonlaš orut, Maadteraahka (?).

Mii oaidnit dás čielga tendeanssa: go Steefanen Åvla oaidná dábálaš dálkkiid, láivviid, olbmuid jnv., Manker oaidná noiddiid, uvhrriid, vuoigŋaoruhiid jnv., ja go son lea eahpesihkar (gč. *gievrie*-govvosa 44), son ákkastallama haga evttoha máŋga sierralágán "vuoiŋŋalaš" dulkoma sápmelaččа čilgehusa sadjái.

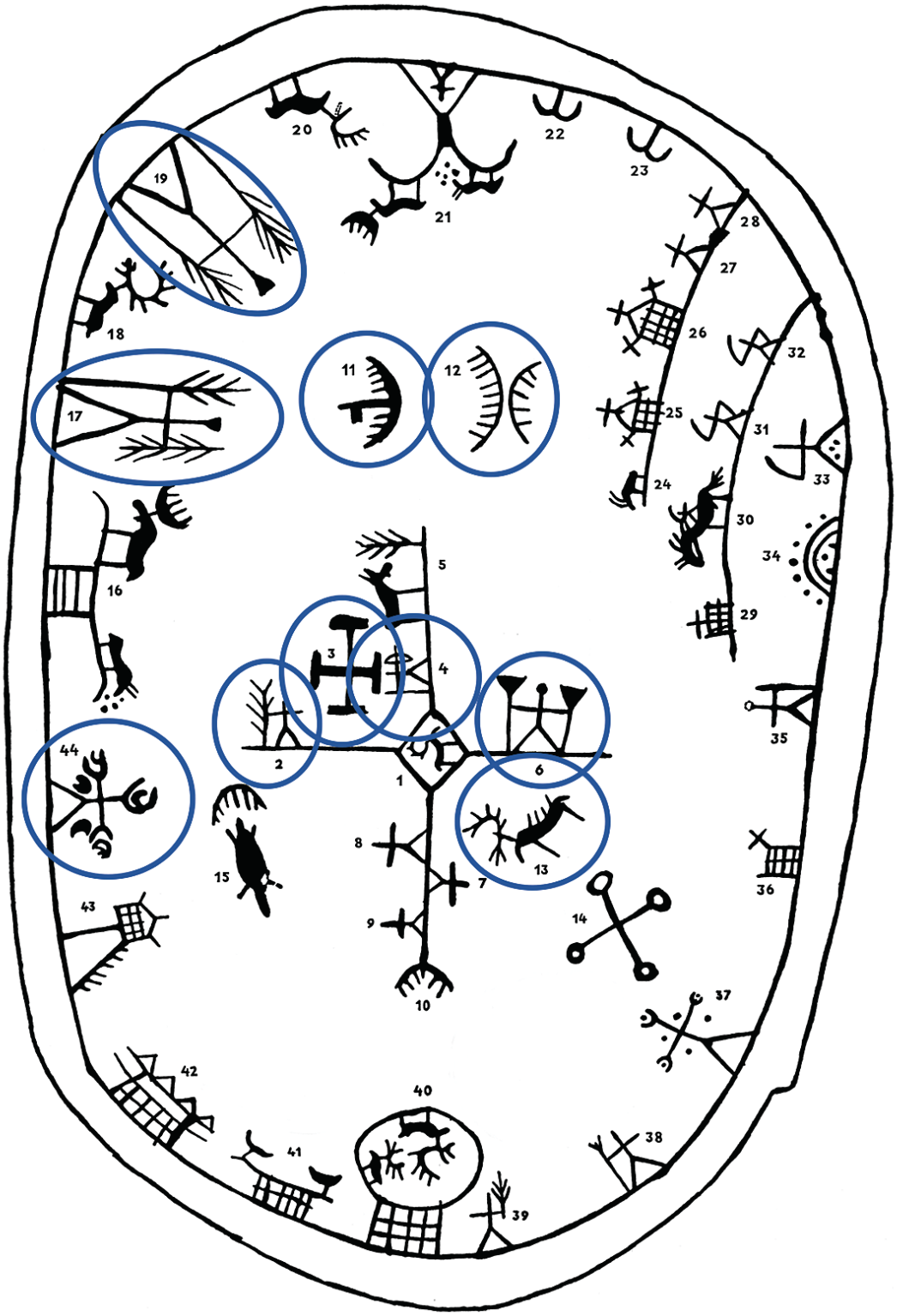

1. *Gievrie* Liksjoes (govusgáldu: Manker 1950, s. 219; alit merkemat leat lasihuvvon).

Gievrie Freavnantjahkes

Gievrie suoláduvvui eaiggádis 1723s. Eaiggáda namma lei Aantan Beendikse (Bendix Andersen, Freavnantjahkes eret). Soai muhtun eará lullisámiin, Dåartjen Jovva (Jon Torchelsen, Feelpehtvuemies eret), čilgiiga govvosiid. Sudno čilgehusat gávdnojit giehtačállagis man Just Qvigstad olggosattii 1903s. Juo jagis 1723 *gievrie* fievrriduvvui Københápmanii ja bázii dohko jahkái 1757. Dalle dat sáddejuvvui Duiskii skeaŋkan dánskalaš gonagasas (Fredrik V) Sachsen-Hildburghausena herttogii (Ernst Friedrich III). *Gievrie* 1826s sirdojuvvui Hildburghausenis Altenbergii ja das Meiningenii 1837s. Skábmamánus 2023s, 300 jagi suoládeami maŋŋel, *gievrie* máhcahuvvui Sápmái ja lea das rájes čájehuvvon Saemien Sijte dávvirvuorkkás Snåases.

Eaiggáda ja eará sápmelačča (*AaB/DJ*) čilgehusat (1723) ja Mankera (*EM*) dulkomat (1950) moadde *gievrie*-govvosiin (gč. govvosa 2):

[…]

3. *AaB/DJ*: boazu mii lea jávkan váriin; *EM*: várra boazu bivdosálašin dahje suige uvhre-eallin.

[…]

5. *AaB/DJ*: beaivváš soaitá báitit ja galgá šaddat šerres dálki; *EM*: várra biegga, *Bïegk'ålmaj* vai *Bïegkegaellies*.

[…]

12. *AaB/DJ*: feargafanas; *EM*: fanasuvhri.

[…]

17. *AaB/DJ*: sápmelaš vuodjá gerresis heargi ovddabealde; *EM*: ii leat badjelmearálačča doaivut ahte mii dás oaidnit noaiddi, trumbbu eaiggáda, deatalaš doaimmas vuoigŋamáilmmis, vuodjime noaide-herggiinis.

[…]

23. *AaB/DJ*: sápmelaš galleda eará; *EM*: várra noaidi.

[…]

29. *AaB/DJ*: Ipmil, Bassi vuoigŋa; *EM*: okta hámiin sámi golmmaoktalaš-vuođas […] várra álgovuolggalačča *Raedienaahka*.

30. *AaB/DJ*: Ipmil-Áhčči; *EM*: sámi golmmaoktalašvuođa váldohápmi, *Raedienaehtjie*.

[…]

32. *AaB/DJ*: Ipmila bárdni; *EM*: sámi golmmaoktalašvuođa goalmmát hápmi, *Raedienbaernie*.

33. *AaB/DJ*: boares heasttat mat galget báhččot boanddaid luhtte, maid sápmelačča ohcet ja dinejit ruđaid go njaldet ealibiid, ja atnet bierggu biebmun; *EM*: *Ruhtto* heastta nalde.

38–39. *AaB/DJ*: olbmát geat reainnidit; *EM*: golbma áhká, […] *Saaraahka*, *Oksaahka* …

40. *AaB/DJ*: sápmelaš vuolgá bivdui; *EM*: … *Joeksaahka*.

Dás lea seamma tendeansa dego ovddit *gievrie*-govusdulkomiin: sápmelačča dábálaš čilgehusat lonuhuvvojedje "vuoiŋŋalaš" dulkomiidda. Dasa lassin mii oaidnit eará typihkalaš luonddusárgosa dutkidulkomiidda *gievrie*- ja goavddis-govvosiin: ahte risttalaš govusčilgehusat mohkohallajuvvojedje dan dihte go risttalaš sápmelaš ii sáhttán geavahit *gievrie* dahje goavdá. Diggebeavdegirjjit čájehit dattege, nugo lean máinnašan, ahte risttalaš sápmelačča nai geavahedje *gievrie* ja goavdá ja ahte dat atne dan deatalažžan.

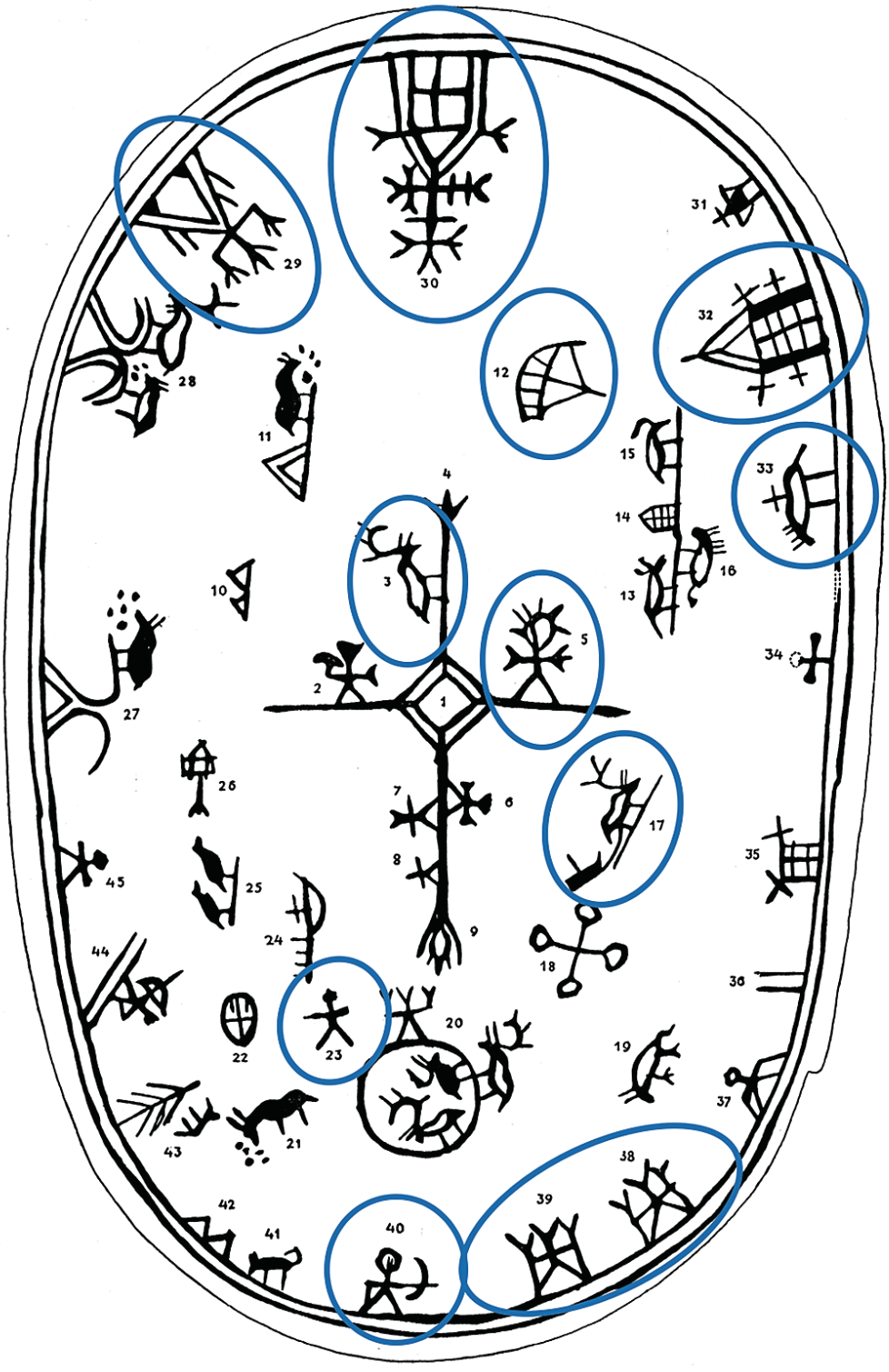

2. *Gievrie* Freavnantjahkes (govusgáldu: Manker 1950, s. 309; alit merkemat leat lasihuvvon).

Goavddis Ohcejogas

Dát goavddis, mii álggoálggus lei Ohcejogas, lea suoláduvvon eaiggádis juovlamánus 1691s. Eaiggát Poala-Ánde (Anders Poulsen) čilgii govvosiid sihke gažadeamis juovlamánu 8. b. seammá jagi ja diggeášši áigge Čáhcesullos guovvamánu 9. b. 1692s. Su čilgehusat gávdnojit danin sihke gažadeami giehtačállagis ja diggebeavdegirjjis. Just Qvigstad olggosattii diggebeavdegirjji bagadallama goavdá birra lasáhusaiguin gažadeami giehtačállagis 1903s, ja Liv Helene Willumsen olggosattii olles diggebeavdegirjji 2010s. Diggeášši maŋŋel, goavddis sáddejuvvui Københápmanii. 1979 rájes, dat leamaš luoikkasin Sámiid Vuorká-Dávviriid luhtte, Kárášjogas, gos goavddis dasto gávdno čájáhusas. Ođđajagemánus 2022s, goavdá oamastanvuoigatvuohta sirdojuvvui Københápmana Álbmotdávvirvuorkkás Sámiid Vuorká-Dávviriidda ja goavddis dalle nappo viimmat lea máhccan Sápmái.

Poala-Ándde (*P-A*) čilgehusat (1691–92) ja Mankera (*EM*) dulkomat (1950) moadde goavddis-govvosiin (gč. govvosa 3):

1. *P-A*: Ilmaris, dat lea borga ja neavrresdálki; *EM*: biegga, *Bïegk'ålmaj*.
2. *P-A*: Dierpmis, dat lea baján; dát Dierbmás […] ii leat vuoibmi ovdal go Ipmil addá lobi; *EM*: baján, Dierpmis veahčiriinis.
3. *P-A*: goddi; go rohkadallá Ipmilii, de addojuvvo lihkku oažžut báhčit gottiid dainna [govvosiin]; *EM*: várra uvhre-ealli.
   […]
5. *P-A*: Ipmila bárdni; *EM*: vástta *Raedien*-bárdnái.
6. *P-A*: Ipmilažžan; *EM*: vástta *Raedien*-áhččái.
7. *P-A*: duopmogirku; *EM*: várra refleaksa sáiva-doahpagis.
8. *P-A*: eŋgel, dat galgá leat Ipmil, Bassi vuoigŋa; *EM*: vástta goalmmát persovdnii *Raedie*-joavkkus, *Raedien*-áhkkái.
9. *P-A*: bassi Ánná, Márjjá oabbá; *EM*: nissonipmil, okta áhkáin, várra *Maadteraahka*.
10. *P-A*: Márjá, Kristusa eadni, Ipmila nisu; *EM*: nissonlaš sivdnáduš gii vástida *Saar*-áhkkái.
    […]
17. *P-A*: girku; *EM*: álgovuolggalaččat várra bálvvosbáiki.
    […]

Mankera (ja eará dutkiid) dulkomat dan goavdá govvosiin čuvvot seammá minstara go ovdalaš ovdamearkkat: bivdosálaš šaddá uvhre-eallin, girku bálvvosbáikin, risttalaš Ipmil ja basseolbmot árbevirolaš oaidnemeahttun oruhin.

Kritihkka dutkikritihka vuostá

Sápmelaš čilgehusat *gievrie-* ja goavdá-govvosiin leat nappo vávjjahallan dutkiide, ii dušše Mankerii, muhto máŋgga eará dutkái nai. Dutkit leat earenoamážit láitán (1) ahte nu ollu govvosat dieđihuvvojedje čájehit dábálaš olbmuid, eanangáhppálagaid ja ealáhusaid, ja (2) ahte oassi govvosiin dieđihuvvojedje čájehit risttalaš Ipmila ja eará hámiid risttalaš árbevieruin, nugo nieida Márjjá ja bassi Ánná. Nugo mii leat oaidnán ovdamearkkain, dutkit (Manker ovdamearkka dihte) leat dan

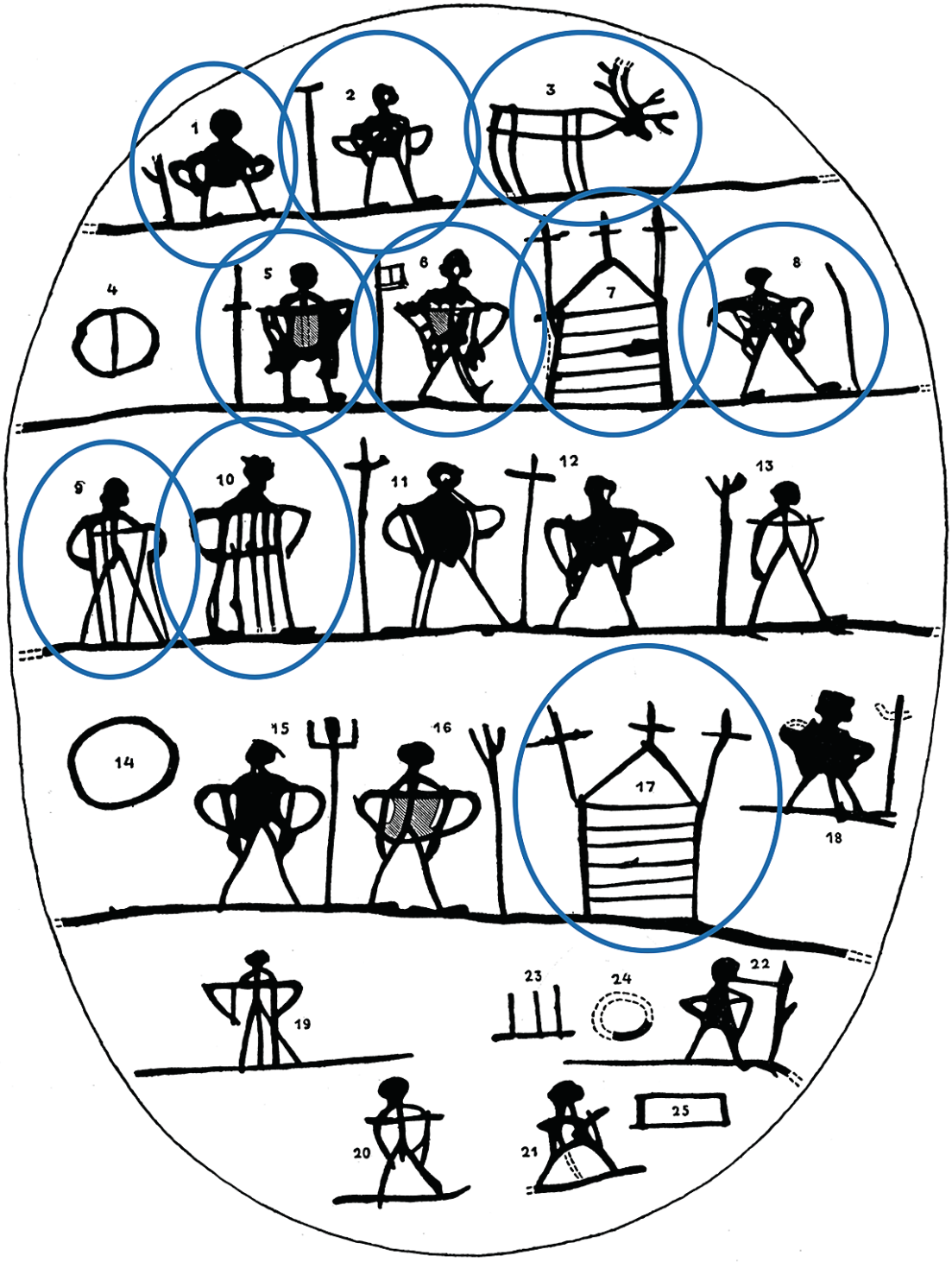

3. *Goavddis* Ohcejogas (govusgáldu: Manker 1950, s. 431; alit merkemat leat lasihuvvon).

sadjái háliidan oaidnit noaiddi ja su doaimma, uvhrriid ja árbevirolaš oaidnemeahttun oruhiid. Dákkáraš govvosat dieđusge gávdnojit máŋgga *gievrie*s ja goavdás, earenoamážit noiddiid goavdáin, muhto dat eai lean nu dábálaččat lullisámi guovllus go juohke bearrašis lei *gievrie*.

Naba ballu ráŋggáštuvvot jus sis lea *gievrie* dahje goavddis? Dat lei duođalaš uhkádus, muhto báhpa Steefanen Åvlas ii lean sivva gielistit *gievrie*-govvosiid birra. Go su čilgehusat heivejit oktii Freavnantjahke-*gievrie* eaiggáda čilgehusaiguin (gč. vuollin) dat čájeha baicce ahte goappašat vuođđuduvvojit lullisápmelaš *gievrie*-árbevieruide. Ja go miššoneara Thomas von Westen giđđat 1723 čokkii informašuvnna *gievrie* birra Njaarkes, lullisámi guovllus, ja válddii Freavnantjahke-*gievrie* eret eaiggádis, de son diehttelasat ii luoitán fáŋget eaiggáda. von Westen hálidii "jorgalahttit" sámiid luteralaš risttalašvuhtii ja seammáš čohkket informašuvnna sápmelaš eamioskkoldaga ja vuoiŋŋalašvuođa birra. Dasa lassin, jus muhtin oamastii *gievrie*, de son jearahii eaiggáda *gievrie* birra, ja dasto dan suoládii ja sáddii Københápmanii, muhto son lei garra vuostálasti ráŋggáštusaide.

Čáhcesullos 1690-logus dilli lei earálágán ja Poala-Ánde duođas dustii jápmináŋggáštusa. Muhto ii leat vissis ahte son ipmirdii dan vára. Sápmeláčča sihke Finnmarkus, gos son elii, ja Durdnosa "*lappmark*is" gos son bajássattii, ledje guhká leamaš risttalaččat. Sii ledje gásttašan ja oassálaste girkolaš meanuin. Lea danin áibbas lunddolaš ahte goavdás dan guovllus ledje govvosat mat govvejedje risttalaš hámiid nugo Ipmil Áhčči, Ipmila Bárdni, nieida Márjá ja basse Ánná. Poala-Ánde danin vissásit jurddašii ahte diggi ipmirdivčči ahte goavddis ii lean váralaš, muhto praktihkalaš bierggas. Nu ledje fal sápmelaččat Čohkkerasa diggerievttis ákkastallan moadde jagi das ovdal. Sii ledje fallehuvvun go eiseválddit gilde goavdáid ja jurddašedje ahte ferte leahkit boasttoipmárdus. Jus beare dieđihedje eiseválddiide goavdáid mearkkašumi ja dan doaimma, sii suovašedje vissásit daid, oaivvildedje sii. Lea ollu vejolaš ahte Poala-Ánde jurddašii seammá láhkái. Mu mielas, deataleamos ágga dasa ahte Poala-Ánde sártnui duohtavuođa goavdágovvosiid birra lea dattege ahte su čilgehusat leat seammalágán sihke gažadeamis juovlamánus 1691s ja diggeášši guovvamánus 1692s. Čujuha dohko guvlui, ahte su čilgehusat ledje auteanttalaččat. Jus dat dušše livčče lean gaskaboddasaš hutkosat, dat livčče leamaš sierralágánat dan guovtti áigemuttus.

Dutkit geat eai leat dohkkehan ovttaáigásaš sápmelaš čilgehusaid leat dan sajis geavahan iežaset jurdagiid goavddisgovvosiid birra vuolggasadjin. Dat lea riskkalaš vuohki ja sáhtta doalvut juohke guvlui. Dat dulkomat danin dadjet embbo dutkiid fantasiija ja hutkkálašvuođa birra go goavddisgovvosiid álggolaš mearkkašumiid birra. Go goavddisgovvosat sulastahttet maidege, orru álkibut dulkot daid, muhto ii leat vissis ahte min jurdagat ovttalágánvuođa birra heivejit oktii ráhkadeaddji ja geavaheaddji jurdagiiguin. Veahki haga lea veadjemeahttun diehtit maid govvosat álggolaččat mearkkašedje. Dat govus-

čilgehusat maid Steefanen Åvla, Aantan Beendikse ja Dåartjen Jovva, ja Poala-Ánde ovdanbukte lea áidna veahkki mii gávdno jus háliidit geahččalit ipmirdit dan guovtti *gievrie* ja dan ovtta goavdá govvamáilmmi.

Mon háliidan giitit Harald Gaski hovdejumi ovddas oassálastit dan Sámis-nummaris. Giela leaba dárkkistan Britt Rajala ja Harald. Eatnat giitu árvvolaš veahki ovddas!

Gáldut ja girjjálašvuohta

Gaski, Harald. 2025. *Vuoiŋŋalašvuohta: Samisk åndelighet*. An Essay on the Sámi People's Spiritual Connection to Land. Kárášjohka & Deatnu.

Goltz, Maren. 2006. Die Meininger "Zaubertrommel": zur Geschichte, Bedeutung, und Funktion der Samen-Trommel. *Jahrbuch des Hennebergisch-Fränkischen Geschichtsvereins* 21, s. 171–196. Kloster Veßra. (Freavnantjahke-*gievrie* birra)

Grini, Monica. 2023. Arresting actors: a Sámi drum and its complex relations. *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History* 92(2) (2023), s. 125–151. Stockholbma. (Ohcejohka-goavdá birra)

Jernsletten, Jorunn. 2023. Varangersamenes kristne praksis i møte med misjon og kolonialisering. *Scandia* 88(2), s. 290–316. Lund. (Ohcejohka-goavdá birra)

Kjellström, Rolf & Håkan Rydving. 1988. *Den samiska trumman*. Stockholbma. (Liksjoe-*gievrie* birra, s. 14–17)

Manker, Ernst. 1938. *Die lappische Zaubertrommel*. 1: Die Trommel als Denkmal materieller Kultur. Stockholbma. (Liksjoe-*gievrie* birra, s. 447–452; Freavnantjahke-*gievrie* birra, s. 596–608; Ohcejohka-goavdá birra, s. 813–819)

Manker, Ernst. 1950. *Die lappische Zaubertrommel*. 2: Die Trommel als Urkunde geistigen Lebens. Stockholbma. (Liksjoe-*gievrie* birra, s. 217–224; Freavnantjahke-*gievrie* birra, s. 307–315; Ohcejohka-goavdá birra, s. 430–440)

Porsanger, Jelena. 2022. An Indigenous Sámi museum and repatriation of a Sámi drum from the XVII century. *Dutkansearvvi dieđalaš áigečála* 6(1), s. 72–90. Helsset. (Ohcejohka-goavdá birra)

Rasmussen, Siv. 2016. Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid – En komparasjon mellom Finnmark og Torne lappmark. Nakkosgirji, Humaniora, servodatdiehtaga ja oahpaheaddjeoahpu fakultehta, UiT Norgga árktalaš universitehta. Romsa.

Rasmussen, Siv. 2024. Alternativt blikk på kristendommens historie i Sápmi. *Arven etter Mostar: Kristenrettens betydning i norsk kulturhistorie*, s. 143–168. Doaimm. C. Dahl Hambro & T. Landro. Oslo. (Ohcejohka-goavdá birra, s. 154–165)

Rydving, Håkan. 2008. Ett metodiskt problem och dess lösning: att tolka sydsamiska trumfigurer med hjälp av trumman från Freavnantjahke. *Njaarke – tjaalegh Harranen giesieakademijeste* 1–2007, s. 35–42. Doaimm. M. Dunfjeld. Harran.

Rydving, Håkan. 2010. *Tracing Sami Traditions: In Search of the Indigenous Religion among the Western Sami during the 17th and 18th Centuries*. Oslo. (Freavnantjahke-*gievrie* birra, s. 46–47; Ohcejohka-goavdá birra, s. 48–49)

[von Westen, Thomas]. [1723] 1903. Anmærkninger over Rune-Bommens Characterer med meere [...] givne af 2de gamle Finner Bendix Andersen Frennings-Field og Jon Torchelsen Fipling-Skov. *Kildeskrifter til den lappiske mythologi*, s. 65–68. Doaimm. J. Qvigstad. Troanddin. (Freavnantjahke-*gievrie* birra)

Willumsen, Liv Helene. 2010. *Trolldomsprosessene i Finnmark: Et kildeskrift*. Birggon (Ohcejohka-goavdá birra, s. 379–386)

TEAKSTA JA GOVAT: ANNE BERIT ANTI

Britta Marakatt-Labba – kommentere servodaga bastilis sákkaldagaiguin

Britta Marakatt-Labba lea okta Sámi ja Davviriikkaid dovdoseamos dáiddáriin. Su barggut leat máŋgga museas ja čoakkáldagas, ja son lea čájehan dáidagiiddis máilmmi stuorámus dáiddadáhpáhusain. Muhto go son ieš muitala iežas dáidaga birra, de čilge son bargovuogi hui álkit: son njuohttá sámi historjjá ja kommentere servodaga láiggiin ja náluin.

Lea masá guokte jagi áigi go galledin Kristallen kulturviesu ođđa Giron gávpotguovddážis. Lean bovdejuvvon geahčča Britta Marakatt-Labba stuora dáiddačájáhusa ***I stjärnornas fotspår – Britta Marakatt-Labbas broderade världar***. Dáppe čájeha Labba badjel 70 dáidaga. Dáppe leat máŋga su dovdoseamos bargguin, earret eará ***Garjját***, ***Girdi noaiddit*** ja 24 mehtera guhkkosaš ***Historjá***.

Moraš bovttii dáiddára

Dat mii várra dahká dán galledeami velá erenoamážin lea ahte dáiddár ieš láidesta mu govas govvii. Son čájeha munnje álgo bargguid ja movt dáidda lea rievdan ja ovdánan jagiid mielde. Rievttimielde lea son juo mánnán bargagoahtán dáiddárin, vaikko ieš ii justa dalle ipmirdan ahte lei dáidagis sáhka.

Britta Marakatt-Labba riegádii 1951s Ađevuomis Ruoŧas boazodoallobearrašii. Son lei goalmmát nuoramus ovcci oappá ja vielja gaskkas. Viđajahkásažžan go Britta massii áhčis lihkuhisvuođas de sárgodođii son. Dáinnalágiin gieđahalai hearkkes mánná morraša. Britta ii diehtán ahte dát galggai šaddat su eallingeaidnu.

Dađistaga go ipmirdii dáidda sáni, ahte dat sáhttá leat olbmo virgi, de lohkagođii dáiddaovdaskuvlla Lulejus. Dan maŋŋel ges dollii njealji jahkái Göteborgii Konstindustriskuvlii. Doppe deaividii son eará ja amas máilmmiin. Doppe oaidnigođii ja

Nállu ja láigi šadde Britta Marakatt-Labba iežas dáiddalaš giellan. Dáin son lea jagiid mielde muitalan sámi eallima, historjjá ja servodaga birra.

Britta lea ráhkadan dáidaga Norgga Stuorradiggái. Su barggut leat odne máŋgga museas ja almmolaš čoakkáldagain.

vásihii son Sámi earáláhkai. Doppe oinnii movt boazu sáhtii suhttadit earáid, movt giella ja luohti sáhtii hárdit.

Brittas lea áibbas erenoamáš teknihkka. Guhká geahčča-lattai iešguđetge dáiddateknihkaid. Ii son dovdan ahte liánta ja málakosta lei su vuohki. Báinnedettiin láiggiid de fuomášii bargovuogi. Son lonohii liántta náluin ja láiggiin. Son njulgestaga ”njuohttá” govaid láiggiin ja náluin.

Máŋgii jurddašat ahte broderiija leat lieđit ja idyllalaš govat. Danne leage stuora vuostálasvuohta Britta bargovuogi ja sisdoalu gaskkas. Nállu ja láigi leat jaskes ja dárkilis reaiddut, muhto historjját maid son daiguin muitala, eai leat jaskadat. Smávva sákkaldagaiguin son muitala stuora ja dávjá lossadis áššiid.

Historjá

Historjá lea vuosttaš bargu mainna deaivvadan Kristallenis, danne go dat lea ceggejuvvon dego jori sisa guovdo sisaboahtima. Lea vuosttaš geardde go dát masá 24 mehter guhko dáidda lea heŋgejuvvon áibbas jorba hámi sisa, justa nugo lei jurddašuvvon álggus.

Lea stuora gudni lávket dego kirdno sisa vásihit dán stuora ja dehálaš barggu. 1980-logu dáhpáhus Johkamohke márkaniin, gos ii oktage beroštan oastit su dáidagiid ja illá fitne geahččame daid, lea vajálduvvon. Britta ii vuollánan goassege ja baicce jotkkii jáhkkit alcces ja dan vuohkái man lei válljen. Smávva sákkaldagat leatge šaddan su dovdomearkan. Daiguin lea olahan stuora áššiid dáiddamáilmmis.

Su namma lea gullon dobbeleappos go dušše Sámis. Su dihtet gonagaslaččat, eiseválddit ja sii geat barget stuora dáiddaarenain. Su namma ja su bastilis sákkaldagat dolvot sámi historjjá guhkás olggobeallái Sámi. Govaiguin son olaha olbmuid gean dárbbašit olahit.

Britta čilge *Historjá* dáidaga vuohkkasit. Govva čájeha olu áššiid doložis dálážii. Britta čájeha luonddu čábbodaga,

Britta čájeha ***Historjá*** barggu. Masá 24 mehtera guhkkosaš dáidagis son muitala sámi eallima ja historjjá doložis dálážii.

movt sámit leat eallán luonddus, movt leat birgen ja bajásgeassán mánáid ja ránnjá mánáid. Son čájeha earet eará nástealmmi, boazodoalu, eanandoalu, heargeráiddu ja skohteriid. Son čájeha gomualmmi, sámi mytologiija ja amas olbmuid oskku ja Sámedikki ásaheame. Govas son gieđahallá movt dat lei álggus ja movt Sápmi dađistaga lea rievdan industriija ja politihka geažil.

Britta ráhkadii dan KORO bargun UiT Norgga árktalaš universitehtii, ja dat heaŋgá dábálaččat Solhallenis Romssa universitehta campusas. Son lei 7 jagi dáinna bargan go geigii barggus 2007s.

Go Britta oaččui bargun ráhkadit sullii 24 mehtera guhkkosaš dáidaga fáttáin historjá, de fertii son ieš jurddašit: Mii lea sámi historjá? Geat leat dat sámit? Ja movt sámit ellet ja birgejit ja mii váikkuha sámiide? Brittai lea dehálaš ahte sámit iežage dovdet iežaset historjjá.

– Muittán go ledjen mánná ja bođiimet Norgga bealláí, de doppe ledje mearrasámit vaikko in ipmirdan dalle ahte ledje sámit. Jerren eatnis mat dat leat olbmuid geat máhttet sámi. Don dieđát eat mii leat beassan iežamet historjjáge oahppat dáruiduhttima geažil ja eadni lohká diet leat olbmot mat leat giellačeahpit ja oahppan sámi. Jurddaš man unnán mii leat iežamet historjjá birra gullan, lohká son.

Muhto *Historjá* ii leat dušše čáppa muitalus, dat govvádallá duohtavuođa. Mii diehtit movt geavvá dađistaga. Mii diehtit ahte stuora servodaga osku, teknologiija, politihkka ja dáruiduhttin lea váikkuhan garrasit. Geahčadettiin gova dieđán dasto gosa Britta historjá johtá ja vaikko vel dieđánge, de šuohkehan go návehis šávihit sámit vearjjuiguin. Dalle leat joavdan Guovdageainnu stuimmiide.

– Guovdageainnu stuimmiid lei bággu váldit mielde. Govas in boaldde boalvára dálu, muhto girku, go girku lea fasttit láhtten min vuostá ja geahččalan goddit min kultuvrra. Dat leat stivren makkár biktasiid oažžut geavahit ja gilde silbbaid, gahpiriid ja duon ja dán. Munnje dovdo nu ahte ožžot bivdit nu olu go háliidit ándagassii, muhto nugo Ruoŧa girku, de dain leat vaikko man olu eatnamat ja dat vuvdet daid eaige beroš ahte doppe johtet sámit. Munnje

dovdui hui buorre ahte bessen dan girkodoartna boaldit, čilge dáiddár ieš.

Britta lohká ahte ”Historjá” attii sutnje vejolašvuođa muitalit historjjá mii guhkes áiggi ii lean beassan oidnosii. Son muitala dovdat ahte lea olahan dan maid háliida. Dat dovdu bođii sutnje go muhtin stuorradiggepolitihkkár dajai ahte dál son easka ipmirda sámi kultuvrra go lea beassan oaidnit dán dáidaga.

– Dat galget diehtit min historjjá ja movt sihke sii ja dálkkádat lea billistan, lohká son.

Go vulge viidáset de báhcá jurdagiidda ahte *Historjá* han bázii dien jorrái. Dat ii čájet dušše dan mii lea dáhpáhuvvan. Historjá geardduhuvvo ahte geardduhuvvo. Mii leat olu áššiin ain seamma dilis.

Garjját

Vulge ges sálii gosa lea čohkken iežas dáiddálaš bargguid áiggi čađa. Britta lea dál 75 jagi boaris. Kontrasta Johkamohkemárkaniin 80-logus otnážii lea máilmme stuoris. Odne máŋga musea ja čoakkáldaga miehtá máilmmi leat oastán su dáidagiid. Son lea Norgga Nationálamuseas, son lea Stuoradikkis ja su govaid sáhtát vásihit olu sajiin máilmmis. Son lea okta daid sámi dáiddáriin mii lea eanemusat gudnejahttojuvvon iežas barggu diehte. Son lea earet eará gudnedoavttir UiT Norgga arktalaš universitehtas, OsloMetas, Ubmi universitehtas. Sutnje lea geigejuvvon John Savio bálkkašupmi, Ruoŧa ráđđehusa gudnemedállja Illis Quorum Meruere Labore, Stig Dagerman bálkkašupmi, Prins Eugene-medállja, Neshornbálkkašumi, Kunstnerkritiker bálkkašupmi, Nordiska Museet bálkkašupmi. Listu lea guhkki.

Britta čájeha iežas govaid maid nuorran sárggui. Son čájeha maid ***Melkeveien – Lodderáidaras*** man 2022s geigii Stuorradiggái ja mii dábálaččat heaŋgá Stuoradikki feaskáris mii gohčoduvvo Vandrehallenin. Dán feaskiris lea uksa Stuorradiggesálii gos Norgga fápmu čoahkkana mearridit Norgga badjel. Sámi badjel. Lea olu man sáhtašii čállit dán gova birra. Das lea jorba hábmi dego eanaspáppas. Das lea beaivváš ja násttit. Sámedikki lea heivehan eananspáppa bajimussii, dego ahte dat livčči

Garjját ráhkaduvvui reakšuvdnan Álttá-akšuvdnii ja politiija doibmii Stillas 1981s. Govas smávva garjját dađistaga muhttašuvvet čáhppesgárvodan politiijan.

mii mearrida Norggas. Nu dat dieđusge ii leat, ja jurddašan ahte dát govva lea dego niehkomáilbmi, ahte movt dáiddár oainnášii ahte galggašii, go sámiin dat lea dat vuođđomáhttu movt hálddašit eatnamiid ja čážiid. Sávaladat lea eará go duohtavuođa. Odne ii mearrit Sámediggi maidege. Lea ráđđeaddi orgána mii olaha fápmu-olbmuid muhtin áššiin.

Go jovde dáidaga lusa masa mus leat leamaš stuorámus vuordámušat, de dollen vuoiŋŋahaga. ***Garjját*** govva lea govva man álo lean háliidan vásihit. Dát boddu lea munnje basseboddu.

Britta muitala ahte go gearggai Göteborgas de dollii fas Sápmái. Justa dalle lei stuora sámi politihkalaš morráneapmi ja Álttá akšuvdna lei reakšuvdna eiseválddiid fámostallamii, badjelgeahččanvuhtii ja duolbmamii. Dát dáhpáhus lea okta daid historjjálaš dáhpáhusain mii lea leamaš bávčča, bahča seammás go lea vuođđun Sámi lihkadussii ja ovdáneapmái. Dat dáhpáhus lea vuođđun dan eallimii ja ovdáneapmái maid odne vásihit. Dat lea vuođđun viidáset vuoigatvuođadoarrumii. Dát áigodat dat šattaige dat mii báinnii ja hábmii Britta dáiddalašvuođa.

Mázii ledje oainnát sámi dáiddárat čoahkkanan Mázejoavkun dahje Mázekollektiivan. Jahki lei 1978 ja gávcci nuorra dáiddára bargagohte garrasit ovdánahttit sámi dáidaga seammás go serve doarrut sámi vuoigatvuođaid ovddas. *Aage Gaup, Trygve Lund Guttormsen, Josef Halse, Berit Marit Hætta, Hans Ragnar Mathisen, Rannveig Persen* ja *Synnøve Persen* šadde dehálaš bargoskihpárat Brittai. Britta ii orron Mázes, muhto son lei doppe dávjá.

– Lei hui buorre dat Mázejoavku go barggaimet čájáhusain ja geahččaleimmet fievrridit sámi dáidaga máilbmái. Muittán maid bures dalle go mun, Synnøve Persen, *John Gustavsen* ja *Áillohaš* vulggiimet dakkár mátkái sámi dáidaga namas. Mii galledeimmet departemeanttaid visot riikkain, Suomas, Ruoŧas ja Norggas. Manaimet maid Helssegis Davviriikkaid ministtarráđđái. Lei hui lossa ja olu bargu, muhto mun jáhkán leat dahkan buori barggu sámi dáiddáriid ovddas, čilge son.

Mun dieđán Sámi Dáiddačehpiidsearvi ásahuvvai dakka maŋŋel, muhto jáhkan maid ahte sin bargu mearkkašii eambbo go dušše dáiddáriidda. Sin barggut ledje mielde muitaleame máilbmái mii Sámis dáhpáhuvvá, movt Sámi

←← Britta láidesta ieš čájáhusa čađa Gironis ja muitala bargguid birra maid lea ráhkadan iešguđet áigodagain. Čájáhusas leat maiddái Britta álgobarggut. Dáid bargguid bokte sáhttá oaidnit movt su dáiddalaš giella lea ovdánan jagiid mielde.

giláža áigut buođđudit ja movt dat boahtá heavvanahttit maiddái boazodoalloguovlluid.

Britta muittaša movt justa *Garjját* govva ilmmai jurdagiidda. Dát bargu vuolgá das mii dáhpáhuvai 1981 ođđajagimánu go politiijat gudde ja fámuin dolvo máŋga čuođi demonstrántta geat ledje Stillas vuosttaldeame Álaheaju-Guovdageainnu buođđudeami. *Garjját* dáidda leage njuolga reakšuvdna Álttá-Guovdageainnu čázádatášša ja politiija doibmii Stillas. Govas oidnojit álggus smávva garjját mat girdet ráiddus. Dađistaga dat stuorrot ja muhttašuvvet čáhppesgárvodan politiijan geain leat garjjásoajit. Sii leat vuolgán sámiid váldit ja mun jurddašalan movt mánnán bessen geahččat ođđasiid fárrolágaid etniin ja áhčiin. Dáid ođđasiid lei dehálaš geahččat. Politiijat gudde sápmelaččaid ja mu eanu čohkohalai lávus Stuorradikki olggobeale. Son ii lean máŋgga beaivái boradan. Son nealgudii iežas sámi vuoigatvuođaid ovddas. Dovddan stuora morraša ja govva boktá olu dovdduid.

Garjját leage dat govva mii lea eanemus dovddus ja mas lea leamaš olu mearkkašupmi sámiide. Fosen akšunisttaide ge leamaš dát govva jurdagiin go politiijat gudde sin olggos Oljo- ja energiijadepartemeanttas, Stuorradikkis ja dadjat juo buot departemeantta boardagiin eret. Akšunisttat juige garjjáid go čáhppes gárvvut politiijáť bohte valvin ja fámuin gudde eret sámenuoraid.

– *Garjját* lea ikona govva. Lea hui nanu govva ja dat ain doallá. Mis lea justa seamma dilli go dalle go ráhkadin gova. Mii leat ain dáistaleame ja ain geahččalit várjalit iežamet eatnamiid. Ii mihkkege lea muhttašuvvan. Dat váldet eanet ja eanet eatnamiid, bieggamilluid huksejit, vuvddiid čullet ja rogget daid min riggodagaid ja dolvot máilbmái. Mun ledjen Oslos go Fosen akšuvnnat ledje ja dat doalvvui mu njuolga Álttá akšuvdnii. Lei hui lossat, muhto maiddái buorre oaidnit dáid čeahpes nuoraid dáistaleame vuoigatvuođaid ovddas. In lean aktivista Fosen-demonstrašuvnnain, muhto go olbmot jerre leango aktivista, de lohken juo de lean, in fysalaččat muhto govaid bokte, muitala Britta.

Seamma áigeguovdil

Garjját ja *Historjá* leat hui iešguđetlágan barggut, muhto go daid geahččá oktanaga, de oainnát dan oktavuođa ja oainnát ahte dál ge lea áigeguovdil. ”Historjá” čatná mytologiija, historjjálaš dáhpáhusaid ja dálá eallima oktii. Dát 24 mehter guhkkosaš govva speadjalastá vel otnáge bárttiid ja váivviid. Mii leat ovdánan máŋgga láhkai, muhto dattege bissut ovtta sajis. ”Garjját” čájeha movt 1981s ráhkaduvvon govva sáhttá oažžut ođđa mearkkašumi go politiijáť otná sámenuoraid gudde eret departementtafeaskáriin ja tráhpáin.

Britta dáidagis dološ ja dálá áigi ságastallaba gaskaneaskka go historjá gearddu huvvo. Eatnamat leat ain deattu vuolde juohke sajis. Mii oaidnit Fosen sámiid rahčamušaid. Mii oaidnit mii dáhpáhuvvá Riehpovuonas ja mii oaidnit mii dáhpáhuvvá Gironis gos dát čájáhus lei. Gironis ruvkedoaibma rievdada sihke eatnama ja olbmuid eallima. LKAB ruvkedoaibma lea dagahan ahte stuora oasit Girona gávpogis leat sirdojuvvon.

– Ruvkeášši gal lea hui bahča ášši. Viiddidit ja viiddidit daid roggamiid. Nu duvdet sámiid dobbeleappot. Orru maid hui imaš go leat sirdime gávpoga. Dát čuohcá garrasit buohkaide, maiddái Girona gildii, go leat olgoriikkalaš ruvkefitnodagat mat ožžot lobi boltut min eatnamiid, roggat olggos min golliid, silbbaid ja nu mannet olgoriikii daid riggodagaiguin. Mii midjiide báhcá? Girona gildii, mii lea

Britta čájeha medálja maid lea ožžon Stockholmmas. Son lea jagiid mielde ožžon máŋga bálkkašumi ja gudnejahttima iežas dáiddalaš barggu ovddas.

hui geafes gielda, deike ii báze vearroruhtage, šuohkeha dáiddár ieš.

Sákkaldagaid dehálašvuohta

Britta stuora sajádat dáiddamáilmmis ii leat dušše su persovnnalaš lihkostuvvan. Go sámi dáiddár beassá máilmmi stuorámus dáiddalávddiide, de beassá maiddái sámi historjá, vásáhusat ja servodat daid lásaide.

Dán 40 jagi áigodagas go lea bargan dáiddárin, de leat guokte dáhpáhusa mat leat mearkkašan erenoamáš olu sutnje. 2017 lei dat jahki goas Britta šattai dovddus riikkaidgaskasaččat. Dalle searvvai čájáhussii *Documenta 14* Duiskkas. Su govat ledje maiddái *Veneziabiennálas* guđa jagi áigi.

– Go bessen *Documentai*, máilmmi stuorámus ja deháleamos čájáhussii, de geainnut rahpasedje riikkaidgaskasaččat. Muittán go sámi dáiddárat bovdejuvvojit dohko, de hal mii sámit eat vuos diehtán mii dat Documenta lea ja jurddašeimmet ahte gal dat dohkke Duiskkas fitnat.

– Biennale gosa sámi dáiddárat bovdejuvvoje njeallje jagi áigi lei maid dehálaš, ja dat buoremus dáinna dáhpáhusain lei go Aage Gaup beasai ovdal go vádjolii, gullat ahte su dáidda galgá dohko. Ja nu dat han lea. Dávjá dáiddár ii beasa ieš vásihit dan. Danne láven lohkat ahte lea buorre go ieš beasan vásihit visot dáid dáhpáhusaid ja guhdnejahttimiid, ahte in dárbbaš doppe balvvaid siste čohkkát ja geahčča vulos.

Ean dárbbaš šat ságastallat eambbo. Letne fárrolágaid geahčadan ja ságastallan su eallimis. Guođán Girona dáinna dieđuin ahte Britta dáhttu joatkit máilbmái muitalit sámiid dilis ja historjjás, sihke daid buriid ja heajus beliid. Su jietna lea nállu ja láigi. Su sánit leat sákkaldagat. Bastilis sákkaldagat.

Artihkal lea heivehuvvon Anne Berit Anti ovddit artihkkalis, mii almmuhuvvui Ávviris 18.4.2025. Dalle barggai Anti journalistan. Odne son lea Sámi Dáiddačehpiid Searvvi (SDS) jođiheaddji.

GUILLAUME GIBERT

JOHAN TURI – Sápmelaš Herodotos?

1979 jagi almmuhuvvui B. Lundmarka girji, man namma lei *Anders Fjellner – Samernas Homeros – och diktingen om solsönerna*. Dakkár namma čájeha mii lea antihka sadji ja antihka girjjalášvuođa sadji min kultuvrras ja min govvidemiin. Homeros lea epihkalaš diktema ovdagovva ja dakkár namma, *Anders Fjellner – Samernas Homeros*, buktá jurdaga, ahte sáme girjjálašvuođas ge livčči ”okta” Homeros, nu ahte sápmelaš diktáčálli lahkonivčči stuora ovdagovvii. Implisihtta ásahuvvo ovttalágánvuohta antihka greikalaš diktačálli ja sápmelaš, eamiálbmotčálli gaskkas. Sámi čálli buohtastahttojuvvo stuora dološ greikalaš ovdagovain.

1998 jagi Claude Calame almmuhii čállosa man namma lea ”Kollektiva muitu ja áigi: Somare ja Herodotos”. Michael Somare lea okta Papua-Ođđa Guinea iežanasvuođa huksejeaddjiin ja mii lea miellagiddevaš lea juste dat, ahte Claude Calame studere čielgasit dološ beakkán greikalaš čálli ja eamiálbmotčálli bálddalagaid: sáhttá veardidit eurohpalaš ja oarjemáilmmi girjjálašvuođa vuođđudeaddjiid eamiálbmotčálliguin. Ja go lohken *Muitalus sámiid birra (MSB)* ovdasánis, ahte Juhan Turi girji lei ”etnográfalaš čilgehus ja oktanaga esseija”, jurddašin dallánaga: dat lea juste dego Herodotosa *Historjá*.
Livčči go dasto Juhan Turi ”sápmelaš Herodotos”?

I LEA GO HERODOTOS HISTORIHKAR?

Gažaldat ”Leago Herodotos historihkar?” veajášii orrut leamen duššálaš, danin go vástádus orru áibbas čielggaš: son lea vuosttaš *historihkar* ja *historjjá* vuođđudeaddji. Dasa lassin, *Historjá* girjji namma attii nama historjjá fágasuorgái. Muhto váttisvuohta lea goit dát, ahte min dáláš gielain gávdno juste dát ”historjá” sátni, ja mii (dáláš eurohpalaččat) dasto sirdit iežamet doahpagiid ja árvvuid antihka álbmogiidda. Min oaivilis historjá lea ”duohtavuođa dieđa” ja historihkar studere, ráhkada ja hukse fáktaid dahje fákta-ráidduid. Ja dat čátná historjjá maiddá, go mii gohčodit dan duohtavuohtan, ja politihkkarat ja eiseváldit geavahit historjjá ja historihkkariid bargguid nannet duohtavuođa. Min oaivilis lea čielga ovttalágánvuohta: historjá lea duohtavuohta ja objektivitehta. Muhto dan maid mii gohčodit duohtavuohtan lea čadnon kultuvrii ja áigái, nu ahte omd. Cicero mielas, Herodotos ii leamaš ”buorre historihkar”. Nu čállá son *De legibus/Lágaid birra* girjjis:

> *(…) apud Herodotum patrem historiae (…) sunt innumerabiles* ***fabulae****.*
> *Herodotosa, historjjá áhči, girjjis, leat lohkameahttun* ***máidnasat****.*

Dan cealkagis *fabula*-sátni lea badjelgeahčči: Cicero dáhttu deattuhit Herodotosa ”naiivavuođa”. Muhto son geavaha iežas áigge kritearaid, árvvuid ja čállinvuogi/stiilla. Min kritearaid mielde, Herodotosa girjjis leat ollu ”historjjálaš” olbmot, geaid mii eat gohčodivčče historjjálažžan, dego Theseus ja Helena, muhto baicce mytologalažžan. Mii lea miellagiddavaš lea juste dat, ahte ii leat erohus fikšuvnna ja eahpe-fikšuvnna gaskkas Herodotosa girjjiin, danin go antihkalaš čáliin ledje earálágan jurddašankategoriijat go mis.

Dán sivas, lea dutkan-”skuvla”, omd. Ránskkás, gosa gullet antihka antropologat ja historihkkarat, dego F. Dupont dahje P. Vesperini, ja geat jurddašit ahte ferte studeret greikalaččaid ja romálaččaid dego studere ”Papuan ja Iroquois eamiálbmogiid”. Dat mearkkaša, ahte greikalaččat ja romálaččat leat seamma guhkkin eret mis (eurohpalaččain) go Papuan ja Iroquois eamiálbmogat. Mii (eurohpalaččat) sirdit iežamet doahpagiid ja árvvuid antihka álbmogiidda: dálááigi lea koloniseren vássánáiggi, danin go dálááigi háliida hervvošit iežas mannanáiggis. Dan oktavuođas, veardádus ferte jorgaluvvat: galgá lohkat Herodotosa dego mii lohkat J. Turi *Muitalus sámiid birra*.

Duohtavuođa kultuvrralaš variašuvnna deattuha H. Gaski go čállá:

> ”Jus Trafzera jurddašeami geavaha sámi njálmmálaš árbevieru hárrái, de čilgejuvvošii váldoerohus muitalusa ja máidnasa gaskkas sullii ná: Muitalus lea sámi váldo prosa-hápmi máidnasa lassin. Muitalus adno duohtan. Johan Turi gohčodii iežas girjji *Muitalus sámiid birra* dan dihtii go dáhtui muitalit duohtavuođa sápmelaččaid eallima birra. Dattege son muitala uld-
> daid (gufihttariid) birra girjjis dego dat livčče duohta sivdnádusat, dego olbmot ge. Otnáš olbmot eahpidit dahje njulgestaga eai jáhke ahte ulddat gávdnojit, muhto Johan Turi oaivila mielde dat orrot leamen seamma duođat go olbmot.”

Sáhtášii dasto áddet ja čilget manin son geavaha muitalus-sáni maiddá go son čállá stállu birra:

> *Muitalus dan birra, got geavai dan stállui guhte orui Stálojávregáttis* (s. 146)

Dat mii dáhkida, ahte lea ”muitalus”, lea go ain dál ge sáhttá oidnojuvvot dakkár muitalusa mearka:

> *Ja stálu áhkká ja nieida leat hávdáduvvon nuorttabeallái jávrri. Ja* ***dat lea hávdebáiki dál*** *nai.*

Dasa lassin, veajášii lasihit, ahte go J. Turi dáhttu čájehit, ahte earát meddet, son geavaha *máinnašit*-vearbba:

> *Das lea ovdalis* ***máinnašuvvon*** *dan birra, ahte nuortasápmi lea buktán suolavuođa deike —* ***muhto*** *dáppe leat leamas Juhkásjávrri riegádan sámit suollagat ovdalgo nuortasámit leat buktán oahpa deike.* (32)

Dehálaš ášši mii buktá veardádeami oidnosii lea dat, ahte historjá, duohtavuohta ja áigi leat sánit (doahpagat), main alddiset lea historjá ja iežaset kultuvrralaš duogáš.

II LEA GO J. TURI HISTORIHKAR? J. TURI JA MANNANÁIGI

Historihkar lea dábálaččat adnojuvvon olmmožin, gii studere mannanáiggi ja dan geažil Herodotos lea adnojuvvon vuosttaš historihkarin. Ovttaláganvuohta Herodotosa ja J. Turi gaskkas livčči dasto ahte J. Turi maiddá muhtin

muddui lei historihkar. J. Turi girji lea, nugo H. Gaski čállá *MSB* ovdasánis, ”etnográfalaš čilgehus ja oktanaga esseija”, muhto lea go dat maid ”historjá”?

Vuosttaš geahčastagas veajášii nu jáhkkit go mii lohkat teakstaoasi nama dego ”Muitalus sápmelaččaid birra gos sii vuohčča̓n leat orron ja got sin dilli lea leamaš ja mainna sii leat eallán ja gos sii leat boahtán”, (s. 13). J. Turi orru dutkame duođaid mannanáiggi, muhto jus mii dárkut lagabui, mii fuomašit, ahte son dutká baicce ”álggu”/vuolggasaji: ”Sámiid **vuosttaš** ballán”, iige leat áigedárkkistus: ”De bohte meara mielde deike (…). Ja de sámit báhtare”, danin go sus ii leat beroštupmi beaivemearis, namalassii su ubmil ii leat bidjat dárkilit dáhpáhusa áiggis muhto son berošta baicce das, man gohčoda ”dáhpáhussan”: ”Dáhpáhus go bođii dárrolaš” dahje ”Okta mearkkalaš dáhpáhus, go giehka bođii ovtta sámi goađi lusa ja álggii borrat bierggu suonjiris — ja dan eai lean oaidnán boares olbmot — ja dan goađis jápme ovtta geasis golbma olbmo.” (s. 118)

Nubbi ášši mii lea miellagiddevaš lea dat, movt J. Turi oidná mannanáiggi. Son máhttá leat dárkil:

> *40 jagi dás manjás lea leamaš velá dáppe Skáhttovuomi báikkiin čáppa vilges jeagil, nu ahte ledje vielgadat eatnamat.* (s. 92)
>
> *Dat lea mearka dasa: go rehkenastojuvvo 25 jagi manjás guvlui, masa álkit muitá, dalle leai velá buorre jeagil Dálmmas ja olles Juhkásjávrri suohkanis.* (s. 92)
>
> *Dat dáhpáhus mii gohčču̓i Guovdageainnu villen, mii lea dáhpáhuvvan dan jagi 1852* (s. 185)

Muhto son geavaha baicce ”dološ”-sáni, mii mearkkaša mannanáiggi mearritkeahttá áiggi dárkilit. Dan sáhttá veardidit ”dáláiggiin”. Dáidet leat mannanáiggi luottat dahje mearkkat dáláiggis.

> *Ja dološ sámit ledje stuorrát ja dearvašat.* (s. 16)
>
> *Bohccos lea ein seammá luondu go dološ áiggis gottiin.* (s. 19)

J. Turi dutká ”mearkkaid” danin go son dáhttu ipmirdit ja čilget.

III ČILGET JA IPMIRDIT

Herodotosa Girjji namma, *Historjá*, dahje *Historjjáit*, šattai beakkánin danin go attii nama *historjá*-fágasuorgái. Spesialista gii studere historjjá, lea *historihkár*. Mii buohkat dovdat ja geavahit dáid sániid muhto mii vajálduhttit sáni vuosttaš mearkkašumi: *historjá* mearkkaša ”dutkama”, dutkat mánin dáhpáhusat dáhpáhuvve. Herodotos dáhttu ipmirdit ja čilget. Ja son ipmirda ášši̓id mearkkaid bokte. Galgá áddet mearka-sáni viiddes mearkkašumis. Dáláiggis leat mearkkat, mat leat mannanáiggi luottat. Mearkkat dáidet leat áššit mat oidnojuvvojit dahje gullojit ja Herodotos čállá: mon oidnen, mon gullen… Son ipmirda ja son čájeha lohkái dutkama bohtosa. Okta deháleamos vearbbain maid Herodotos geavaha lea φράζω (frazô), mii mearkkaša ”čilget” ja dat lea maid hui deháleš Turii: ”ferte čállit visot dáhpáhusaid ja čilgehusaid vai boađašii čielggas nu ahte ipmirda juohke olmmoš…” (11). Galggašii dasto lohkat ja studeret *MSB* didahtikalaš ja ákkastallama perspektiivas.

Movt ihtá Turi didahtikalaš perspektiiva ja ákkastallan? Dego Herodotos, son dutká ”mearkkaid”, mat leat muitalusa vuođđun. ”Mearka”-sátni lea guovddáš:

> *Iige dan jáhkále,* ***jos ii livčče mearka gos oaidná ahte dat lea duohta****. Ja dan guoikka namma lea maiddá Stáloguoika dan dihte biddjojuvvon, ja dat lea velá dálnai seammá namma.* (s. 146)

Ákkastallama dárkilvuohta ja čilgehusa fuolla ihtet maid dakkár dadjanvugiin dego:

> ***Ja dan sivas*** *álge orrut ovttat sajis ja dahke dáluid ja bivde fal gottiid ja guliid.* (s. 51)

> *Ja dološ áiggiin leat beassan guohtut ráfis juohke báikkis bohccot, ja dološ áiggiin ledje bohccot olu stuoribut go dál,* ***dan sivas go*** *dalle leat beassan guohtut juohke báikkis gos leat háliidan.* (s. 91)

> *Veháš dutkamuš,* ***man dihte*** *dat namma lea.* (s. 157)

> ***Man dihte*** *mon doaivvun dan: go gávdnojit sámegielat namat várppiin dain jávrriin, gos eai dáláš sámit bivdde šatain.* (s. 13)

Muhto mii čájeha, ahte J. Turi fuolla lea čielgasit čilget áššiid lea movt son geavaha korrelašuvnna ”jos… de, go… de”, mii lea nu dávjá teavsttas:

> *Ja* ***jos*** *lea dakkár báiki, gos leat geađggit olu,* ***de*** *lea stuora suodji; eai galbmo nu olu bohccot, muhto* ***go*** *lea hui jalgat,* ***de*** *galbmojit dan ládje go lea ovdalis muitaluvvon.* (s. 83)

Korrelašuvdna čátná dárkilit cealkagiid, fáktaid ja jurdagiid. J. Turi muitala maid dego professor gii dahttu ahte guldaleaddji ipmirda.

IV VUOSTTAŠ SÁMIID ETNOLOGA?

Oalle máŋggas leat deattuhan dan, ahte J. Turi lea ”dutki”, mii leage oktasaš čuokkis Herodotosain. V-P. Lehtola čállosa namma: ”J. Turi – sámiid iežaset etnográfa” ja H. Gaski cealkka ”MSB lea sihke etnográfalaš čilgehus (…)”, addet maid dakkár idea, ahte, dego Herodotos adnojuvvo vuosttaš etnologan, nu livččii ge J. Turi. Pascal Payen (2011) studere analogiija Herodotos *Historjjá* ja C. Lévi-Strauss teavsttaid gaskkas ja čállá, ahte mearkkaleamos čuokkis lea dat, ahte Herodotos lea greikalaččaid ”siskkobealgeahčči”, ”siskobealetnologa”. Ja dat lea mearkkalaš maid *MSB*. Dieđusge eaba leat Herodotos ja J Turi etnologat ođđaáigásaš mearkkašumis, muhto sivva man dihte leaba nu adnojuvvon, dáidá leat dat go soai muitaleaba dahje čálliba etnologa pragmatihkalaš kodain. Dat lea ”muitalanstrategiija” mii loktejuvvo oidnosii, omd. J. Turi teavsttas, ”gaska” dahje ”distánsa” gaskaomiin/neavvuin. Son geavaha dávjjimusat dajahusaid dego ”sápmelaččat, sii, sámit, sápmelaš…”. Dat ásaha distánssa, dego eahpesápmelaš livččii observeremin sápmelaččaid.

> *Ja go* ***sápmelaš*** *lea leamaš dáppe mearragáttiin orrume, dalle eai leat leamaš orrut eai oktage mearragáttiin, ja dalle leai buorre orrut* ***sámiide****. Ja* ***sámit*** *leat orron Ruoŧa bealde maiddá juohke báikkis.* (s. 13)

V LEA GIRJJÁLAŠVUOĐA ŠIELBMÁ, LEAT VUOSTTAŠIN

Nubbi čanastat man sáhtášii áicat Herodotusa ja J. Turi gaskkas lea juste dát ahte soai leaba vuosttažat, geat dustet dahkat ášši, mas ovdal sudno ii oktage duostan. Omd. Herodotos lea dovddastuvvon vuosttaš čállin gii áddii dehálašvuođa seailluhit čálalaččat mannanáiggi ja gii gávnnai vuogi mo koordineret historjjá, etnologiija ja kultuvrra vuostálaš dáhtaid. Muhto, livčii vejolaš leat vel dárkkit: Herodotos lea vuosttaš gii duostá leat ”ávtor”, namalassii son čuoččuha ahte ieš buktá iežas dutkama. Su álgosátni sáhtášii jorgaluvvot sullii nu:

> Ἡροδότου Ἁλικαρνησσέος ἱστορίης ἀπόδεξις ἥδε, ὡς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλεᾶ γένηται, τά τε ἄλλα καὶ δι᾽ ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι.
>
> *Herodotos eret Halikarnas-gávpogis ovdanbuktá dáppe iežas dutkama vai dat maid olbmot dahke áiggi mielde eai jávkka olbmuid muittus go stuorra ja imašlaš barggut, maid barbárat ja greikalaččat dahke, eai leat gudni haga, ja dutkan lea áinnas dán birra, manin lei soahti greikalaččaid ja barbáraid gaskkas.*

Álgosánis son geavaha iežas nama ja goalmmát persovnna muhto teavstta joatkagis son geavaha vuosttaš persovnna:

> *Mu ubmil lea čállit muitalusas nugo lean gullan, maid juohkehaš dajai* (Historjá, II,123).

Ovdal su, epihka poesiijas Homeros ja Hesiode eai leat teavsttaid ávtorat. Homeros, omd., bivdá Musa lávlut Achillesa suhtu ja son dušše ”geardduha” Musa lávlaga. Son oažžu muitalusa ipmilis. Son ieš ii ráhkat maidege.

Herodotos baicce ráhkada iežas namain iežas muitalusa (logos) ja geavaha ”mon”, mii lea muitalusa duohtavuođa eaktu. Ja juste dát sátni ”mon” lea vuosttaš sátni ”Muitalus sámiid birra” álgosánis: J. Turi duosta čuoččuhit, ahte son ieš lea teavstta ”ávtor”: son geavaha vuosttaš persovnna muhto geavaha maid ”mon” persovdnapronomena ”**mon** lean”, ”**mon** dovddan”, ”**mon** lean ipmirdan”, ”**mon** lean jurddašan”. Dát lea miellagiddevaš, danin go sámegielas dakkár persovdpronomena nugo ”mon” ii leat bákkolaš: ”lean, dovddan, lean ipmirdan, lean jurddašan” leat áibbas riekta, muhto geavahettiin ”mon” pronomena, son deattasta, ahte son ieš lea ávtor, son lea iežas muitalusa ja čállima dáhkideaddji. Leago J. Turi girjji ovdal sámi teaksta gos ”mon” vástiida ”mon”-čállái? Lea omd. áibbas čielggas ahte ”Moarsi fávrrot” divtta ”mon” (jos mun dohko girddašin) ii leat seammá go ”mon” gii čállá teavstta. Nugo Herodotos greikka girjjálašvuođas, nu maiddá J. Turi livčči vuosttaš sámi ávtor sámegirjjálašvuođas.

Ja dáid álgosániin lea maid nubbi dehalaš ášši, namalassii Herodotos ja Turi deattuheaba konflivtta rolla man dihte girji lea čállojuvvon: ”manin lei soahti greikalaččaid ja barbáraid gaskkas.” ja ”vai eai dárbbaš jearrat got lea sámi dilli ja botnjat visot beare sámiid sivalažžan, go leat riiddut dálolaččaid ja sámiid gaskkas Norggas ja Ruotas.” (s.11) Konflikta movttiidahttá Herodotosa ja J. Turi čállit, mii mearkkaša, dutkat, áddet ja čilget earáide.

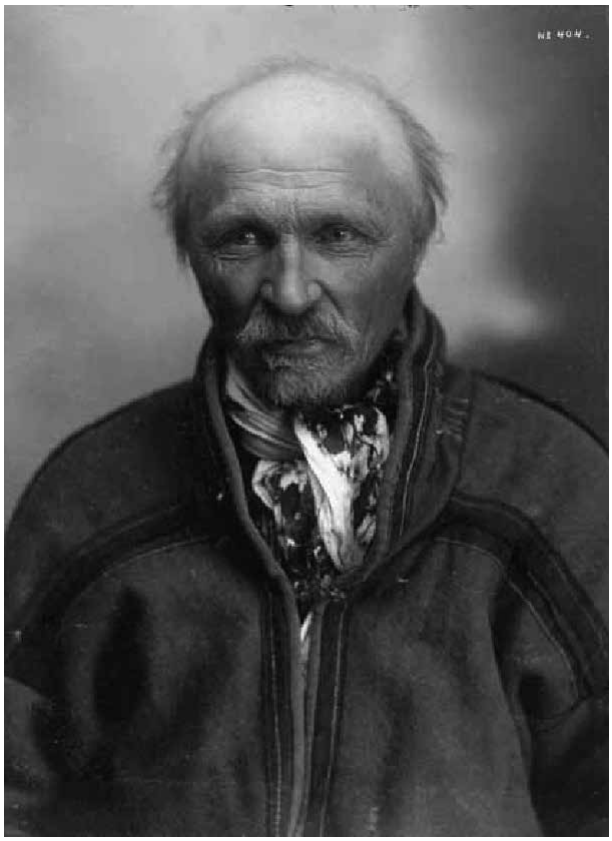

Johan Turi, 1909. Govvejeaddji: Borg Mesch. Nordiska museet.

VI HERODOTOS JA J. TURI: STUORA JA ČEAHPES MUITALEADDJIT

Carmine Ampolo deattuha ahte Herodotos lea dutki muhto lea maid ”imašlaš muitaleaddji” ja Typhaine Haziza čájeha movt Herodotos geavaha ”aneakdotaid” *Historjjás*. Dasa lassin, sáhttá observeret njálmmálaš epihka poesiija váikkuhusa.

Njálmmálaš váikkuhus dáidá fuomášuvvot maid J. Turi girjjis. Lea vuos su ”ja-stiila”, mii čátná cealkagiid:

> *(…)* ***Ja*** *go bártni eadni gulai dan, de son čiegai ruktačorvviid,* ***ja*** *bárdni ii beassan vuolgit dakkaviđe.*
> ***Ja*** *ii šat boahtán mannjil dakkár vašši —* ***ja*** *de beasai Jubonaš eallit.*
> ***Ja*** *gal velá leat dážat goddán ovtta sámi, Gárasavvona vuloš sámi.* ***Ja*** *dat rievvun lea dáhpáhuvvan olu gerddiid.*
> **Ja** dát lea dušše ovdamearkan, got lea Sámis geavvan. (s. 17)

Lea dego ”ja-sátni” doaimmašii čuokkisin muhto semmás lasiha ođđa dieđu. Muhto livččii go vejolaš áicat epihkalaš njálmmálaš poesiija luottaid *MSB*?

Dego čállojuvvon ovdalis, J. Turi geavaha, go dáhttu muitalit mannanáiggi birra, ”dološ”-sáni, mii mearkkaša mannanáiggi mearritmeahttunvuođa. Ja dan oaidninsajis, lea seamma ášši go Fjellnera teavsttas:

> *Bođuid bártnit ledje dolin*
> *Nieiddat vátnásat olbmaide*
> *(…)*

Veajášii jurddašit ahte epihka poesijjas maid lea etiologalaš funkšuvdna, lea maid muitalus ”dáhpáhusa” birra, mii lea ”vuosttaš”, mii lea ”álgu”. Muhto dasa lassin, lea vel kollektiivvalaš sáme muitu, mii lea oktasaš ášši:

> *Nu* ***leat mii gullan***
> *Sáhka lea beaggán*

Ja *MSB*, sáhtá lohkat:

> *Olu leat dakkár dáhpáhusat, maid* ***miinai leat gullan*** *(…)* (s. 17)
>
> *Okta dáhpáhus, maid* ***lean gullan*** *visot (…)* (s. 153)

Ja ubmil lea maid ”čállit visot dáhpáhusaid ja čilgehusaid, vai boađálii čielggas nu ahte ipmirda juohke olmmoš”: dego epihka poesijja J. Turi muitalus ferte báhcit olbmuide muitui.

VII MUITALIT JA ČÁLLIT

François Hartog čállá girjjistis ahte Herodotosa *Historjjás* ”muitalan” (lego) ja ”čálán” (grapho) leat seammaláganat, dan jurdagis ahte dat leat ”oskkáldasat”/luohtehahtti. J. Turi girjjis lea miellagiddevaš ahte čállin ii leat áibbas earuhuvvon muitalusas. Álgosánis J. Turi čállá ahte ”ferte čállit visot dáhpáhusaid ja čilgehusaid (…) ja lea dat nuppiide sámiide nai háski **gullat** sámi dili birra.” Muhto dasa lassin, sáhtá fuomašit, ahte čállit-vearba lea geavahuvvon nuppi mearkašumiin:

> *Ja de čállet gulgii mearkka, ahte dat lea gáskojuvvon. Muhtumat čallet iežaset nama ja muhtumat čálistit dušše golbma sázu čeabehii mearkan dahje dakkára go iešguhtege anii, muhto eai dat lean bustávatge.* (s. 40)

Čállit mearkkaša dahkat mearkka bohccuide. Dakkár ”mearka” sámegillii sáhttá daddjojuvvot ”sátni”, ja maid dahká mearka dahje sátni? Dat ”muitala”. Dat muitala omd. gii lea oamasteaddji. J. Turi čállá dáhpáhusaid iežas sániiguin, mat muitalit ”njuolga” sámi dili, vai earát eai ”bonja”, dego son čállá, duohtavuođa.

Dakkár čállit dego Herodotos ja J. Turi dodjet girjjálašvuođa šáŋŋeriid rájaid. Ferte lohkat dakkár girjjiid rivttes geahčastagain, namalassii ferte lohkat *Historjjá* dego *MSB*, danin go, jus J. Turi lea sápmelaš Herodotos, Herodotos gis lea ”greikalaš J. Turi”, stuora ja čeahpes muitaleaddji, gii dahtui čilget áššiid ja dáhpáhusaid.

GÁLDOLISTU

Carmine Ampolo, 1990, ”Hérodote: un conteur extraordinaire”, *Si l’Histoire m’était contée, Le courrier de l’Unesco.*

Claude Calame, 1998, ”Mémoire collective et temporalités en contact: Somare et Hérodote”, *Revue de l’histoire des religions,* 215-3.

Coppelie Cocq, 2008, *Revoicing Sámi Narratives. North Sámi storytelling at the turn of the 20th century.*
https://www.researchgate.net/publication/270451326_Revoicing_Sami_Narratives_North_Sami_storytelling_at_the_turn_of_the_20th_century

Harald Gaski, 2012, ”Dan maid čalbmi ii oaine – Johan Turi čállima ja dáidaga erenoamašvuohta”, *Sámi dieđalaš áigečála,* 2012.

François Hartog, 2001, *Le miroir d’Hérodote, Essai sur la représentation de l’autre.*

Typhaine Haziza, 2019, ”Hérodote ou l’histoire par les anecdotes”, *Hérodote, Formes de pensée, figures du récit*, J. Alaux (dir).

Pascal Payen, 2011, ”Éléments d’une anthropologie du voyage Lévi-Strauss et Hérodote”, *Caravelle*, 96

Johan Turi, 1910, *Muitalus sámiid birra*, 2010, Mikael Svonni (doaim.).

Pierre Vesperini, 2019, *La philosophie antique, essai d’histoire.*

MATHIS ÁILU EIRA MELØY

Etniid moraš
poehtalaš arkiivan

Čoahkkáigeassu

Dát artihkal guorahallá mo Synnøve Persena *Balvvat bullet / Skyene brenner* hukse poehtalaš arkiivva sámi koloniálahistorjjá birra. Lahkalohkama bokte čájehuvvo mo áhkuid, máttarmáttuid ja etniid vásáhusat čatnet oktii persovnnalaš morraša, kollektiivvalaš muittu ja territoriála gullevašvuođa. Girji ii ovdanbuvtte dáruiduhttinhistorjjá loahpahuvvon kapihttalin, muhto affektiiva árbin mii ain doaibmá gielas, rupmašis, sogas ja eatnamis. Artihkkala teorehtalaš vuođđu lea postkoloniála teoriija, feministtalaš affeaktateoriija, postmemory-doaba ja Rob Nixona jurdda hiljes veahkaválddálašvuođa birra. Váldoákkastallan lea ahte etniid moraš doaibmá feministtalaš historjjálaš metodan: dat dahká oinnolažžan vásáhusaid maid stáhta arkiivat, virggálaš historjjálaš muitalusat ja patriárkkalaš ásahusat dávjá leat čiehkan ja unnidan.

Álggahus

Synnøve Persen lea guovddáš sámi girječálli ja govvadáiddár, ja su barggus lea leamaš stuorra mearkkašupmi ođđasat sámi dáidda- ja kulturhistorjjás. *Balvvat bullet / Skyene brenner: Poetiske tekster om formødrene* lea girji máttarmáttuid, áhkuid, etniid ja nieiddaid birra. Girji čájeha mo sin vásáhusat, moraš ja máhttu čatnasit soga muitui ja sámi historjái. Girji lea guovttegielat ja lihkada gaskal diktagiela, arkiivaluottaid, historjjálaš bihtáid, mytologalaš čujuhusaid ja persovnnalaš morraša.

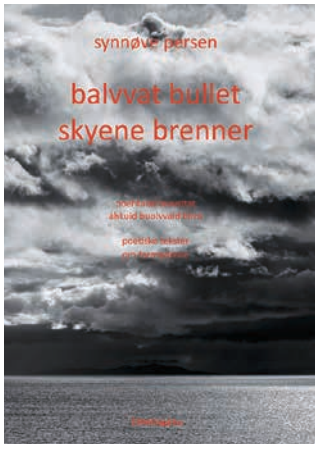

Synnøve Persena **Balvvat bullet /** **Skyene brenner** *sámi muitobargun*

Dán artihkkalis jearan: Man ládje geavaha *Balvvat bullet* áhkuid ja etniid vásáhusaid nissonperspektiivvas poehtalaš arkiivan mii čatná sámi koloniála vássánáiggi otnážii? Gažaldat vuolgá das ahte koloniála veahkaváldi ii doaimma dušše lágaid, ásahusaid ja eananpolitihka bokte, muhto maiddái giellabotkemiid, jávohisvuođa, heahpatvuođa, láhppon oktavuođaid ja rumašlaččat árbejuvvon raššivuođa bokte. Persena girji dahká dakkár váikkuhusaid dovddahahttin etniid morraša čađa.

Artihkkala feministtalaš vuođđu lea ahte *Balvvat bullet* ii dušše čále nissoniid birra, muhto čállá historjjá nissoniid čađa. Nissonolbmuid vásáhusat eai leat stuorra politihkalaš historjjá duogáš, muhto gos stáhtalaš, kolonialaš ja patriárkkalaš fápmu šaddá dovddahahttin rupmašis, fuolaheamis, mánáid massimis, gielas ja beaivválaš barggus. Dán láhkai šaddá etniid moraš ii dušše fáddán, muhto máhttinhápmin.

Dán artihkkalis lahkalogan válljejuvvon osiid *Balvvat bullet* -girjjis ja čájehan mo dat huksejit artihkkala váldoákkastallama. Deattuhan erenoamážit osiid mat gieđahallet hávdesaji ohcama, soga, mánáid jápmima, Guovdageainnu stuimmiid, institušonaliserema, internáhtaskuvlla, giellamassima, luonddu ja eatnama vahágiid, ja čálli iežas morraša máná jápmimis. Ulbmil ii leat addit girjji dievaslaš bibliográfalaš guorahallama, muhto čájehit mo gearddu huvvon motiivvat ja hápmeannudeamit huksejit guovddáš ákkastallama: etniid moraš lea molssaevttolaš historjjálaš arkiiva ja feministtalaš historjjálaš metoda.

Teorehtalaš rámma: koloniála historjá, affeakta ja postmemory

Dán artihkkalis bijan *Balvvat bullet* sámi koloniálahistorjjálaš oktavuhtii. Dáruiduhttinpolitihkka čuozai gillii, kultuvrii, identitehtii, soga oktavuođaide ja eallinvuohkái. Skuvla ja internáhtat ledje guovddáš ásahusat dán politihkas. Go mánát sirrejuvvojedje ruovttus, eatnigielas ja báikkálaš máhtus, de ii rievdan dušše oahpahusvuogádat; rievddai maiddái etniid-mánáid oktavuohta ja vejolašvuohta fievrridit árbevieru viidáseappot.

Postkoloniála teoriija addá dán lohkamii giela ja rámma. Sámi oktavuođas lea dávjá sáhka siskkáldas kolonialismma birra: stáhtaváldi, girku, skuvla, giellapolitihkka ja hálddahuslaš vuogádagaid doaibma riikkarájiid siskkobealde ja rievdadeapmi sámi árgabeaivái. Go Persen čállá historjjá nissonolbmuid, etniid ja áhkuid čađa, sirdá son fuomášumi stáhta stuorra muitalusain daidda gaskavuođaide gos kolonialaš dagut čuhce eanemusat: ruovttus, gielas, sogas ja fuolaheamis.

Rob Nixona doaba slow violence, hiljes veahkaválddálašvuohta, veahkeha čilget vahágiid mat eai álo almmustuvvo ovtta dramáhtalaš dáhpáhussan, muhto čohkkejuvvojit guhkit áiggi badjel. *Balvvat bullet* čájeha dakkár vahágiid gearddu hemiid bokte: mánát

jápmet, mánát váldojuvvojit eret ruovttus, giella jávká, eatnamat rievdaduvvojit ja bearrašat guddet jávohisvuođa viidáseappot.

Feministtalaš affeaktateoriija veahkeha ipmirdit morraša eanet go beare priváhta dovdun. Affeakta johtá olbmuid, báikkiid ja historjjálaš dilálašvuođaid gaskkas. Persena girjjis lea moraš seammás rumašlaš, sogalaš ja politihkalaš. Moraš ii leat dušše dovdu, muhto maiddái vuohki áddet ja muitalit historjjá. Eadni ii moraš dušše máná, muhto maid giela, báikki, boahtteáiggi ja vejolašvuođa fievrridit eallima viidáseappot.

Marianne Hirscha postmemory-doaba čilge mo manjit buolvvat sáhttet guoddit muittuid maid sii eai leat ieža vásihan. Muitalusat, govat, jávohisvuođat ja bearašhistorjját sáhttet šaddat nu čiekŋalit oassin iešáddejumis ahte dat doibmet dego iežas muitun. *Balvvat bullet* čatná oktii vásihuvvon dáhpáhusaid, árbejuvvon muittuid, historjjálaš dokumeanttaid ja poehtalaš máhccama.

Poehtalaš arkiiva áhkuid birra

Girji rahpasa ohcamin. Golbma oappá leat jođus ohcat hávdesaji. Dát motiiva ásaha olles girjji vuođđolihkadusa: ii leat sáhka dušše konkrehta hávddi gávdnamis, muhto báikki ohcamis gos soga historjá sáhttá čanastuvvot, muitojuvvot ja ipmirduvvot. Láhppon hávdesadji šaddá govvan das mii váilu virggálaš arkiivvain: nissoniid vásáhusat, sámi namat, mánáid historjját ja árgabeaivvi muitalusat maid almmolaš historjá ii leat váldán duođas.

Go Persen čohkke áhkuid ja máttarmáttuid soga goahtái, rahpasa molssaevttolaš arkiiva. Dáppe eai leat jápmán nissonat dutkanobjeavttat, muhto jienat, lagasvuohta ja čanastagat. Teaksta ásaha spirálalaš áigeáddejumi, gos vássánáigi ii leat dat mii lea vássán, muhto juoga maid sáhttá čatnat otnážii.

Girji viežžá maiddái fámu sámi kosmologiijas ja mytologiijas. Čujuhusat nissonipmiliidda ja sivdnideaddji, fuolaheaddji fámuide viiddidit soga linnjá bearašhistorjjás máilmmiáddejupmái. Danin ii leat etniid moraš dušše sosiála fáddá. Dat gullá maiddái ekologalaš ja kosmologalaš oktavuhtii gos eana, čáhci, rumaš ja muitu leat oktii čadnon.

Etniid moraš historjjálaš metodan

Balvvat bullet dovdomearka lea ahte historjá boahtá oidnosii etniid vásáhusaid čađa. Mánáid jápmin, massin, jávohisvuohta ja botkejuvvon fuolaheapmi gearddduhuvvojit girjjis. Osiin gos njuoratmánáid jápmin ja eahpárašmotiiva bohtet ovdan, ožžot jápmán mánát sihke mytologalaš ja historjjálaš resonánssa. Sii šaddet govvidanvuohkin morrašii maid virggálaš historjá ii leat máhttán govvidit.

Dát oidno erenoamážit Elen Skum ja mánáid massima oktavuođas. Guovdageainnu stuimmit leat dávjá čállojuvvon girko-, stáhta- ja riektehistorján. Persena teavsttas sirdása perspektiiva. Politihkalaš dáhpáhusat čájehuvvojit bearraša ja eatni rumašlaš massima bokte. Dán láhkai čájeha girji ahte koloniála fápmu ii čuoza dušše lágaide ja eiseválddiid mearrádusaide, muhto maiddái heahpatvuhtii, vealtameahttunvuhtii, morrašii ja etniid ja mánáid gaskavuođaide.

Dás lea čielga feministtalaš oaivil. Persen ii geavat nissoniid dušše ovdamearkan kolonialismma historjjás, muhto čájeha mo dát historjá čuohcá nissoniid

eallimii, rupmašii, fuolahussii ja morrašii. Dán analysas čatnasit oktii mánáid jápmin, historjjálaš massin, institušonaliseren, skuvla, giela massin ja čálli iežas moraš. Feministtalaš affeaktateoriija veahkeha ipmirdit dán, danne go dat dahká oidnosii ahte dovddut eai leat politihkalaš historjjá olggobealde, muhto čájehit mo fápmu váikkuha rumašlaččat ja olbmuid gaskavuođaide.

Moraš sáhttá dás ipmirduvvot duppal morrašiin. Eadni morašta konkrehta máná, muhto *Balvvat bullet* viiddida morraša nu ahte dat guoská maiddái dasa mii mánáin ii šaddan vejolažžan: giella, báiki, sohkaoktavuohta ja boahtteáigi. Dán láhkai šaddá eatni moraš historjjálaš duppal: dat lea sihke lagas rumašlaš bávččas ja kollektiivvalaš diehtu das maid kolonialaš historjá lea botken.

Mággá-Máreha vásáhus psykiátralaš institušuvnnas čájeha seammalágan mekanismma. Dás ii leat dušše sáhka ovttaskas nissonolbmo gillámušas, muhto das mo sámi nissonvásáhusat ipmirduvvojit, boastut áddejuvvojit dahje jávohuhttojuvvojit ásahuslaš rámmaid siste. Institušuvdna ii leat dušše kolonialaš ásahus, muhto maiddái patriárkkalaš ásahus. Go sámi nissonolmmoš ii beasa čilget iežas vásáhusaid iežas giela, iežas báikkálaš máhtu ja iežas soga oktavuođa vuođul, de sáhttet su bákčasa boastut áddet. Nu čájeha *Balvvat bullet* ahte kolonialaš ja patriárkkalaš fápmu ii dušše jávohahte nissonvásáhusaid, muhto sáhttá dagahit ahte áddejuvvojit boastut.

Dán artihkkala váldoákkastallan lea danne ahte etniid moraš doaibmá historjjálaš metodan Persena girjjis. Dat čohkke dan mii muđui sáhttá sirdašuvvat: mánáid jápmin, giellamassin, internáhta, eananmassin ja soga jávohisvuohta. Moraš ii leat dušše motiiva. Dat lea affektiiva arkiiva ja feministtalaš vuohki čájehit mo historjjálaš vahágat čuhcet nissoniid rupmašii, gillii ja sohkaoktavuođaide.

Skuvla, giella ja buolvvaid gaskasaš botken

Osiin mat gieđahallet internáhtaskuvlla, skuvlapolitihka ja giela, šaddá kolonialismma váikkuhus konkrehta etniid ja mánáid gaskavuođas. Internáhta sirdá máná eret ruovttus fysalaččat, muhto maiddái eret gielas ja máhtus mii dábálaččat fievrriduvvo beaivválaš barguid, muitalusaid ja lahkavuođa čađa. Nu botkejuvvojit buolvvaid gaskasaš čanastagat eai dušše fysalaččat, muhto maiddái gielalaččat ja relašuvnnalaččat.

Dáruiduhttinpolitihkka dagahii ahte sámegiella máŋgga sajis šattai heahpatvuođa, jávohisvuođa ja ráŋgáštusa fáddán. Go mánát eai beassan geavahit eatnigielaset skuvllas ja almmolašvuođas, de čuozai dat maiddái etniid ja mánáid gaskavuođaide. Eadni ii dárbbašan massit máná ollásit dasa ahte massin galggai čuohcat sutnje. Son sáhtii maiddái massit vejolašvuođa fievrridit mánnái giela, muitalusaid, árbevieruid ja gullevašvuođa.

Persena guovttegielat hápmi lea danne eanet go praktihkalaš jorgaleapmi. Dat čájeha lohkkái ahte historjá šiehtaduvvo gielaid gaskkas, ja ahte juohke geahčastagas vássánáigái gullá maid jorgalandilálašvuohta. Guovttegielatvuohta čájeha sihke massima ja vuostálastima: massima mii lea giellabotkemis, ja vuostálastima mii lea das ahte sámi vásáhus čállojuvvo sámegillii ja dárogillii oktanaga.

Eanan, rumaš ja hiljes veahkaváldi

Balvvat bullet čatná etniid morraša eatnamii. Dát lea mearrideaddji, danne go koloniála historjá ii leat dušše olbmuid ja ásahusaid historjá, muhto maiddái eatnamiid, geavaheami, ealáhusaid ja gullevašvuođa historjá. Go eatnamat rievdaduvvojit, váldojuvvojit dahje jorgaluvvojit hálddahusa resursagillii, de čuozai dat maiddái daidda čanastagaide mat čatnet soga ja muitu dihto báikkiide.

Dás šaddá Nixona hiljes veahkaválddálašvuohta čielggasin. Luonddu sisabahkkemat ja resursaávkkástallan eai álo oidno ovttalaš katastrofan. Dávjá dát hiljes veahkaváldi boahtá ovdan smávva sisabahkkemiin ja eatnamiid geavaheami rievdadusain: guohtuneatnamat, bálgát, hávddit, muitalusat, namat ja geavatlaš máhttu sáhttet nohkagoahtit dahje rievdat. Persen speadjalastá dán massima etniid morrašiin. Eanan ii leat duogáš, muhto muitoarkiivva oasseváldi.

Nu čatnasit rumaš, eanan ja historjá oktii. Etniid rupmašat guddet morraša mánáid ja giela dihte; eanan guoddá luottaid sisabahkkemiin ja jávkkademiin. Rumaš ja eanan doibmet arkiivan, muhto eai stáhtalaš arkiivan. Dat vurkejit bákčasa, jávohisvuođa, muittuid ja oktavuođaid maid virggálaš arkiivvat eai leat vurken.

Dát dahká girjji áigeguovdilin. Balvvat bullet čállá eatnamiid geavaheami ja massima birra, muhto ii dušše vássánáiggi muitun. Dat guoská maiddái otná Sámis, gos eatnan, ealáhus, giella ja kultuvrralaš ceavzin ain čatnasit oktii. Etniid moraš šaddá danne vuohkin áddet mo kolonialaš váikkuhusat joatkašuvvet ođđa hámis.

Formálaanalysa: hápmi, fragmenteren ja moraš

Hámi hárrái lea *Balvvat bullet* erenoamáš danne go hápmi ieš guoddá oasi ákkastallamis. Girji ii muital historjjá kronologalaččat ja ovttain jienain, muhto čohkke bihtáid, namaid, oanehis teavsttaid, historjjálaš čujuhusaid, mytologalaš luottaid ja persovnnalaš jiena. Dát fragmenteren ii leat váilevašvuohta, muhto vuohki čájehit ahte historjá maid Persen čállá, lea ieš boatkanan ja váilevaš.

Teavsttas máhccet motiivvat ja jienat. Moraš ii ovdán lineáralaččat, muhto boahtá ovdan máŋgga geardde ja iešguđet hámiin. Nu čatnasa hápmi sisdollui: teavstta boatkanan hápmi speadjalastá historjjálaš botkemiid, ja jienaid molsašuddan čájeha mo persovnnalaš vásáhusat ja kollektiivvalaš historjá leat oktii čadnon. Dát formálalaš strategiija lea maiddái feministtalaš. Fragmenteren ja jienaid molsašuddan eai daga nissoniid vásáhusaid duogážin, muhto bidjet daid teavstta guovddážii. Girji ii gidde vássánáiggi loahpalaš muitalussan, muhto doallá rabasin daid ráiggiid gos nissonjienat, moraš ja jávohisvuohta leat báhcán virggálaš historjjá olggobeallái.

Go čálli iežas moraš jápmán máná dihte boahtá girjji loahpageahčen čielgasit ovdan, de dat ii boađe sierra priváhta kapihttalin. Dat čatnasa daidda morašmotiivvaide mat leat geardduhuvvon olles girjji čađa. Dán láhkai persovnnalaš moraš ii botke kollektiivvalaš historjjá, muhto čájeha mo dát historjá ain váikkuha rumašlaččat, gielalaččat ja buolvvaid gaskkas.

Loahppa

Balvvat bullet / Skyene brenner hukse poehtalaš arkiivva gos etniid ja máttarmáttuid vásáhusat dahket sámi koloniála historjjá otnážis dovddahahttin. Persen čájeha ahte historjjálaš vahágat eai gávdno dušše dokumeanttain, politihkalaš mearrádusain ja almmolaš čielggadusain. Dat leat maiddái rupmašiin, gielain, bearrašiin, eatnamiin ja das mii lea jávohuvvan.

Etniid moraš lea dán artihkkalis ii dušše fáddá, muhto struktuvra. Dat čatná oktii mánáid jápmima, dáruiduhttima, internáhtaskuvlla, giela massima, ásahuslaš veahkaválddi ja eatnamiid massima. Morraša perspektiivvas šaddá koloniála historjá sihke persovnnalačča t ja politihkalačča t. Girji čájeha ahte vássánáigi ii leat loahpahuvvon, muhto joatká affektiiva árbin.

Danne ii galgga girjji nissonperspektiiva ipmirduvvot dušše temáhtalaš válljejupmin. Dat lea struktuvrralaš ja epistemologalaš válljejupmi. Go Persen čállá sámi koloniálahistorjjá etniid, áhkuid ja nieiddaid čađa, de sirdá son fuomášumi eret stáhta, girku ja ásahusaid jienain daidda rumašlaš ja relašuvnnalaš oktavuođaide gos kolonialaš váikkuhusat leat eallán viidáseappot. Dát lea artihkkala feministtalaš guovddáš poeaŋga: nissonolbmuid moraš ii leat historjjá lasáhus, muhto vuohki čájehit mo historjá váikkuha rupmašii, gillii ja buolvvaid oktavuođaide.

Seammás ii leat *Balvvat bullet* dušše girji massima birra. Go Persen buktá áhkuid ja máttarmáttuid oidnosii, čohkke jienaid ja doallá gielalaš ja genealogalaš čanastemiid rabasin, de dahká son maiddái vuostálastinbarggu. Son buktá oidnosii dan mii lea leamaš jávohuvvan. Nu šaddá poehtalaš čállin arenan historjjálaš máhcaheapmái: ii dan bokte ahte háviid gidde, muhto dan bokte ahte dat bohtet oidnosii ja sáhttet muitaluvvot ođđasit.

Gáldut

Berg-Nordlie, M., & Berg, B. A. (2026). Kautokeino-opprøret. Store norske leksikon.

Bjørklund, I. (2024). Den norske kolonialismen i Sápmi - metafor eller realitet? Nytt Norsk Tidsskrift.

Dankertsen, A. (2014). Samisk artikulasjon: Melankoli, tap og forsoning i en (nord)norsk hverdag. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Nordland.

Hansen, K. L. (2024). Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge - Mihá-studien. Samiske tall forteller.

Hirsch, M. (2012). Postmemory. POSTMEMORY.net.

Hirvonen, V. (1999). Sámeeatnama jienat: Sápmelaš nissona bálggis girječállin. DAT.

Joks, S., & Østmo, L. (2024). Meahcci: Aktivt og levende område, men usynlig i norsk forvaltning. Samiske tall forteller.

Løøv, M., Kraft, S. E., Gaski, H., & Fonneland, T. (2024). Samisk religion. Store norske leksikon.

Minde, H. (2005). Fornorskinga av samene - hvorfor, hvordan og hvilke følger? Gáldu Čála, 3/2005.

Nixon, R. (2011). Slow violence and the environmentalism of the poor. Harvard University Press.

Norgeshistorie. (u.å.). Internatskole for samiske barn.

Olsen, E. (2023). Synnøve Persen: Balvvat bullet - poetiske tekster om formødrene / Skyene brenner - poetiske tekster om formødrene. Samisk bibliotektjeneste.

Pedersen, I. (2024). Mot nye identiteter i Sápmi? I C. Ramirez & I. M. Lyså (red.), Norskhet i bevegelse (s. 153-175). Cappelen Damm Akademisk.

Persen, S. (2023). Balvvat bullet / Skyene brenner: Poetiske tekster om formødrene. ČálliidLágádus.

Risto, T. (2026). Samisk utdanningshistorie. Store norske leksikon.

Sannhets- og forsoningskommisjonen. (2023). Sannhet og forsoning: Grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner (Dokument 19 (2022-2023)). Stortinget.

Schrader, L., & Kalstad, T. G. (2010). Den doble sorgen: Bestefor-eldres sorg når et barnebarn dør. Landsforeningen uventet barnedød.

Stroebe, M., Schut, H., & Stroebe, W. (2011). Helsemessige følger av sorg. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 48(9), 883-897.

SIRI K. GASKI

Láhppon Operas, gávdno Sámis

Okta ášši mii mu mielas leamaš miellagiddevaš čuovvut sullii nu guhká go mun lean čuvvon sáme kulturáššiid, lea oaidnit makkár sápmelaš dat lea gii lea dohkehuvvon leat min eahpeoffisiella ovddasteaddjin. Leamaš mu mielas viehka čielga minsttar maid lean oaidnán sullii dan rájes go **Ragnhild Dalheim Eriksen** lei **Riddu Riđu** festivalhoavda. Eahpesáme mediat ja ođasredakšuvnnat eai máhte čuovvut eanet go ovtta sápmelačča ain hávil, de son bovdejuvvo juohke sadjái farrui, buktit ovdan min oaivilid ja jurdagiid.

Dát lea rievdan maŋemuš jagiid, jáhkan, in dieđe juste goas, muhto goas nu maŋŋá go **Ella Marie Hætta Isaksen** šattai beakkálmassan. Ii su dihtii gal, jáhkan, muhto danin go dážat maid viimmat fuomášedje ahte gávdno eanet go okta čeahpes nuorra sáme akademihkár ja okta čeahpes sáme dáiddár. Dát dieđusge ii leamaš man ge láhkai duohta, muhto mediat darbbašit háleštit dakkár olbmuin gean dihtet ahte olbmot dovdet, vuoi sii háliidit čuovvut ođasáššiid, ja dasto sii ringejit seammá olbmuide, ja danin go dat olbmot hárjánit hállat mediain, de sii máhttet vástidit eai ge bala gullomis.

Ribahin measta ieš šaddat okta diekkár, ja jus livčče leamaš stratega ii livčče oppa váttis ge, muhto de fuomášin ahte in rievtti miel gille ”ráset” (leat suhttan) nu mo avisat háliidedje, in gille hállat sámevuođa birra dan láhkai go sii háliidit gullat dan.

Nubbi váidalus mii mus leamaš sáme servodagas, ja mii lea dakkár gorddálaš čuolbma man mii eat máhte čoavdit, lea dat ahte mis eanáš ii leat sáme subkultuvra (undergrunna). Jus čeahpes sámenuorra álggaha YouTube-kanála dahje čálligoahtá, de ii mana guhkes áigi ovdal go Sámediggepresidenta hállá su birra. Jus nuorra sáme musihkár álmmuha ovtta buorre lávlaga, de sáhttá jo moadde mánu, jus ii vahkuid, maŋŋelebbo leat farus TV-ráiddus dahje beassá internašunála turneii. Ja de galgá leat nana buorre dáiddár jus veadjá daid eavttuid mielde ovdánit.

Anaïs Touret, Jim De Block / Govva: Erik Berg

Lea okta dárogielat girji man namma lea *Alle forteller meg hvor bra jeg er i tilfelle jeg blir det* (Buohkat dadjet mun lean čeahpi jus mat de šattašin dan), ja juste nu orru sáme servodagas. Dáiddáris lea dat maid dárogilli sáhttá gohčodit ”et godt anslag” (buorre ávnnaslaš vuolggasadji), ja servodat šaddá nu entusiasttalaš ahte dáiddár ii beasa šat ráfis skurbat ja ohcat ja iskat ja vaikko vel meaddit ge. Ja dalle galgá leat nana buorre iešdovdu máhttit hukset iežas prošeavtta dakkár vuordámušaid ektui.

Dát teaksta galgá leat **Elle Sofe Sara** ja su dáiddalaš doaimmaid birra, de álgu orru kánske dego digrešuvnnat, muhto mun lean smiehttagoahtán ahte soaitá go son su dáiddalaš produkšuvnna ja Elle Sofe Company leat dat mii geavvá jus olbmot besset ráfis bargat.

Jáhkan dan, ja dát lea mu hypotesa, ahte danin go Elle Sofe leamaš dánsár ja koreografa, de su dáiddaprošeavttat eai deaivan dan sáme hype-mašiinna seamma láhkai go juoigit ja lávlut dahket. Ii oktage 'háipe' (rábmo badjelmearálačča t) dálááiggi ođđamállet dánssa (samtidsdans/contemporary dance), go ii oktage ádde dán. Muhto, nu mo mun lean viehka sihkar ahte lean čállán juste dán magasiinnas ovdal – ja jus in dáppe, de máŋgga eará sajis goittotge – ahte okta daid vuosttas áššin maid Elle Sofe muitalii munnje go gehččen su vuosttas čájálmasa birrasii 2011s ja váidalin ahte lei nu ollu maid in ádden, go mus ii lean giella hállat ja čállit dánssa birra, de su vástádus munnje lei: ”dan ii darbbaš áddet, galgá dovdat.”

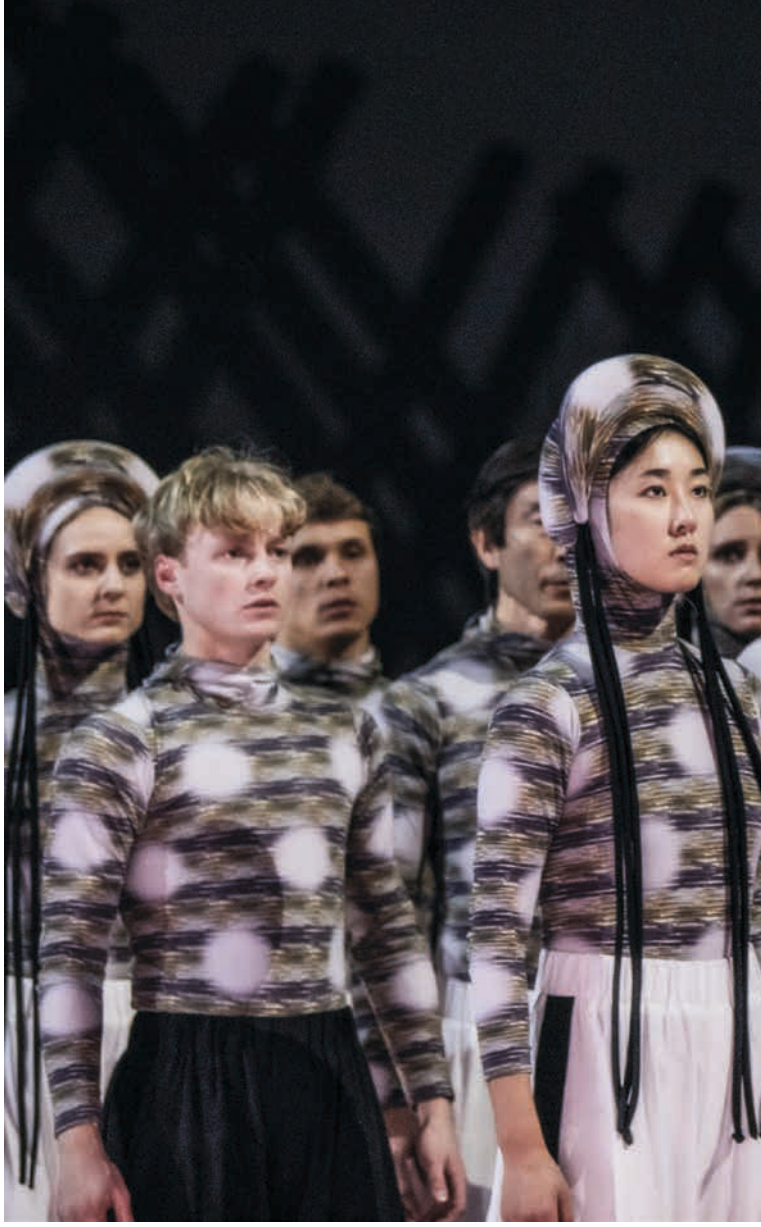

Lea maid olu eanet ja earálágan dánsárat ja koreografat go bere Elle Sofe, sihke Norggas, Suomas ja Ruotas, ja lassánit jagis jahkái. Danin go dánsensuorgi lea dan mađe seakka ja sierralágan oaksi dáiddamuoras, de eai leat álo álkkes vejolašvuođat oaidnit sin čájálmasaid ja prošeavttaid, ja danin leat ráddjejuvvon vejolašvuođat buvttadit prošeavttaid ja stiillaid.

Mun lean iskan, dál sullii vihttanuppelot jagi, oahppat máhttit čilget maid mun oainnán go geahčan dálááiggi ođđamállet dánssa. Mus lea maid viidon perspektiivva, lean vel oaidnán dakkár čájálmasaid mas ii oppa leat ge sáme tema! In ádde vel mo dat dánsun doaibmá, navddán leat lihkastagat main leat namat, ferte leat *vuohki* mo ohppet dánsut koreografiijaid, systemat maid miel diehtá goas galgá dahkat maid. Lean geahčča sin dánsemin vihttanuppelot jagi, ja viimmat lean álgán oaidnit veahá eanet dan maid in ovdal oaidnán.

Filosofa **Jakob Meløe** geavaha tearpmaid jápma geahčastat, hárjánkeahtes geahčastat ja máhtolaš geahčastat (dødt blikk, ukyndig blikk ja kyndig blikk) čilget mo olbmot oidnet. Go lea jápma geahčastat de don it ádde maid it ádde, danin go dus ii leat duogáš áddet dan. Jus it dieđe mo girdi doaibmá de it fidne dan áibmui vaikko man guhká geahčašit boaluid. Jus geahčat go eará olmmoš deaddá rivttes boaluid doarvái guhká, sáhtat leat hárjáneami haga, ja jus de ieš válddát pilotaoahpu ja hárjehattat, de šattat máhtolaš. Nu mo Sokrates maid vissa dajai: Son gii diehtá ahte ii ádde, son lea viissis. In jáhke ieš lean vel joavdan aiddo nu guhkás, muhto geavahin sullii vihttanuppelot jagi álgit áddet veahá daid maid in ádde.

Sámis-bláđis 37/38, mii bođii 2023s, čállen mun ”Vástádus eana”-čájálmasa birra. 2023 čávčča čájehii beakkán Norgga dánsakompania **Carte Blanche** ”Birget; Ways to deal, ways to heal”, maid Sara lei ráhkadan ovttasbargun **Joar Nango**:in. Dalle de duođaid fuomášin man uhccán mun ádden, go mun gehččen dan bihtá, ja geahččalin fáhtet, muhto ii oro oppa ge báhcán muitui. Ja mun ain muittán dovddu go gehčen ”Beatnaga ii gálgga gulgii geahčča”, 2011s. Muhto ii orron ahte ”Birget” lei birgen go sáme vuođđu deaivvai dáža dánsamáilmmi.

Mannan čávčča lei gis vuosttasčájálmas ”Láhppon”-bihtás Norgga operas, maid Elle Sofe Sara lei koreograferen

Gabriel Gudim, Youngseo Ko, Isaac Martin, Daniel Jensen Norgren, Samantha Lynch, Thea Gudim Breder / Govva: Erik Berg

ovttas islándda koreográfain **Hlín Hjálmarsdóttir**:in. Das ledje 19 dánsára našunálbaleahtas, ja okta juoigi, **Lávre Juhán Eira**. Ja olles Norgga opera návccat muđui – sis lea bušeahtta mii viehka sihkkarit lea stuorit go buot sáme kulturásahusain oktiibuot buot davviriikkain. Mun in dieđe maidige dan buvttadeames, makkár ovttasbargu leamaš ja nu ain, muhto in jáhke leat bere bušeahtta mii earuhii dan guovtti ovttasbargoprošeavtta; Carte Blanche:in ja Operain. Muhto go gehččen ”Láhppon”, de das bođii eahpitkeahttá dat dovdu ahte lei Elle Sofe-prošeakta, bere stuorit ja earálágan.

”Láhppon” lea dáiddalaš muitalus 1852 ja Guovdageainnustuimmid birra, muhto ii nu ahte dan ádde njuolgga jus ii leat ovddalgihtii lohkan prográmma. Dan dovdá gal, ahte leat stuimmit, riidu autoritehtaid vuostá, muhto dat sáhtášii seamma bures leat olles dáruiduhttima vuostá. Lávdi lea stuoris, ja dánsárat olu eanet go maid lean ovdal vásihan juste Elle Sofe bargguin. Dat mearkkašii ahte lei vejolaš ráhkadit eanet das mii lea okta mu favorihttaosiin juste sus, dakkár smávva vignehtat gos moadde dánsára dahket maid nu eará go reasta joavku, dahje ahte buohkat

dahket iešguđetge áššiid. Okta ovdamunni go ovdal eai leamaš nu máŋggas lávddis oktanaga, lea ahte lei álkit čuovvut dieid smávva dáhpáhusaid. Go dán čájálmasas ledje nu máŋga dánsára, čálmmit illá dihte gosa geahčča, go muhtumin dáhpáhuvai nu olu oktanaga. Geavai maid ollu jienain ja musihkain, ja dat gis lei okta ovdamunni go ledje nu máŋggas lávddi alde: buot sin lihkastagat ráhkadedje eanet jiena. Moatti smávva osiin ledje dego bohccot, eai dánsumis, muhto jienain, juolggit mat dempo oktan fysálaš lihkastagaiguin.

Ledje maid veadján vuohkkasit atnit ávkki Lávre Juhán Eiras, gii lea oalle čeahppi lihkastagain, muhto ii aiddo našunalbaleahta fásta dánsár-čeahppi. Son searvvai olu daid oktasaš osiide, ja go ledje dat vignehtat de son lei fysálaš, muhto ii dánson. Dat lea maid nubbi oassi dálááiggi ođđamállet dánssain: muhtumin han eai rievtti miel dánsso, sii bere lihkadaddet. Erohus lea ahte go álgá albmaláhkai geahčča, de fuomáša ahte dat lea áigumuš ja intenšunalitehta daid lihkastagain, sii hálddašit lihkastagaid ollásit nu ahte jus muhtun lokte gieđa, orru čielggas ahte juste nu ferte leat, dat lea dáhtus dahkkon, ii dušše faipumin dahje ráivumin. Mun in vel ge ádde mo sii vedjet dan, eará go ahte dan várra ferte álgit hárjehaddat árrat.

Fitnat Operas geahččamin ”Láhppon” muhtun láhkai duođaštii mu ovdagáttuid Den norske opera birra, juste nu mo fitnat Michelin-náste *fine dining*-borranbáikkis dábálaččat duođašta ovdagáttuid dan birra: smávva poršuvnnat, ártegis biepmut, eai dakkár borramušat maid ieš ráhkada báikkis. Muhto ii ávkkot dohko mannat ja de váidalit ahte eatni gumposat ja vuššon bohccobiergu lea olu njálgáset – vaikko dat lea issoras njálgga – juste seamma láhkai go ii oktage gille vuolgit operai ja váidalit ahte doppe eai dánsso *sydis*. Jus dan dáhto oaidnit ja dasa searvat, de lea olu buoret mannat Åanghkerenjeeruvii, Ankarede:i.

In vuolgán geahčča ”Láhppon” dainna vuordámušain ahte lea dánsunveršuvdna **Nils Gaupa** Guovdageainstuimmiid-filmmas, ja dasto lei somá geahčča čájálmasa ja iskat čuovvut historjjá dan muddui go muiten dan, ja muđui bere čuovvut mii geavai. Lei álki imponerašuvvat erenoamážit musihkkas, sihke Lávre Juhán Eira juoigan lávddi alde, báddejuvvon luođit gos **Sara Marielle Beaska Gaup** lei fárus, ja eanet buhtes lávllaoasit maid Vokal nord lei bádden. Ja buot daid jienaide vel lassin **Valgeir Sigurðssona** jietnagovat ja musihkka. Muhtumin lei measta miella giddet čálmmiid ja bere guldalit, muhto de dáhpáhuvai nu ollu lávddi alde maid háliidin oaidnit. Jáhkan ahte musihkka ja kostymat ledje dat mat buot buoremusat duođaštedje Opera resurssaid go vuos bidjet návccaid ovtta čájálmassii. Oažžu leat vaikko man čeahppi, muhto jus ii leat doarvái ruhta de ferte gávdnat eará čovdosiid. Navddán gal ahte dáppe lei bušeahtta, dieđusge, muhto orru áibbas vejolaš ahte dan ovtta čájálmasa ruhtavárit sáhtte leat seamma stuorrá go ovtta sáme kulturásahusa jahkebušeahtta. Ii dasa galgga ge nu ollu.

Ja dalle dieđusge lea vejolaš ákkastallat ahte nu ii berre leat – in ge jáhke ovttage leat ákkastallamin ahte sáme kulturásahusat eai ánssášivčče stuorit bušeahtaid – muhto seamma láhkai go daid Michelin-náste restaurantaiguin, de han ovtta láhkai lea áibbas joavdelas geavahit seamma ollu ruđaid ovttaid gaskabeivviide go maid sáhttá geavahit biebmat olbmo olles mánu. Ja muhtumiid mielas livčče áibbas joavdelas borrat nu divrras gaska-

Yoshifumi Inao / Govva: Erik Berg

beivviid, go sii liikojit buoremusat álkkes, oahpes bibmui. Ii dattege leat das mihkkige boastut, lea bere sáhka mas olmmoš berošta, makkár geahčastagain oainnát opera, dahje dálááiggi ođđamállet dánssa.

Muittán ain go fitnen Oslos KhiO:s geahččamin Elle Sofe eksamenbarggu. Ovdal go luite min sisa dan latnjii gos galggai leat, ledjen vuordimin muhtun eará studeanttain das olggobeal, ja moattis sis hárjehadde čohkánit nuppi askái. In jáhke buohkat darbbašit hárjehaddat juohke ášši dien láhkai, smiehttat juohke lihkastaga beaivvi miel – dalle gal várra dájáskivččii – muhto lea han álo mii nu masa olmmoš lea geavahan ollu áiggi, masa lea čeahpit go earát danin go lea guhká dahje álo bargan dan. Muhtumiidda soaitá leat boazodoallu, guolásteapmi, earáide fas giella, lohkan ja čállin, jurddašanbargu, matematihkka dahje duodji. Buot dat maid leat geahččan ja dahkan nu guhká ahte dieđát maid oainnát, áddet maid berrešit oahppat, mo lasihit máhtu dasa maid jo máhtat – ”add context to context”, dego Arnold Krupat ja mu áhčči láveba máidnut.

Ja kánske muhtumin, jus mis buohkain lea lihkku: oainnát gos don boađát, árbemáhtu, ja mo dan sáhttá jorgalit dáiddalaš vásáhussan mii heive vaikko Norgga beakkánemos lávddi ala, muhto mii seamma áigge lea oahpis go buvttát dan iežat ruovttubáikái.

OĐĐA OAHPPONEAVVU

LÁVOSTALLAN

Elle áhkuin ja Johan ádjáin

HELENE EIRA (ČÁLLI)
& MIA ALETTE HÆTTA GAUP (ČÁLLI/SÁRGU)

Ulbmil oahpponeavvuin:
Movttiidit ja láidestit mánáid matematihka máilbmái sámi árbevirolaš bargguid bokte, ja boktit dihtomielalašvuođa bargiin ja mánáin. Ulbmiljoavku lea sámi mánáidgárddit ja álgooahpahus skuvllas.

Oahpponeavvu sisdoallu:
Muitalus lea Elle-áhku ja Johan-ádjá mátkkis geasseorohahkii, gos soai ferteba lávu cegget go dálkkáska. Lávvoceggen čilgejuvvo osiid mielde, ja juohke oassái leat čadnon matemáhtalaš gažaldagat mat láidestit mánáid hámiid, sturrodagaid ja guhkkodagaid ipmirdeapmái.

Muitalus loahpahuvvo rávvagiiguin mánáide ja evttohusaiguin mo praktihkalačča t sáhttá cegget lávu, sihke sis- ja olgobargguid bokte.

ISBN 978-82-8263-598-1 (davvi)
ISBN 978-82-8263-600-1 (julev)
ISBN 978-82-8263-601-8 (åarjel)

LÅVDAGOADEN

Ielli áhkuin ja Johan ádjájn

HELENE EIRA (TJÁLLE)
& MIA ALETTE HÆTTA GAUP (TJÁLLE/TJUORGGE)

Oahpponævo ulmme:
Måvtåstuhttet ja lájddit mánájt matematihka væråldij sáme árbbedábálasj bargoj baktu, ja båktet barggij ja mánáj diedulasjvuodav. Ulmmejuohkusa li sáme mánájgárde ja álggoåhpadus skåvlåjn.

Oahpponævo sisadno:
Subtsas la Ielli-áhko ja Johan-ádjá manos giesseårudahkaj gånnå såj vierttiba låvdagoadev tsaggat gå dálkijn boahtá. Låvdagoahte tsieggiduvvá åsij milta, ja juohkka oassáj li tjanádum matematihka gatjálvisá ma lájddiji mánájt hámij, stuorrudagáj ja guhkkudagáj dádjadibmáj.

Subtsas hæjttá bagádusáj mánájda ja tjielggidus gåktu praktihkalattjat máhtá låvdagoadev tsaggat sinna ja ålggobargoj baktu.

Julevsámegiellaj: Lill Tove Paulsen

TjaelijiBerteme TjállijAlmmudahka
ČálliidLágádus
ForfatternesForlag AuthorsPublisher
www.lagadus.no

GÁVPI
www.gavpi.org